

კარლ მარქსის სოციოლოგია

შინაარსი

1. კ. მარქსი: პიროვნება, მეცნიერი და რევოლუციონერი
2. მარქსიზმი, მარქსიზმები და მარქსის სოციოლოგია
3. იდეურ-თეორიული წყაროები
4. ფილოსოფიური ანთროპოლოგია. ადამიანი და საზოგადოება
5. ისტორიის მატერიალისტური გაგება
6. მეთოდოლოგია
7. სოციალურ სისტემათა თეორია
8. სოციალური განვითარების თეორია. სოციალური რევოლუცია
9. კლასებისა და კლასობრივი ბრძოლის თეორია
10. შემეცნების სოციოლოგია
11. დასკვნა

საკვანძო სიტყვები და გამოთქმები

შრომა, გაუცხოება, ისტორიის მატერიალისტური გაგება, საზოგადოებრივი ყოფიერება და ცნობიერება, წარმოების წესი, საწარმოო ძალები და წარმოებითი ურთიერთობანი, ბაზისი და ზედნაშენი, საზოგადოებრივი ფორმაციები, სოციალური რევოლუცია, კლასები და კლასობრივი ბრძოლა, იდეოლოგია.

1. კარლ მარქსი, პიროვნება, მეცნიერი და რევოლუციონერი

კარლ მარქსი XIX ს-ის ყველაზე ცნობილი და გავლენიანი სოციალური მოაზროვნეა. მის იდეებს თითქმის საუკუნე ნახევარი იყენებდნენ და ახლაც იყენებენ ყველაზე განსხვავებულ სოციალურ მოძრაობათა პროგრამებში დედამიწის სხვადასხვა რაიონებში. ზოგიერთმა ტოტალიტარულმა რეჟიმმა მარქსიზმი აქცია ერთადერთ იდეოლოგიად, რომელსაც არსებობის უფლება აქვს, გადააქციეს რა იგი სახელმწიფოებრივი რელიგიის სახესხვაობად.

ო. კონტმა გამოაცხადა თავი ახალი რელიგიის პირველ მღვდელთმსახურად, მაგრამ სინამდვილეში ვერ იქცა ასეთად. მარქსმა კი, პირიქით, გამოდიოდა რა რელიგიის, როგორც ასეთის წინააღმდეგ, გახდა ახალი საერო კულტის ფუძემდებელი. ამასთან დაკავშირებით მისი საკუთარი პიროვნება გადაიქცა საკრალიზაციის (წმინდანობის) ობიექტად, ხან დადებითი, ხან კი უარყოფითი ნიშნით. მარქსს აღიქვამდნენ და აღიქვამენ, ხან როგორც მესიას, ხან კი როგორც ეშმაკის მოციქულს. ცხადია, ასეთ ვითარებაში მარქსის, როგორც მეცნიერის განხილვა ძალიან ძნელია, მით უფრო, რომ თვითონ იგი საკუთარ საქმიანობას არ ყოფდა მეცნიერულ და პრაქტიკულ მხარეებად. მიუხედავად ამისა, მას მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს სოციალური მეცნიერების ისტორიაში, ამიტომ ამ მეცნიერებაში მისი წვლილის შესწავლა აუცილებელია, მაგრამ ეს რომ შესაძლებელი გახდეს საჭიროა გამოვეყოთ მარქსი – მეცნიერი, მარქსი – პოლიტიკოსი, წინასწარმეტყველისა და იდეოლოგისგან.

კ. მარქსი დაიბადა 1818 წლის 5 მაისს გერმანიის ქალაქ ტრირში (პრუსიის რაიონის პროვინციაში), ადვოკატის ოჯახში, რაბინთა შთამომავლის, რომელმაც 1816 წელს მიიღო პროტესტანტობა. კარლის მამა იყო ლიბერალური შეხედულებების ადამიანი და ფრანგ განმანათლებელთა იდეების მიმდევარი. მარქსის პიროვნების ჩამოყალიბებაში მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა მისმა მომავალმა სიმამრმა – ლუდვიგ ფონ ვესტფალენმა, რომელიც ასევე იყო განმანათლებლობის მიმდევარი. ტრირში გიმნაზიის დასრულების შემდეგ 1835 წელს, მარქსი ჯერ სწავლობდა ბონის უნივერსიტეტის იურიდიულ ფაკულტეტზე, შემდეგ ბერლინის უნივერსიტეტის იურიდიულ ფაკულტეტზე, სადაც იგი სწავლობდა სამართალს, ისტორიასა და ფილოსოფიას. ამავე დროს იგი ხდება ე.წ. „დოქტორთა კლუბის“ მონაწილე, სადაც შედიან რადიკალურად განწყობილი ახალგაზრდა ჰეგელიანელები: ძმები ბრუნო და ედგარ ბაუერები, მაქს შტირნერი და სხვები. ამ წრეში დისკუსიებმა ღრმა გავლენა იქონიეს მარქსის აზროვნების შინაარსსა და სტილზე.

1848 წელს მარქსი ამთავრებს უნივერსიტეტს და შემდეგ იღებს იენის უნივერსიტეტში ფილოსოფიურ მეცნიერებათა დოქტორის ხარისხს. მისი სადოქტორო დისერტაციის თემაა: „განსხვავება დემოკრიტეს ნატურფილოსოფიასა და ეპიკურეს ნატურფილოსოფიას შორის“.

თავდაპირველად მარქსს სურდა მეცნიერული საქმიანობისათვის მოეკიდა ხელი. განზრახული ჰქონდა დაეკავებინა ბონის უნივერსიტეტში დოცენტის თანამდებობა, მაგრამ სწრაფადვე გაიგო, რომ მისი განზრახვა განუხორციელებელი იყო: მისი შეხედულებები უპირისპირდებოდა მაშინდელ პრუსიის ფეოდალურ-რეპრესიულ რეჟიმს და კონფლიქტში მოდიოდა მასთან. ამავე დროს მისი პოლიტიკური მებრძოლისა და რომანტიკოსის ტემპერამენტი, რომელიც მიისწრაფვოდა სინამდვილის პრაქტიკული გარდაქმნისაკენ, შეუძლებელია დაკმაყოფილებულიყო წმინდა აკადემიური საქმიანობის ჩარჩოებით. აი, ნაწყვეტი ახალგაზრდა მარქსის ლექსიდან „გრძნობები“, რომელიც მოწმობს იმას, რომ უკვე ადრეულ ასაკში იგი თვლიდა, რომ ბედნიერება ბრძოლაშია:

„არ შემიძლია სიცოცხლე სიმშვიდეში,
თუ მთელი სული ცეცხლით იწვის,
არ შემიძლია სიცოცხლე ბრძოლისა
და ქარიშხლის გარეშე ძილ-ღვიძილში.
ჩემი ხვედრია ბრძოლისადმი სწრაფვა,
ჩემში დულს მარადიული სიცხე და ცეცხლი,
ჩემი სიცოცხლის საზღვრები ვიწროა და
ხელს მიშლის მდინარების მიხედვით ცურვაში“.

[ლექსის ამგვარი თარგმნისათვის ბოდიშს ვიხდით]. ეს მოცემულია 40-ე ტომში, გვ.372

მარქსი ხდება ჟურნალისტი, უფრო ზუსტად, პოლიტიკური პუბლიცისტი. მრავალი წლის განმავლობაში იგი თანამშრომლობს ავტორისა და რედაქტორის სახით ვეროპისა და აშშ-ს სხვადასხვა გაზეთებსა და ჟურნალებში, უთავსებდა რა პუბლიცისტის შრომას მეცნიერულ და პოლიტიკურ-პრაქტიკულ საქმიანობას.

1843 წელს მარქსი ქორწინდება თავისი ბავშვობის მეგობარზე უენი ფონ ვესტფალენზე, რომელმაც მთელი სიცოცხლე მასთან ერთად გადაიტანა სიძნელეები და გაჭირვება. მარქსის მრავალშვილიანი ოჯახი გამუდმებით სიღარიბესა და გაჭირვებაში ცხოვრობდა. მის ჟურნალისტურ ჰონორარებს და მისი მეგობრისა და თანამოაზრის ენგელსის მიერ გაწეული მატერიალურ დახმარებებს არ შეეძლოთ უზრუნველყოთ მისი ოჯახის ნორმალური არსებობა. სიცოცხლის ბოლო წლებში,

ერთ-ერთ წერილში მარქსი აღიარებდა, რომ თუ მას მოუხდებოდა ხელახლა ცხოვრების დაწყება, იგი ხელახლა, კვლავ აირჩევდა თავის ცხოვრებიულ გზას, რომელიც დაკავშირებული იყო სილატაკესა და გაჭირვებასთან, მაგრამ არასოდეს არ დაქორწინდებოდა, რათა არ გაეწირა თავისი ოჯახი სატანჯველად. მან მეუღლესთან ერთად გადაიტანა 3 მცირეწლოვანი ბავშვის სიკვდილი. იგი მუდამ ხეტიალობდა, იცვლიდა საცხოვრებელსა და ქვეყნებს. ახალგაზრდობიდანვე მარქსი ცხოვრობდა ემიგრაციაში და მუდამ გაძევება ემუქრებოდა: პრუსიიდან, საფრანგეთიდან, ბელგიიდან, ბოლოს და ბოლოს მისი მეორე სამშობლო გახდა ინგლისი, სადაც იგი ცხოვრობდა 1849 წლიდან სიკვდილამდე. კ. მარქსი გარდაიცვალა 1883 წლის 14 მარტს.

კიდევ უფრო მეტად, ვიდრე კონტი, მარქსი იყო მარგინალური პიროვნება. ირწმუნებოდა რა კაპიტალიზმის გარდაუვალ კრახზე, იგი წინასწარ მეტყველებდა და ამზადებდა რევოლუციას იმ საზოგადოებებში, რომლებშიც ცხოვრობდა. ამით იგი ავტომატურად ხდებოდა მათთვის უცხო.

მარქსი იმყოფებოდა ოფიციალური აკადემიური მეცნიერების საზღვარზე: ერთის მხრივ, იგი იყო ასე თუ ისე მასთან დაკავშირებული და ბუნებრივია, არც შეეძლო მთლიანად მისთვის გვერდის ავლა; მეორე მხრივ კი მკაცრად აკრიტიკებდა მას, როგორც „ბურჟუაზიის“ ლაქიას და უპირისპირდებოდა მას. „მეცნიერულად“ დაასაბუთა რა მომავალი ოქროს საუკუნის – კომუნიზმის რწმენა, იგი ამავე დროს თავს აცხადებდა ღმერთის წინააღმდეგ მებრძოლად, ღვთის მგმობლად და უარყოფდა ყველა არსებულ რელიგიურ რწმენებს.

ეთნიკურად, წარმოშობით ებრაელი, მარქსი არ თვლიდა საკუთარ თავს ებრაელად და განეკუთვნებოდა „ებრაელად თავისი თავის ჩამთვლელი“ პიროვნების მოძულე ადამიანთა კატეგორიას. თუმცა იგი არ შეიძლება დარწმუნებულ ანტისემიტად ჩავთვალოთ, იგი ზოგჯერ გამოთქვამდა ანტისემიტურ მსჯელობებს ადამიანებზე, რომლებიც არ მოსწონდა. კერძოდ ფ. ლასალის შესახებ. თავის მეგობარ ჰაინრიხ ჰაინესაც იგი როგორც ჩანს ებრაელად არ თვლიდა, როგორც საკუთარ თავს. შრომაში „ებრაელთა საკითხისათვის“ (1844), იგი ბაძავს ჰეგელისეული გადმოცემის სტილს, საკმაოდ ბუნდოვანი ფორმით ასაბუთებს ფრიად მარტივ აზრს იმის თაობაზე, რომ ებრაელების არსება-რაობა ვაჭრობასა და ფულის კულტშია, რომელიც გავრცელებულია მთელს საზოგადოებაში. შესაბამისად ებრაელების პრობლემა, გაუქმდება მაშინ, როდესაც საზოგადოება შესძლებს ებრაელობის ემპირიულ არსებას, ვაჭრობასა და მის წანამძღვრების გაუქმებას.

მარქსი უწინარეს ყოვლისა გერმანელად თვლიდა თავს და დროდადრო ვარდებოდა კიდევ გერმანულ ნაციონალიზმში (თანაც ზოგჯერ არც გერმანელებზე ამბობდა კარგს), მიუხედავად ამისა, მისი დამოკიდებულება სამშობლოსთან ძალიან რთული იყო, რის გამოც იგი იძულებული იყო მის საზღვრებს გარეთ ეცხოვრა.

მარქსი მუდმივ კონფრონტაციაში იყო სხვადასხვა პოლიტიკურ მიმდინარეობებთან, თანაც არა მხოლოდ ბურჟუაზიულთან, არამედ მუშებთან და სოციალისტებთანაც კი. საბოლოოდ, იგი უპირობოდ, აღმოჩნდა მარგინალი კლასობრივი აზრითაც: გამოსული იყო რა შექმნილი სოციალური ფენისაგან, იგი გაბეულად გამოდიოდა მის წინააღმდეგ, აცხადებდა რა პროლეტარიატის დიქტატურის აუცილებლობას.

მარქსის პოლიტიკური რადიკალიზმი მჭიდროდ იყო დაკავშირებული მისი პიროვნების ისეთ თავისებურებებთან, როგორიცაა ძალაუფლების მოყვარეობა, მსჯელობათა უაპელაციო ხასიათი და სხვა შეხედულებების მოუთმენლობა, შეუწყნარებლობა. ანენკოვის სიტყვებით „ამ დემოკრატიული დიქტატურისათვის“ პრინციპულად უცხო იყო დიალოგის ჟანრი, იგი აღიარებდა მხოლოდ პოლემიკას, კონფრონტაციას, ბრძოლას. მარქსის მრავალ თხზულებებში პოლემიკა გადადის ჩვეულებრივ ლანძღვა-გინებაში, ირონია კი ბოროტ სარკაზმში. იგი მიეკუთვნება მამხილებელ მოაზროვნეთა

კატეგორიას, რომლებიც ნიღბებს „ხდიან“, როგორც სოციალურ ინსტიტუტებს, ისე თავიანთ ოპონენტებსაც.

როგორც ეს ხშირად ხდება, მეცნიერ კოლექტებთან ურთიერთობაში, ასევე თანამოაზრეებთან ან მოწინააღმდეგეებთან პოლიტიკურ ბრძოლაში ავტორიტარულობა და უკომპრომისობა, მარქსთან ერწყმოდა მეუღლისა და შვილებისადმი გამოხატულ სინაზეს, სიბოძსა და გულკეთილობას. მარქსის დამოკიდებულება მის მეგობრებთან და თანამოაზრეებთან იყოფა ორ ტიპად: ესაა ან მასწავლებლისა და მოსწავლეების ურთიერთობა, ან ურთიერთობა ყოფილ თანამოაზრეებისა და მეგობრებისა, რომლებიც მტრად იქცნენ იმის გამო, რომ არ მოისურვეს გამხდარიყვნენ ან დარჩენილიყვნენ სხვის მოსწავლეებად. ამ უკანასკნელთა შორის იყვნენ გამოხენილი ფიგურებიც, რომლებმაც დიდი გავლენა იქონიეს მარქსზე; ძმები ბაუერები, მ. ჰესი, პ.ჟ. პრუდონი, მ. ბაკუნინი, ფ. ლასალი და სხვები.

შეუწყნარებლობა იმდენად შეერწყა მარქსის ფიგურას და მისი მუშაობის მეთოდს, რომ პიროვნული თვისებებიდან გადაიზარდა მისი მოძღვრების დამახასიათებელ თვისებად. საბოლოოდ ეს თვისება აითვისა ვ. ლენინმა და ბოლშევიკური ინტერპრეტაციით ითვლებოდა „ჭეშმარიტი მარქსიზმის“ დამახასიათებელ თვისებად: „ნამდვილი“ მარქსისტი, განსხვავებით „ოპორტუნისტისაგან“, მუდამ უნდა იყოს შეურიგებელი და უკომპრომისო, „უცხო“ იდეური მიმდინარეობათა მიმართ.

გამონაკლისი იყო მარქსის მეგობრობა ფრიდრიხ ენგელსთან (1820-1895). ენგელსი იყო მისი „ალტერ ეგო“. იგი არასდროს და არაფერში არ უპირისპირდებოდა მას და მუდამ გუწრფელად იყო აღტაცებული მისი გენიალობით. მათი მეგობრობა დაიწყო 1844 წელს და გაგრძელდა მთელი სიცოცხლის მანძილზე. მარქსმა და ენგელსმა ერთად დაწერეს ისეთი ცნობილი ნაწარმოებები, როგორებიცაა „წმინდა ოჯახი, ანუ კრიტიკული კრიტიკის კრიტიკა“ ბრუნო ბაუერისა და კომპანიის წინააღმდეგ (1845); „გერმანული იდეოლოგია“ (1945-47 წ, ხელნაწერი არ იყო დასრულებული და პირველად გამოქვეყნდა საბჭოთა კავშირში 1932წ. ორიგინალის ენაზე, ხოლო შემდეგ, 1933წ რუსულ ენაზე). „კომუნისტური პარტიის მანიფესტი“ (1848 წ.)

მარქსის სიკვდილის შემდეგ ენგელსმა მოამზადა ზოგიერთი მისი შრომა, რომლებიც მის სიცოცხლეში არ გამოქვეყნებულა. არც მეცნიერულ და არც პოლიტიკურ-პრაქტიკულ საკითხებში მეგობრები არაფერში არ წაკამათებულან. გარკვეული აზრით, ენგელსი შეიძლება ჩავთვალოთ მარქსის თეორიის თანაავტორად, მაგრამ მთლიანობაში იგი იყო გამოხენილი პროპაგანდისტი და პოპულიზატორი. თვითონ იგი უსვამდა ხაზს მარქსის პრიორიტეტს ისტორიის მატერიალისტური გაგების შექმნაში.

თავის პოლიტიკურ ბრძოლებშიც მარქსი ასევე მუდამ გამოდიოდა ენგელსთან ერთად. მარქსმა მიზნად დაისახა პროლეტარიატის შეიარაღება კომუნისტური მოძღვრებით, რამეთუ სწორედ პროლეტარიატში ხედავდა იგი მატერიალურ ძალას, რომელიც მოწოდებულია პრაქტიკული რეალიზება გაუწიოს მის მოძღვრებას. ამიტომ, მისი ორგანიზაციულ-პოლიტიკური საქმიანობა იშლება სწორედ მუშათა მოძღვრების სფეროში. 1847 წელს იგი ენგელსთან ერთად შედის სამართლიანთა კავშირში, რომელიც შემდეგ გარდაიქმნება კომუნისტთა კავშირად იმ პრინციპების შესაბამისად, რომლებიც ფორმირებული იყო „კომუნისტურ მანიფესტში“. 1848 წელს მარქსი სათავეში ჩაუდგა კომუნისტთა კავშირის ცენტრალურ კომიტეტს, ხოლო ენგელსი გახდა ამ კომიტეტის წევრი. კავშირის რადიკალიზმმა გამოიწვია ხელისუფლების მხრიდან მუდმივი დევნა და 1852 წელს იგი წყვეტს თავის არსებობას. 1864 წელს მარქსი მონაწილეობს „მშრომელთა საერთაშორისო ამხანაგობის“ (პირველი ინტერნაციონალი) შექმნაში და მისი ფაქტობრივი ხელმძღვანელი ხდება. მანვე დაწერა „დამფუძნებელი მანიფესტი“, „ღროებითი წესდება“ და ინტერნაციონალის პროგრამული დოკუმენტების მთელი რიგი. საერთაშორისო ორგანიზაციების შექმნის პარალელურად მარქსი და ენგელსი აქტიურად მონაწილეობენ ნაციონალური

კომუნისტური და მუშათა პარტიების შექმნასა და საქმიანობაში, უწინარეს ყოვლისა, გერმანიაში.

მარქსის მოძღვრება წარმოადგენს ერთიან, დაუნაწევრებულ მთელს, რომლებშიც მეცნიერული და პრაქტიკული საკითხები მჭიდროდ ეჯახებებიან ერთმანეთს. კონტისაგან განსხვავებით, რომელთანაც „მეცნიერული“ და „პრაქტიკული“ მხარეები ძირითადად მოღვაწეობის სხვადასხვა პერიოდებზე მოდის, მარქსთან ისინი მუდამ ერთიანობაში არიან. მარქსი აუცილებლად აცნობიერებდა ჭეშმარიტების მეცნიერული ძიების სპეციფიკას და თავს მეცნიერად თვლიდა, მაგრამ მეცნიერება მისთვის არ ყოფილა თვითმიზანი, არამედ იგი იყო საშუალება სამყაროს პრაქტიკულ რევოლუციური გარდაქმნისათვის. მარქსმა თვითონ ნათლად გამოხატა ეს პოზიცია ყველაზე ცნობილ თეზისში, „თეზისებიდან ფოიერბახის შესახებ“: „ფილოსოფოსები მხოლოდ სხვადასხვანაირად ხსნიდნენ სამყაროს, მაგრამ საქმე ისაა, რომ იგი შეეცვალოს“. როგორც ჩანს, წმინდა მეცნიერული მუშაობა მარქსს წარმოადგენილი ჰქონდა დროებით, გარდამავალ საქმედ, რომელიც მომავლის საზოგადოებაში გაქრება შრომის დანაწილებასთან ერთად და შეერწყმის პრაქტიკულ საქმიანობას. იგი უარყოფითად უყურებდა იმ სოციალურ მეცნიერთ, რომლებიც შეზღუდულნი იყვნენ აკადემიური მეცნიერების ჩარჩოებით და აღიარებდნენ არსებულ სოციალურ ინსტიტუტებს. ამ ინსტიტუტთა რევოლუციური განახლების აუცილებლობის აღიარების შიშს და მიუღებლობას იგი თვლიდა არა მხოლოდ ამორალიზმის გამოვლინებად, არამედ მეცნიერული ჭეშმარიტების „ბოლომდე“ ძიების მუხრუჭადაც. მაგრამ ბედის ირონიით, იგი მაინც შევიდა მეცნიერების ისტორიაში, სწორედ იმ აკადემიურ, „ბურჟუაზიულ“ მეცნიერების ისტორიაში, რომელსაც იგი ვერ იტანდა და ითვალწუნებდა.

2. მარქსიზმი, მარქსიზმები და მარქსის სოციოლოგია

მრავალი იმათაგანი, ვინც იცნობდა მარქსს, აღნიშნავდნენ მის გენიალურობას, კოლოსალურ ერუდიციას, მისი ცოდნის სიღრმეს ყველაზე განსხვავებულ სფეროებში და აგრეთვე მეცნიერულ საკითხებში საკუთრი თავისადმი მეტისმეტ მომთხოვნელობას. მისი მეცნიერული „სპეციალობის“ განსაზღვრა არც თუ ისე ადვილია. ასევე ძნელია მისი მეცნიერული საქმიანობის გამოცალკეება პუბლიცისტური და პოლიტიკურ-პრაქტიკულიდან. მარქსმა დაამთავრა იურიდიული ფაკულტეტი, დისერტაცია დაწერა ფილოსოფიაში, მრავალი წელი შეაღწია ეკონომიკას და სხვა მეცნიერებების შესწავლას. მისი შრომები ატარებენ დისციპლინათშორისო ხასიათს, თუმცა რომელ მეცნიერებასაც არ უნდა მიეკუთვნებოდეს მისი ესა თუ ის შრომა, მას ახასიათებს საკვლევი პრობლემის სოციოლოგიური ხედვა. იდეები, ცნებები, პრობლემები, რომელთაც იგი ამუშავებდა თავის ფილოსოფიურ, ისტორიულ, ეკონომიკურ, პუბლიცისტურ შრომებში, არიან თავისი არსით სოციოლოგიური და გარკვეული წვლილი შეაქვთ სოციოლოგიის, როგორც მეცნიერების განვითარებაში. ეს ეხება მის ისეთ შრომებს, როგორებიცაა უკვე ნახსენები „გერმანული იდეოლოგია“, „ფილოსოფიის სილატაკე“(1847), „პოლიტიკური ეკონომიკის კრიტიკისათვის“ (1859), „კლასობრივი ბრძოლა საფრანგეთში 1848-1850 წლებში“ (1850), „ლუი ბონაპარტის თვრამეტი ბრიუმიერი“ (1852), „კაპიტალი“ და ა.შ. ამიტომ არაა გასაკვირი, რომ მარქსის მოძღვრების განმარტება ძალიან ადრე დაიწყო არა მხოლოდ ეკონომიკურად ან პოლიტიკურად, არამედ სოციოლოგიურადაც და ასეთი განმარტებები დღესაც შენარჩუნებულია. მარქსის სოციოლოგიის კვლევას მიეძღვნა შრომების დიდძალი რაოდენობა.

მაგრამ მარქსის, როგორც სოციოლოგის გაგება დაკავშირებულია სპეციფიკურ სიძნელეებთან, რომლებიც გამომდინარეობენ მისი შემოქმედებიდან. მეცნიერული ძიებების და პრაქტიკული მისწრაფებების ერთიანობა და კავშირი იწვევს მისი თეორიის საკუთრივ მეცნიერულ შინაარსის გამოყოფის აუცილებლობას. მისი შემოქმედების დისციპლინათშორისი ხასიათი აძნელებს მისი მეცნიერული გამოკვლევების საკუთრივ სოციოლოგიური ასპექტების ძიებას.

თვით მარქსი არ იყენებს ტერმინს „სოციოლოგია“. ეს არცაა გასაკვირი, თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ეს ტერმინი მის დროში ჯერ ერთი ვერ დამკვიდრდა მყარად, მეორე იგი ძირითადად დაკავშირებული იყო კონტის დოქტრინასთან, რომელსაც მარქსი მთლიანად უარყოფითად უყურებდა.

მარქსის შემოქმედება ატარებს მნიშვნელოვანი ზომით დაუსრულებელ და მრავალმნიშვნელოვან ხასიათს. მას არ შეუქმნია ნაწარმოები, რომელშიც სისტემური სახით გადმოცემული იქნებოდა მისი მოძღვრება საზოგადოების შესახებ, მსგავსად იმისა, როგორც ეს გააკეთა კონტმა. მისი სოციოლოგიური იდეები მიმოხეულია თვით ყველაზე განსხვავებულ ნაწარმოებებში, თანაც ეს იდეები ხშირად მოცემულია არა პოზიტიურ, არამედ პოლემიკური სახით.

მარქსის ზოგიერთი ნაწარმოები დარჩა დაუსრულებელი და მის სიცოცხლეში გამოქვეყნებული იყო ნაწილობრივ, სხვებმა კი სინათლე იხილეს მხოლოდ მისი სიკვდილის შემდეგ. ყოველი ახალი პუბლიკაცია ბადებდა მარქსის იდეების ახალ ინტერპრეტაციას. ამ გარემოებას ორი მნიშვნელოვანი შედეგი აქვს. პირველი, მარქსის შეხედულებათა ყოველგვარი ინტერპრეტაცია მუდამ ასე თუ ისე მათი რეკონსტრუქციაა. მეორე, არსებობს მარქსის მემკვიდრეობის ყველაზე განსხვავებული წინააღმდეგობრივი და ურთიერთგამომრიცხველ ინტერპრეტაციათა უზარმაზარი რაოდენობა. ეს მრავალსახიერება ძლიერდება იმით, რომ პოლიტიკურ-იდეოლოგიური სისტემის სახით გავრცელების პროცესში მარქსიზმმა მიიღო განმარტება იმის მიხედვით, თუ როგორ სოციალურ, ნაციონალურ, კულტურულ ნიადაგზე მოხვდა იგი, როგორ გარემოში დაიწყო მან ფუნქციონირება. დღეს მსოფლიოში არსებობს დიდძალი მარქსისტული და მარქსოლოგიური ლიტერატურა, რომელიც მასშტაბებით და სტილით გვაკონებს ტექსტების თეოლოგიას.

ამის შედეგად „მარქსიზმი“ გამოეყო თავის შემქმნელს და დაიწყო საკუთარი სიცოცხლით ცხოვრება. ეს დაიწყო ჯერ კიდევ მარქსის სიცოცხლეში. მაგ. თავისი ფრანგი მიმდევრების მიმართ 70-იანი წლების დასასრულს იგი ამბობდა: „მე ვიცი მხოლოდ ერთი, რომ მე მარქსისტი არა ვარ“. მისი სიკვდილის შემდეგ ეს პროცესი მნიშვნელოვნად გაძლიერდა. ამის შედეგად დღეს არსებობს მისი მოძღვრების იმდენად განსხვავებული ინტერპრეტაციები და განმარტებები, რომ უფრო უპრიანია და სწორი, თუ ვილაპარაკებთ არა მარქსიზმის, არამედ მარქსიზმების შესახებ.

რასაკვირველია, ამ მარქსიზმებისაგან თითოეულს რაღაც მიმართება აქვს მარქსთან, მაგრამ პირველწყაროსთან სიახლოვის ხარისხის ან ინტერპრეტაციის ჭეშმარიტების განსაზღვრა ყოველთვის შესაძლებელი არაა. ზოგიერთი ინტერპრეტატორი, მარქსისტი ან მარქსოლოგი, ეძებენ „აუტენტურ“ ნამდვილ მარქსს. სხვები იყენებენ რა მისი ნაწარმოების ამა თუ იმ ფრაგმენტს, ასრულებენ თავისებური სახის „ვარიაციებს მარქსის თემაზე“, ზოგჯერ ფრიად ფაქიზსა და დახვეწილს, თუმცა თვითნებურთ. შეიძლება დაუშვათ, რომ მარქსს რომ შესძლებოდა ერთის და მეორეს გაცნობა, ბევრი რამ მასში გამოიწვევდა გაკვირვებას და შეიძლება ვერც კი ეცნო საკუთარი თავი ამ გამოსახულებებში.

ამრიგად, მარქსი სოციოლოგიის განმარტებისას რეკონსტრუქცია გარდაუვალია და აუცილებელი, მისი შემოქმედების დაუსრულებლობისა და მრავალმნიშვნელობის გამო. მაგრამ, იმისათვის, რათა ეს რეკონსტრუქცია იყოს მეტად თუ ნაკლებად ადეკვატური, მნიშვნელოვანია მუდამ განესაზღვროთ და გავეოთ: 1) მარქსის დოქტრინა ანუ მარქსის

მარქსიზმი ერთი მხრივ, და მარქსიზმი, უფრო ზუსტად „მარქსიზმები“, მეორე მხრივ; 2) მარქსის შემოქმედების მეცნიერული და არამეცნიერული კომპონენტები; 3) მეცნიერული კომპონენტების შიდასოციოლოგიური და გარესოციოლოგიური, რომლებიც სხვა სოციალურ მეცნიერებებს განეკუთვნებიან; 4) მარქსის სოციოლოგია, ე.ი. ის სოციალური თეორიები, და მიდგომები, რომლებიც წარმოადგენენ მისი იდეების განვითარებას, განმარტებას და გამოყენებას, თვით იმისთვისაც კი, რათა გავიგოთ ამ მხარეთა ურთიერთგავლენა, აუცილებელია მათი გამოიყენება;

რასაკვირველია, ამ განსხვავებისა და გაყოფის განხორციელება ძნელია და ზოგჯერ შეუძლებელიც კი, მაგრამ ამისაკენ სწრაფვა საჭიროა, თუ ჩვენ გვსურს გავიგოთ სწორედ მარქსის სოციოლოგია (და არა რაღაც სხვა) და მარქსის სოციოლოგია (და არა ვინმე სხვა).

3. იდეურ-თეორიული წყაროები

არსებობს ცნობილი წარმოდგენა იმის შესახებ, რომ მარქსიზმის წყაროებია: გერმანული კლასიკური ფილოსოფია, ინგლისური პოლიტიკური ეკონომია და ფრანგული უტოპიური სოციალიზმი, გარდა ამისა, თვითონ მარქსი თავის იდეურ წყაროს აღიარებდა მე-17-18 საუკუნეების ინგლისურ და ფრანგულ მატერიალიზმს. მარქსიზმის ეს გენეალოგია უკამათოა, მაგრამ აუცილებელია მათ დაემატოს ის წყაროები, რომლებიც შედიოდნენ, რომლებიც შედიოდნენ ცოდნის სხვა სფეროებში და აგრეთვე ისინიც, რომელთაც მარქსი თვითონ არ აღიარებდა. გარდა ამისა ეს გენეალოგია საჭიროებს დაზუსტებას.

კერძოდ, როდესაც ბჭობა ეხება გერმანულ კლასიკურ ფილოსოფიას, საჭიროა ხაზი გაესვას მისი ორი წარმომადგენლის ჰეგელისა და ფოერბახის გავლენას. ყველაზე მეტი გავლენა მარქსზე ჰეგელმა იქონია, როგორც მეცნიერული მეთოდის სტილზე, ისე სოციოლოგიური აზროვნების სტილზეც, განსაკუთრებით მის წარმოდგენაზე ობიექტური სოციალური კანონების შესახებ, რომლებიც გზას იკვლევს ცალკეულ ადამიანთა სურვილებისა და ინტერესების მეშვეობით. მის იდეაზე პროგრესული განვითარების, როგორც წინააღმდეგობრივი პროცესის შესახებ, რომელი წინააღმდეგობაც იჭრება დიალექტიკურ სინთეზში (ჰეგელიანური ტრიადის „თეზისი-ანტითეზისი-სინთეზი“ თანახმად). გარდა ამისა, ჰეგელმა გავლენა იქონია მარქსის პირად ხასიათზე, და ბოლოს, გაუცხოების მარქსისეულ თეორიაზე. ასევე გავლენა იქონია ფოერბახმა გაუცხოების პრობლემის დამუშავებაზე იმით, რომ მარქსმა მათგან უკრიტიკოდ აიღო. თავის აზრებს იგი მათთან მუდმივ პოლემიკაში აყალიბებდა.

რაც შეეხება კანტს, მისი რეალური ზემოქმედება მარქსზე საეჭვო და საკამათოა. შემეცნების თეორიის ფუნდამენტალური პრობლემები, რომლებიც კანტმა დააყენა, მარქსის მიერ კი არ გადაიჭრა, არამედ გვერდავლილი იქნა, იმ მატერიალური პოსტულატის დახმარებით, რომლის თანახმადაც ცნობიერება – ესაა უბრალოდ ყოფიერება „გადატანილი“ და გარდაქმნილი ადამიანის თავში.

სოციალისტებიდან, რომლებმაც ყველაზე დიდი გავლენა იქონიეს მარქსის, როგორც სოციოლოგიურ, ისე პოლიტიკურ-უტოპიურ შეხედულებებზე, აღსანიშნავია სენ-სიმონი. სოციოლოგიური ასპექტით მან დიდი გავლენა მოახდინა მარქსის მიერ 1) „ინდუსტრიის“ (ე.ი. სენ-სიმონის მიხედვით წარმოება ფართო აზრით) როლის შეფასებაზე; 2) საკუთრების ფორმისა და კლასების, განსაკუთრებით პროლეტარიატის მნიშვნელობის შეფასებაზე; 3) რევოლუციურ მოძრაობათა („კრიტიკული ეპოქების“ – სენ-სიმონი) მნიშვნელობათა შეფასებაზე. ჯერ კიდევ მარქსამდე დაამუშავა სენ-სიმონმა იდეა იმის შესახებ, რომ თანამედროვე სახელმწიფო მთავარი დაბრკოლებაა

ინდუსტრიალური საზოგადოების განვითარების გზაზე. ასევე დიდი იყო სენ-სიმონის გავლენა, გერმანელი მოაზროვნის სოციალისტურ-კომუნისტური იდეალის ფორმირებაზე. კერძოდ, ეს ეხება სენ-სიმონის ისეთ იდეებს, როგორცაა სავალდებულო მწარმოებლური შრომა, სამრეწველო და სასოფლო-სამეურნეო წარმოების სახელმწიფოებრივი დაგეგმვა. სახელმწიფოს გადაქცევა წარმოების ორგანიზაციის იარაღად: ეროვნული საზღვრების წაშლა და ხალხთა მსოფლიო ასოციაციის ჩამოყალიბება მომავალში.

საფუძველი გვაქვს ვიფიქროთ, რომ სენ-სიმონის გავლენა მარქსზე უფრო ადრინდელია, ვიდრე ჰეგელის. სენ-სიმონისტების გავლენა გერმანიაში ძალიან დიდი იყო, კერძოდ, სენ-სიმონიზმის პროპაგანდისტი იყო მარქსის მეგობარი მოზეს ჰესი, რომელსაც უწოდებდნენ „გერმანული სოციალიზმის მამას“. (თუმცა საბოლოოდ მარქსს გაუფუჭდა მასთან ურთიერთობა).

საერთოდ, უნდა ითქვას, რომ მარქსის იდეალები ჩამოყალიბდა უფრო ადრე, ვიდრე იგი ყურადღებას გაამახვილებდა მეცნიერულ ძიებებზე. მეცნიერებამ კი არ მიიყვანა იგი კომუნიზმის იდეალთან, არამედ პირიქით, მასში უკვე მტკიცედ ჩამოყალიბებულ და ცნობიერებაში განმტკიცებულ კომუნისტური იდეალისადმი იგი ცდილობდა დაექმნა მეცნიერული დასაბუთება. არაა შემთხვევითი, რომ „კომპარტიის მანიფესტი“ დაიწერა ჯერ კიდევ 1847-48 წლებში, ე.ი. დიდი ხნით ადრე ვიდრე მარქსი თავის ძირითად მეცნიერულ შრომებს შექმნიდა საზოგადოების თეორიაში, რომელსაც მან დაღუპვა უწინასწარმეტყველა (ეკონომიკურ გამოკვლევებს იგი სერიოზულად 50-იანი წლების დასაწყისში მიუღდა). საინტერესოა, რომ მარქსისაგან განსხვავებით, რწმენის ანალოგიური სიმბოლოები სენ-სიმონს („მრეწველთა კატეხიზისი“ 1823-1824წ.; „ახალია ქრისტიანობა“, 1825) და კონტს (პოზიტივისტური კატეხიზისი“, 1852) გაუჩნდა სიცოცხლის ბოლოს, როგორც მათი მეცნიერული და არამეცნიერული განაზრებების შედეგი. [(კატეხიზისი – დარიგება, ქრისტიანული ღვთისმეტყველების მოკლე გადმოცემა კითხვა-პასუხის სახით)].

მოაზეს ჰესის (1812-1875) გავლენა მარქსზე საკმაოდ დიდი იყო და ატარებდა მრავალმხრივ ხასიათს, მიუხედავად იმისა, რომ თვითონ ჰესმა, რომელიც მარქსთან ერთად მონაწილეობდა ახალგაზრდა ჰეგელიანელთა წრეში, მარქსში დაინახა კაცობრიობის უდიდესი ფილოსოფოსი. ჰესმა პირველმა შეაერთა სოციალიზმი ჰეგელის ფილოსოფიასთან. ჰესის მიხედვით სოციალიზმის იდეალი ადამიანის სოციალური არსების რეალიზაციაა. ფოიერბახის მიერ შემუშავებული თეორია ადამიანის მიერ თავისი არსების გაუცხოებისა რელიგიაში, მან გააფართოვა და გამოიყენა სხვადასხვა სოციალური მოვლენების საინტერპრეტაციოდ. მან დაასაბუთა, რომ ადამიანზე გაუცხოებული ფორმით ბატონობს მისი საკუთარი ძალები: ღმერთი – რელიგიაში, ფული – ეკონომიკაში, სახელმწიფოებრივი ძალაუფლება – პოლიტიკაში. მომავალი სოციალისტური საზოგადოება გაათავისუფლებს ადამიანს მის მიერ შექმნილი, მაგრამ მისი არსებისაგან გაუცხოებული ძალების ბატონობისაგან. ამ დებულებებში საკმაოდ ადვილად იკითხება მარქსის მიერ ჰესის კვალდაკვალ შემუშავებული გაუცხოების თეორია. ჯერ კიდევ „კომუნისტური პარტიის მანიფესტის“ გამოქვეყნებამდე, 1847 წლის ბოლოს ჰესმა, რომელიც აქტიურ მონაწილეობას იღებდა მუშათა მოძრაობაში, გამოაქვეყნა შრომა „პროლეტარიატის რევოლუციის შედეგები“, რომელშიც ჩამოყალიბდა დებულებები, რომლებიც შემდეგ მარქსისთვის ძირითად დებულებებად იქცნენ: კაპიტალის კონცენტრაციისა და ცენტრალიზაციის შესახებ თანამედროვე ეპოქაში, პროლეტარიატის მზარდი სიდატაკის შესახებ, ზედმეტი წარმოებისა და მისი პერიოდული კრიზისების შესახებ, კაპიტალიზმის მომავალი – გარდაუვალი დაღუპვის შესახებ.

როგორც ჩანს, ჰესმა, მარქსსა და ენგელსს გააცნო ცნობილი გერმანელი ისტორიკოსისა და სამართალმცოდნის ლორენც ფონ შტაინის წიგნი „სოციალიზმი და

კომუნიზმი თანამედროვე საფრანგეთში“ (1842). შტაინი კომუნიზმის მოწინააღმდეგე იყო, მაგრამ მან ერთ-ერთმა პირველმა დაადასტურა, რომ ეს „ანტილი“ დადის ევროპაში. მან იწინასწარმეტყველა მისი შერწყმა მუშათა მოძრაობასთან, მისი საყოველთაო გავრცელება და შემდგომი კრახი. მანვე მიაქცია ყურადღება სენ-სიმონის მომხრეთა – ფრანგ სოციალისტთა მისწრაფებას, ააგონ თავიანთი იდეები მეცნიერულ ნიადაგზე. ენგელსმა ამ წიგნს „საცოდავი“ და „უსუსური“-ც კი უწოდა, მაგრამ ამგვარი შეფასებანი მასთან, ისევე როგორც მარქსთან, ხშირად ნიშნავდა იმას, რომ ამგვარმა შეხედულებებმა ძლიერი ზეგავლენა მოახდინა მათ აზროვნებაზე: უკვე მათი გაღიზიანებაც კი ხშირად ფრიად სიმპტომატურია.

საერთოდ სოციოლოგიის ისტორიაში არსებობს ერთი მოაზროვნის მეორეზე გავლენის ორი სახე. პირველი შეიძლება „პოზიტიურად“, ხოლო მეორე კი „ნეგატიურად“ იწოდოს. პირველი მდგომარეობს იმაში, რომ ერთი მოაზროვნის იდეები კვლავ იწარმოებიან, გრძელდებიან, ვითარდებიან ან გამოიყენებიან მეორის გამოკვლევებში. ამ დროს გავლენა შეიძლება აღიარებულ იქნას „მიმდევრის“ მიერ ან არა. ასეთი გავლენები საკმარისად ნათელია.

„ნეგატიური“ გავლენების შემჩნევა ძნელია, თუმცა ისინი უფრო ხშირად გვხვდებიან. ეს გავლენები ერთი მოაზროვნის მეორეს მიმართ სისტემატურ ოპოზიციაში ყოფნაში, ერთი შეხედულებების მეორისადმი დაპირისპირებაში. „ნეგატიური“ გავლენის დროს „წინამორბედის“ განსაზღვრული თეზისები იწვევენ „მიმდევრის“ განსაზღვრულ კონტრთეზისებს, ასე, რომ ეს უკანასკნელი აღმოჩნდებიან სპეციფიკურნი, მაგრამ ზოგჯერ პირველთა ძალიან ზუსტი ასახვაც კი შეიძლება აღმოჩნდნენ. უკვე თვით პოლემიკის ობიექტის არჩევას აქვს დიდი მნიშვნელობა და ადასტურებს იმას, რომ „მიმდევარი“ არაა გულგრილი გარკვეული „წინამორბედის“ მიმართ და მასთან ერთად ჩართულია ერთი და იგივე პრობლემების განხილვაში. ამ განხილვის პროცესში პირველი ხშირად გაცილებით მეტს სესხულობს უკანასკნელისაგან, ვიდრე ეს თვითონ მას ჰგონია. „ნეგატიური“ გავლენანი სოციოლოგიის ისტორიაში ხშირად უფრო ძლიერია, ვიდრე „პოზიტიური“, და შეიძლება მით უფრო ძლიერი იყოს, რაც უფრო ენერგიულია დაპირისპირება.

თუ გავითვალისწინებთ მარქსის შრომების პოლემიკურ მეთოდს, მაშინ გასაგები გახდება, რომ იგი „პოზიტიურ“ გავლენებთან ერთად „ნეგატიური“ გავლენების მთელ რიგს განიცდიდა. თვით მის მიერვე ყველაზე აღიარებულ ავტორიტეტებსაც კი, კერძოდ ჰეგელს და ფოიერბახს პოლემიკურად უდგებოდა. რაც შეეხება ჰესსსა და ფონ შტაინს, მათ მარქსზე იქონიეს როგორც „პოზიტიური“, ისე „ნეგატიური“ გავლენა. ეს ეხება ისეთ მოაზროვნეებსა და პოლიტიკოსებს, როგორებიც იყვნენ მ. ბაკუნინი, ფ. ლასალი და პრუდონი. გარდა ამისა, მარქსის გავლენაც მათზე არანაკლები იყო. ასე, რომ აქ ადგილი უფრო ურთიერთგავლენას აქვს.

მარქსი იცნობდა კონტის იდეებსაც, მაგრამ მთლიანობაში მას უარყოფითად აფასებდა. „... როგორც პარტიული ადამიანი მე ვიკავებ კონტიზმის მიმართ გადაჭრით მტრულ პოზიციას...“ – წერდა იგი. პოლიტიკურ მიმართებაში მარქსისთვის უცხო იყო კონტის სოციალური პაციფიზმი, ხოლო მეცნიერულ მიმართებაში კონტისეული თანდათანობითი განვითარების თეორია ძალიან ჩამორჩებოდა ჰეგელისეულს. მიუხედავად ამისა, მარქსისა და კონტის სოციოლოგიური შეხედულებებში ბევრი საერთოა, რაც ნაწილობრივ აისახება ორივეზე სენ-სიმონის იდეების მნიშვნელოვანი გავლენით.

სიცოცხლის ბოლო წლებში მარქსმა დაიწყო პირველყოფილ კულტურათა ეთნოგრაფიული გამოკვლევების, კერძოდ ლ. მორგანის შრომების შესწავლა.

აუცილებელია ავლნიშნოთ, ბუნებისმეცნიერებათა გავლენა მარქსის სოციოლოგიის ჩამოყალიბებაზე. ეს ეხება გეოლოგიას და ბიოლოგიას. გეოლოგიიდან მან აიღო სოციალური სისტემისა და მისი წყობის შესახებ წარმოდგენების საფუძვლად

ფორმაციის იდეა. ბიოლოგიიდან მასზე დიდი გავლენა იქონია უჯრედის აღმოჩენამ და ორგანიზმის აგებულების უჯრედული თეორიის შექმნამ. მარქსისათვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო დარვინის ევოლუციური მოძღვრება, რომელიც გადმოცემული იყო მის ცნობილ წიგნში „სახეთა წარმოშობა“ (1859). მარქსმა მასში დაინახა მისი სოციალური თეორიის რაღაც ბიოლოგიური ანალოგი და დაადასტურება, აგრეთვე სტიმული მათი შემდგომი განვითარებისათვის.

4. ფილოსოფიური ანთროპოლოგია. ადამიანი და საზოგადოება

ყოველი რამდენადმე მასშტაბური მოძღვრება საზოგადოებაზე მუდამ გულისხმობს ადამიანის არსებისა და სამყაროში მისი ადგილის შესახებ თეორიას. სხვა სიტყვებით თეორიულ სოციოლოგიას ყოველთვის ემეზობლება განსაზღვრული ფილოსოფიური ანთროპოლოგია. ასე იყო მარქსთანაც. ადამიანის მისეული ხედვა ჩამოყალიბდა განმანათლებელთა, ჰეგელის, ფოიერბახის, აგრეთვე ჰესის გავლენით. მართალია, მარქსს ამოცანად არ დაუსახავს შეექმნა განსაკუთრებული ფილოსოფიური ანთროპოლოგია, მთლიანობაში გამოირჩეოდა ღრმა ორიგინალობით.

მარქსის თანახმად, ადამიანი უწინარეს ყოვლისა, Homo Faber-ია, ანუ მწარმოებელი ადამიანია. მწარმოებლური შრომა – აი რა განასხვავებს ადამიანს ცხოველისაგან. ადამიანი ცხოველისაგან იმით განსხვავდება, რომ იგი კი არ ეგუება გარემომცველ სამყაროს, არამედ იგუებს მას. ამასთან ერთად, ამ სტიქიათა დაუფლების ზომის შესაბამისად, თვითონ ადამიანების მიერ შექმნილი საწარმოო ძალები და წარმოებითი ურთიერთობანი, სულ უფრო უპირისპიდეებიან მას გარეგანი მტრული ძალების სახით. ხდება ადამიანის გაუცხოება, მის მიერვე შექმნილი არსებებიდან. ადამიანი აღმოჩნდება გაუცხოებული თავისი შრომის რეზულტატისაგან, შრომის პროცესისაგან, საზოგადოებისა და საკუთარი თავისგანაც კი. მხოლოდ მომავალ კომუნისტურ საზოგადოებაში, როდესაც დასრულდება კაცობრიობის „წინაისტორია–პრეისტორია“ და დაიწყება მისი „ნამდვილი“ ისტორია, როდესაც კაცობრიობა „აუცილებლობის სამეფოდან“ გადავა „თავისუფლების სამეფოში“. ადამიანი დაუბრუნდება საკუთარ თავს და გაუცხოებაც გადაილახება.

მარქსი ამოდის ადამიანის ბუნებაზე რუსოსეული შეხედულებიდან, რომლის თანახმადაც ადამიანი თავისი ბუნების თანახმად – მთლიანობით, „გაუცხოებული“, კეთილი არსებაა. ადამიანური ბუნების შეფასებაში იგი ურყევი რაციონალისტია: ადამიანი, მისი გაგებით, თავიდანვე და უპირობოდ გონიერი არსებაა. კონტი კი თავის „ობიექტურ“ სოციოლოგიაში, რომ აღარაფერი ვთქვათ „სუბიექტურის“ შეახებ, ტოვებს ადგილს გრძნობებისა და რწმენისათვის, როგორც ადამიანური ცხოველქმედების მნიშვნელოვანი ფაქტორებისათვის. მარქსთან კი, ამ ფაქტორებისათვის არსებითად ადგილიც კი არ რჩება, უფრო ზუსტად, ისინი წარმოადგენენ ადამიანში ან იმავე რაციონალური საწყისის ან გაუცხოების გამოხატულებას.

იმისათვის, რათა ადამიანის თავდაპირველი დადებითი გვარეობითი თვისებები გამოვლინდეს, აუცილებელია საზოგადოების ძირ-ფესვიანი გარდაქმნა. მომავალ კომუნისტურ კაცობრიობაში, ადამიანი გადალახავს რა გაუცხოებას, დაუბრუნდება უფრო ახალ, მაღალ საფეხურზე თავის ამოსავალ და ამავე ღროს ნამდვილ მდგომარეობას. პირველყოფილისაგან ამ ახალი „ოქროს ხანის“ განსხვავება მდგომარეობს იმაში, რომ აქ გაუცხოება ეყრდნობა არა საწარმოო ძალათა დაბალ დონეს და ადამიანების ერთმანეთთან და ბუნებასთან შეზღუდულ ურთიერთობებს, არამედ პირიქით, საწარმოო ძალთა უსაზღვრო ზრდას, ადამიანის ყოვლისშემძლეობას და არნახულ სიმდიდრეს.

ადამიანის ეს კონცეფცია, რომელიც უშუალოდ უტოპიაში გადაიზრდება ხოლმე, წარმოადგენს მარქსის მეცნიერული ძიებების თავისებური სახის მუდმივ ფონს. მაგრამ ეს უკანასკნელი, საჭიროებს უფრო ნაკლები აბსტრაქციის მქონე პოსტულატებსა და კატეგორიებს. ამიტომ მარქსი აყალიბებს თეზისს ადამიანის სოციალური არსების შესახებ და მიმართავს მის შესწავლას. ერთ-ერთი ცნობილი თეზისი მისი „თეზისებიდან ფოიერბახის შესახებ“ გვაუწყებს: „... ადამიანის არსება არ არის აბსტრაქტი, რომელიც ცალკეულ ადამიანს ახასიათებს. სინამდვილეში იგი არის ყველა საზოგადოებრივ ურთიერთობათა ერთობლიობა“. (ტ. 3, გვ.3). მნიშვნელოვანი აქ არის ის, რომ ესაა არა ფსიქოლოგიური, არამედ სწორედ ფილოსოფიურ-ანთროპოლოგიური პოსტულატი. იგი ეხება არა პიროვნებას, არამედ სწორედ ადამიანის ბუნებას საზოგადოდ, რამდენადაც ბჭობა ეხება ყველა საზოგადოებრივ ურთიერთობათა ერთობლიობას.

ამგვარად მარქსს, ისევე, როგორც კონტს, მნიშვნელოვანი წვლილი შესწევთ სოციალური რეალობის აღმოჩენაში და ამით – სოციოლოგიის, როგორც მეცნიერების ონტოლოგიურ დაფუძნებაში. მაგრამ ეს რეალობა უფრო სხვანაირად ესმის, ვიდრე კონტს. კონტისაგან განსხვავებით, იგი შეუძლებელია სოციალურ რეალისტად ჩაითვალოს, ისევე როგორც სოციალურ ნომინალისტად. საზოგადოებისა და ინდივიდის ურთიერთობათა მისეული განმარტება ეყრდნობა ამ არსებათა ურთიერთდამოკიდებულების, ურთიერთდამატებითობის და ურთიერთშედწევის გაგებას. მარქსის ინტერპრეტაციით *საზოგადოება წარმოადგენს ინდივიდებს შორის კავშირებისა და ურთიერთდამოკიდებულებათა სისტემას, რომელიც ყალიბდება საქმიანობის პროცესში. უწინარეს ყოვლისა კი, შრომითი საქმიანობის პროცესში.* „საზოგადოება არ შედგება ინდივიდებისაგან, არამედ გამოხატავს იმ კავშირთა და ურთიერთობათა ჯამს, რომელშიც იმყოფებიან ეს ინდივიდები ერთმანეთთან“, – წერდა იგი. მისი გაგებით, საზოგადოება ესაა „ადამიანთა ურთიერთქმედების პროდუქტი“, ამავე დროს ადამიანები არ არიან თავისუფალნი ამა თუ იმ საზოგადოებრივი ფორმის არჩევანში.

სოციალურობა, მარქსის მიხედვით, ვლინდება არა მხოლოდ უშუალო „კოლექტიურობის“ ფორმით, როდესაც ინდივიდი სხვა ინდივიდებთან პირისპირ ურთიერთქმედებაშია. საზოგადოება არსებობს ადამიანში მასზე გავლენას ახდენს მაშინაც კი, როდესაც ინდივიდი მარტოა, თავის თავთან იმყოფება.

როგორც ესქილესა და შექსპირის თაყვანისმცემელს, მარქსს ისტორიული პროცესი წარმოდგენილი ჰქონდა დრამის სახით, რომელშიც ადამიანები ერთდროულად არიან, როგორც ამ დრამის ავტორები, ისე შემსრულებლები – მსახიობები. ადამიანები, პრაქტიკულად მოქმედი არსებებია, ამიტომ სწორედ ისინი ქმნიან სოციალურ სისტემებს. მაგრამ ქმნიან ისინი ამ სისტემებს განსაზღვრულ სოციალურ და ბუნებრივ პირობებში, რომლებიც მათ გარეშე წარმოიშვნენ, მათი მონაწილეობის გარეშე წარმოიქმნენ: „ადამიანები თვითონ ქმნიან თავიანთ ისტორიას, მაგრამ ისინი ამას აკეთებენ არა ისე, როგორც მათ მოესურვებათ, არამედ პირობებში, რომლებიც თვითონ მათ არ აურჩევიათ, რომლებიც უშუალოდ და რეალურად არსებობენ, მოცემულია მათთვის და წარსულიდანაა გადმოსულნი“ [წერილი ანენკოვს 1846 წ. 28 დეკემბერი. ტ. 8, გვ.119].

მარქსის მიხედვით, პიროვნება სოციალ-ისტორიული განვითარების ამოსავალი-საწყისი პუნქტი კი არაა, არამედ მისი რეზულტატია. ინდივიდის ცნობიერებისა და ქცევის სოციალური განპირობებულობის ხაზგასმისას, მარქსი პიროვნების განვითარებას განიხილავს, როგორც საზოგადოებრივი განვითარების უმაღლეს მიზანს, რომელიც მიიღწევა მხოლოდ საზოგადოებრივი ურთიერთობების რადიკალური გარდაქმნის შემდეგ.

5. ისტორიის მატერიალისტური გაგება

ფილოსოფიურ მატერიალიზმს მარქსი თვლიდა თავისი მეცნიერული მსოფლმხედველობის საფუძვლად. ეს მატერიალიზმი უწინარეს ყოვლისა, იყო ჰეგელისა და ახალგაზრდა ჰეგელიანების იდეალიზმზე რეაქცია, მისწრაფება დაეფუძნებინა სამყაროს ახსნა „რეალურ“, „პრაქტიკულ მატერიალურ“ საფუძვლებზე.

მარქსს არასოდეს არ გამოუყენებია ტერმინი „ისტორიული მატერიალიზმი“, რომლითაც მისი სიკვდილის შემდეგ დაიწვეს საზოგადოების, მისი მეტათეორიის აღნიშვნა. ეს ტერმინი შემოიტანა ენგელსმა. თვითონ მარქსი ამჯობინებდა უფრო ფრთხილი გამოთქმის „ისტორიის მატერიალისტური გაგების“ გამოყენებას, ამით იგი თითქოს ხაზს უსვამდა იმას, რომ საქმე გვაქვს არა ფილოსოფიურ სისტემასთან, არამედ განსაზღვრულ თეორიულ-მეთოდოლოგიურ პოზიციასთან ან განწყობასთან. ამან ხელი ვერ შეუშალა ისტორიულ მატერიალიზმს, გამხდარიყო ერთ-ერთი თეორიული სისტემა, ყველაზე დოგმატურ, ჩაკეტილ და უნივერსალური ახსნის პრეტენზიის მქონე დოქტრინად.

რა არის ისტორიის მატერიალისტური გაგება თვითონ მარქსის განმარტებით? ამ გაგების არსი გადმოცემულია მარქსის ცნობილ წინასიტყვაობაში, რომელიც მან წაუმძღვარა შრომას „პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის“: „თავიანთი ცხოვრების საზოგადოებრივი წარმოებისას, ადამიანები ერთმანეთთან ამყარებენ, განსაზღვრულ, აუცილებელ, მათი ნებისაგან დამოუკიდებელ ურთიერთობას“, – წარმოებით ურთიერთობას, რომელიც მათ მატერიალურ მწარმოებლურ ძალათა განვითარების განსაზღვრულ საფეხურს შეესაბამება. ამ წარმოებით ურთიერთობათა ერთობლიობა შეადგენს საზოგადოების ეკონომიურ სტრუქტურას, რეალურ ბაზისს, რომელზედაც იურიდიული და პოლიტიკური ზედნაშენი აღიმართება და რომელსაც საზოგადოებრივი ცნობიერებების განსაზღვრული ფორმები შეესაბამება. მატერიალური ცხოვრების წარმოების წესი განაპირობებს საერთოდ ცხოვრების სოციალურ, პოლიტიკურ და გონებრივ პროცესს. ადამიანთა ცნობიერება კი არ განსაზღვრავს მათს ყოფიერებას, არამედ პირიქით, მათი განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზე საზოგადოებრივი ყოფიერება განსაზღვრავს მათს ცნობიერებას. საზოგადოების მატერიალური ძალები ვარდებიან წინააღმდეგობაში არსებულ წარმოებით ურთიერთობასთან, ანუ რაც მის მხოლოდ იურიდიულ გამოხატულებას წარმოადგენს, – საკუთრების ურთიერთობასთან, რომლის შიგნითაც ისინი აქამდე ვითარდებოდნენ. მწარმოებლურ ძალთა განვითარების ფორმიდან ეს ურთიერთობა მათ ბორკილად იქცევა. მაშინ დგება სოციალური რევოლუციის ეპოქა. ეკონომიური საფუძვლის ცვლილებასთან ერთად მთელი უზარმაზარი ზედნაშენიც მეტი თუ ნაკლები სისწრაფით გადატრიალდება. ამგვარ გადატრიალებათა განხილვისას წარმოების ეკონომიკურ პირობებში მომხდარი მატერიალური გადატრიალება, რომლის დადგენაც ბუნებისმეცნიერული სიზუსტით არის შესაძლებელი, ყოველთვის უნდა განვასხვავოთ იმ იურიდიული, პოლიტიკური, რელიგიური, ხელოვნებითი ან ფილოსოფიური, მოკლედ: იდეოლოგიური ფორმებისაგან, რომლებითაც ადამიანები შეიცნობენ ამ კონფლიქტს და იბრძვიან მის გადასაწყვეტად. როგორც არ შეიძლება ამა თუ იმ ინდივიდის შესახებ ვიმსჯელოთ საკუთარი თავის შესახებ წარმოდგენებით, ასევე არ შეიძლება ამგვარი გადატრიალების ეპოქის შესახებ ვიმსჯელოთ მისი ცნობიერების მიხედვით, პირიქით, ეს ცნობიერება უნდა ავსნათ მატერიალური ცხოვრების წინააღმდეგობით, არსებული კონფლიქტით საზოგადოებრივ მწარმოებლურ ძალებსა და წარმოებით ურთიერთობათა შორის. არც ერთი საზოგადოებრივი ფორმაცია არ ისპობა მანმადე, ვიდრე არ განვითარებულა ყველა მწარმოებლური ძალა, რომლისთვისაც იგი საკმაოდ გასაქანს იძლევა და ახალი

უმაღლესი წარმოებითი ურთიერთობანი არასოდეს არ იჭერენ იმათ ადგილს, სანამ მათი არსებობის მატერიალური პირობები თვით ძველი საზოგადოების წიაღში არ მომწიფდება“. (კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები ტ.1, გვ. 624-625. თბილისი 1975).

„გერმანულ იდეოლოგიაში“ ჩვენ ვპოულობთ ანალოგიურ თეზისებს, კერძოდ: „ცნობიერება არასოდეს არ შეიძლება სხვა იყოს, თუ არა გაცნობიერებული ყოფიერება. ადამიანთა ყოფიერება კი მათი ცხოვრების რეალური პროცესია“ (ტ.3 გვ.25).

რედუქციის პრინციპი, სულიერის მატერიალურზე დაყვანა, მთელი სოციალური ცხოვრების მისი მატერიალური ასპექტებიდან ახსნა, ისტორიულ მატერიალიზმში ივსება იმაზე მითითებით, რომ აუცილებელია ყოფიერებაზე ცნობიერების უკუხემოქმედების გათვალისწინებაც. სიცოცხლის ბოლოს ენგელსი იძულებული გახდა, ხაზი გაესვა, რომ ეკონომიკური ფაქტორები მხოლოდ „საბოლოო ანგარიშით“ განსაზღვრებენ სოციალურ ცხოვრებას.

ისტორიის მატერიალისტური გაგების მთავარი პოსტულატები, მიუხედავად გარეგანი სიცხადისა და მთელი რიგი ფორმულების მოჩვენებითი სიცხადისა, მნიშვნელოვნად მეტაფორულანია, მრავალმნიშვნელოვანი და ტავტოლოგიურია. თვით ისეთი ბაზისური ცნებები, როგორცაა „მატერიალური“ და „ყოფიერება“, განსაკუთრებით მრავალმნიშვნელოვანი და ბუნდოვანია. მაგ. განვიხილოთ მარქსთან სიტყვა „მატერიალურის“ რამდენიმე მნიშვნელობა.

1. მატერიალური როგორც ეკონომიკური. ამგვარი სიტყვათა გამოყენება ძირითადად ეხება ცხოვრების აუცილებელი საარსებო საშუალებების წარმოებას. ზოგჯერ მარქსი სვამს ერთმანეთის გვერდით ორ სიტყვას: „მატერიალური, ეკონომიკური“, ისე რომ მეორე თითქოს აზუსტებს პირველს. „მატერიალურის ასეთი გაგებისაგან ბუნებრივად ამოიზარდა „მატერიალური დეტერმინიზმი“, რომლითაც მარქსისტებს ხშირად უსაყვედურებდნენ ისტორიული მატერიალიზმის ვულგარულობაში.
2. მატერიალური როგორც ბუნებრივი. ამ შემთხვევაში ეს ცნება შეიცავს ბუნებრივ ფაქტორებს: ბიოლოგიურს, გეოლოგიურს, კლიმატურს და ა.შ. აქ მატერიალისტური ახსნა ერწყმის ნატურალისტურს. ამ უკანასკნელს იცავდნენ ნატურალისტური მიმართულებების სოციოლოგები, რომლებიც ძალიან შორს იყვნენ ისტორიული მატერიალიზმისაგან.
3. მატერიალური როგორც რეალური. ამ მნიშვნელობით სიტყვა ახლოსაა კონტისეულ ტერმინთან „პოზიტიური“, როგორც რეალურთან, ქიმურულის საპირისპიროდ. ამგვარი სიტყვათ გამოყენებისას მატერიალისტური ახსნა არ განსხვავდება კონტის ან სპენსერის პოზიტივისტური ახსნებისაგან.

ეს უკანასკნელი მნიშვნელობა კერძოდ ახასიათებს მარქსისეულ ტერმინს „ყოფიერებას“, რომელიც განიხილება როგორც ადამიანთა ცხოვრების „რეალური პროცესი“. ამგვარი სიტყვათხმარებისას ძირითადი პოსტულატი „საზოგადოებრივი ყოფიერება განსაზღვრავს საზოგადოებრივ ცნობიერებას“. მაგრამ ასეთ შემთხვევაში რა მივაკუთვნოთ ცნობიერებას და რა ყოფიერებას? საეჭვოა დავუშვათ, რომ „რეალური პროცესი“ ესაა ეკონომიკა, ხოლო სამართალი, პოლიტიკა, მორალი და ა.შ. ესაა „ცნობიერება“, რომელშიც აისახება ეს „რეალური“ პროცესი. ეს იმიტომაა საეჭვო, რომ პირველი, ეკონომიკა არ არსებობს ეკონომიკური ცნობიერების გარეშე, მეორეც, სამართალი, პოლიტიკა, მორალი, მეცნიერება და ა.შ. ადამიანთა ცხოვრების არა ნაკლებ „რეალური“ პრაქტიკული პროცესია, ვიდრე ეკონომიკა.

საბოლოო ჯამში თეზისი „ყოფიერება განსაზღვრავს ცნობიერებას“, მარქსის სოციალურ ფილოსოფიაში შეიძლება გავიგოთ სამგვარად:

1. ადამიანთა ცხოვრების ერთი რეალური პროცესი განსაზღვრავს სხვა რეალურ პროცესებს. თეზისი იმდენადვე უეჭველია, რამდენადაც ბანალური.
2. ადამიანთა ცხოვრების რეალური პროცესები განსაზღვრავენ ქიმურულთ, თეზისი იმდენადვე უეჭველია, რამდენადაც უაზრო.
3. ბაზისი, წარმოებითი ურთიერთობები განსაზღვრავს „ზედნაშენს“, ე.ი. პოლიტიკას, მორალს, სამართალს და მსგავსთ. თეზისი დასაბუთებადია იმ ზომით, რა ზომითაც დასაბუთებადია საპირისპირო.

თუ ამათ დავუმატებთ ტერმინ „განსაზღვრების“ განსაკუთრებულ მრავალმნიშვნელობას, მითითებულ პოსტულატში (განაპირობებს, გავლენას ახდენს, ბადებს, ზემოქმედებს, აყალიბებს, იწვევს და ა.შ.), მაშინ ისტორიის მატერიალისტური გაგების ამოსავალი პოსტულატის მეცნიერული ღირებულება კიდევ უფრო საეჭვო ხდება. ამიტომ არაა შემთხვევითი, რომ მარქსი და ენგელსი იძულებულნი იყვნენ, პირველი, ხაზი გაესვათ სოციალური რეალობის სხვადასხვა სფეროთა შორის ურთიერთქმედების შესწავლის აუცილებლობისათვის, მეორე, მიეთითებინათ, რომ მატერიალისტური გაგება – ესაა ახსნა „საბოლოო ანგარიშით“.

ამასთან ერთად ისტორიის მატერიალისტური გაგება შეიცავდა სოციალური მეცნიერებისათვის მნიშვნელოვან დებულებას იმის თაობაზე, რომ ჯგუფები და საზოგადოებები არ შეიძლება ავხსნათ იმ წარმოდგენებით, რომელსაც ისინი თვითონ ქმნიან საკუთარ თავზე, რომ სხვადასხვაგვარი იდეოლოგიების უკან აუცილებელია ვეძებოთ სოციალური რეალობის სიღრმისეული საფუძვლები. ამ რეალობის დაყვანა ეკონომიკურ ქვესისტემაზე, ნაღდი შეცდომა იყო. მაგრამ ამ ქვესისტემის ჩართვა სოციალურ სისტემაში, საზოგადოების სხვა ქვესისტემებთან ამ ქვესისტემის ურთიერთკავშირისა და დამოკიდებულების ანალიზი უეჭველად ნაყოფიერი იყო. მთელ რიგ შრომებში მარქსი იკვლევდა ბაზისის ზედნაშენზე არა ცალმხრივ ზემოქმედებას, არამედ ეკონომიკური და არაეკონომიკური ინსტიტუტების ურთიერთქმედებას. მიუხედავად ამისა, ეკონომიკა, აგრეთვე პოლიტიკა მას მუდამ უფრო „რეალურად“ (მატერიალურად) წარმოედგინა, ვიდრე მორალი, სამართალი და რელიგია.

6. მეთოდოლოგია

როგორც კონტი, ისე მარქსიც თვლის, რომ სოციალური განვითარება მიმდინარეობს განსაზღვრული კანონებით. კანონი მას ესმის, როგორც მოვლენებს შორის „შინაგანი და აუცილებელი კავშირი“. მარქსისთვის კანონები უფრო მეტს ნიშნავს, ვიდრე სოციალურ ფაქტებს შორის ზოგიერთი ერთგვარი მარტივი, მიმართების არსებობაა, როდესაც განსაზღვრული პირობებისას ფაქტთა ერთი წყება გვევლინება, როგორც ფაქტთა მეორე წყების მიზეზი. ჰეგელისა და კონტის მსგავსად, მასაც სწამს უნივერსალური და უცვლელი ისტორიული კანონების არსებობა, რომელთა მიხედვითაც ვითარდება მთელი კაცობრიობა. მას სწამს ისტორიული აუცილებლობა, რომელიც გზას იკვლევს მრავალრიცხოვან შემთხვევითობათა მეშვეობით. როგორც კონტი, მარქსიც ევოლუციონისტია. იგი თვლის, რომ ყველა საზოგადოება ადრე თუ გვიან თავიანთი განვითარების მანძილზე ერთსა და იმავე სტადიებს გადიან. სოციალური მეცნიერების ამოცანაა, გამოიკვლიოს საზოგადოება მისი პროგრესული განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზე.

მარქსის მიხედვით, ისტორიული განვითარების კანონების ცოდნა, გვაძლევს არა მხოლოდ წარსულისა და თანამედროვეობის გაგებას, არამედ მომავლის წინასწარმეტყველების შესაძლებლობასაც. ამიტომაც, რომ მის შრომებში

მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს წინასწარმეტყველებას. ისტორიული აუცილებლობის წინასწარმონახვათა ცოდნას, რომელიც გვევლინება დვთაებრივი განგების ნების შემცველად, მივყავართ იმასთან, რომ ისტორიული კანონების ან ტენდენციებისადმი მიყოლა აღიქმება უკვე, როგორც მორალური მოვალეობა. რამდენადაც კანონები გზას იკვლევენ ადამიანთა საქმიანობის მეშვეობით, ამდენად ადამიანები – ისტორიული დრამის ავტორები, რომელთაც შეიცნეს ეს კანონები – არ უნდა ელოდნენ იმას, თუ როდის გააკვალავენ გზას ეს კანონები. ადამიანებს ძალუძთ და ვალდებულნიც არიან დააჩქარონ ამ კანონთა მოქმედება, თუ მათ სურთ გადავიდნენ აუცილებლობის სამეფოდან, თავისუფლების სამეფოში. სოციალურ კანონთა ასეთ აქტივისტურ განმარტებას ხშირად ამაგრებდა მარქსისა და მისი მიმდევრების პოლიტიკური რადიკალიზმი. მარქსის ზოგად დიალექტიკურ ორიენტაციასთან კავშირში უმნიშვნელოვანესი ადგილი მის მეთოდოლოგიაში უჭირავს ყოველგვარი წინააღმდეგობების, დაძაბულობების, კონფლიქტების გამოვლენას. ეს ეხება სოციალური ცხოვრების, საზოგადოების სხვადასხვა სფეროთა შორის ურთიერთდამოკიდებულებების კვლევას და ა.შ. მარქსი თვლის, რომ დაპირისპირებულ ძალებსა და ტენდენციებს შორის წინააღმდეგობა, ბრძოლა არის განვითარების წყარო და მამოძრავებელი ძალა. ეს მეთოდოლოგიური განწყობა კონტისეულის პირდაპირ საპირისპიროა, რომელიც მიმართული იყო სოციალური რეალობის სხვადასხვა სფეროებში ერთიანობის, სოლიდარობის, თანხმობის აღმოჩენაზე.

მარქსთან ჩვენ ვხვდებით ორ დაპირისპირებულ მეთოდოლოგიურ ტენდენციას: ბუნებისმეცნიერულს, რომელიც დამახასიათებელია პოზიტივიზმისათვის, როგორც მეცნიერების იდეოლოგიისათვის და მის საპირისპიროს, რომელიც ხაზს უსვამს სოციოლოგიური ცოდნის სპეციფიკას, მის განსხვავებას ბუნებისმეცნიერების მეთოდებისა და რეზულტატებისაგან. ამიტომ არაა გასაკვირი, რომ XIX ს-ის სოციოლოგიური აზრის ორი დაპირისპირებული ტრადიცია: „ბუნებისმეცნიერული“ და „ჰუმანისტური“, „ამხსნელი“ და „გაგებითი“ – ორივენი მიმართავენ მარქსს, როგორც ერთ-ერთ მათ დამწყებთაგანს.

ბუნებისმეცნიერული ტენდენცია მარქსთან გამოვლინდა საკმაოდ ადრე და ნაწილობრივ გადაეჯაჭვა მისი აზროვნების მატერიალისტურ განწყობებს. უკვე 1844 წლის „ეკონომიკურ-ფილოსოფიურ ხელნაწერებში“ მან გამოთქვა აზრი, მსჯელობა, რომელსაც თავისუფლად მოაწერდა ხელს კონტი და სხვა მრავალი ნატურალისტური ორიენტაციის სოციოლოგი. „საბოლოოდ ბუნებისმეცნიერება შეიცავს თავის თავში მეცნიერებას ადამიანის შესახებ ისეთივე ზომით, რა ზომითაც ადამიანის შესახებ მეცნიერება მოიცავს თავის თავში ბუნებისმეცნიერებას: ეს იქნება ერთი მეცნიერება, ... ბუნებისმეცნიერება გახდება ადამიანური მეცნიერების საფუძველი“. (ტ.42.124).

მაგრამ მარქსი არ დალოდებია ამ მომავალ მდგომარეობას და თავის სოციალურ გამოკვლევებში იყენებდა ბუნებისმეცნიერულ და ზოგადმეცნიერულ მეთოდოლოგიურ წარმოდგენებს. ასე მაგალითად, საზოგადოების მიმართ სისტემურ მიდგომაში ნაწილობრივ თავი იჩინა წარმოდგენებმა გეოლოგიური სიტემებისა და ბიოლოგიური ორგანიზმების შესახებ. უჯრედის აღმოჩენამ გავლენა მოახდინა საქონლის, როგორც „უჯრედის“, როგორც კაპიტალისტური ეკონომიკური სისტემის ელემენტალური, მარტივი ერთეულის ანალიზზე. ამავე დროს მარქსი იყენებს საპირისპირო მეთოდსაც: მოძრაობას რთული ფორმებიდან მარტივისაკენ – ეყრდნობა რა ამ დროს მორფოლოგიურ წარმოდგენებს: „ადამიანის ანატომია – მაიმუნის ანატომიის გასაღებია; დაბალი სახეობის ცხოველებში მინიშნებანი უფრო მაღალზე შეიძლება გავიგოთ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ თვით ეს უფრო მაღალი უკვე ცნობილია. ამგვარად, ბურჟუაზიული ეკონომიკა გვაძლევს ჩვენ ანტიკური, ფეოდალურის და ა.შ. გაგების გასაღებს. (ტ.46. გვ.42).

ზოგადმეცნიერული მეთოდის სახით მარქსი იყენებს აბსტრაქტულიდან კონკრეტულსაკენ აღმასვლის მეთოდს. ეს მეთოდი შედგება შემეცნების სამსაფეხურიანი წესისაგან:

- 1) ობიექტის ემპირიული გამოკვლევა, რომელიც „გრძნობად კონკრეტულს“ წარმოადგენს;
- 2) „გრძნობად კონკრეტულს“ საფუძველზე ობიექტის შესახებ აბსტრაქტული წარმოდგენების შექმნა /თეორიული დონე/;
- 3) ობიექტის შესახებ სრული, მთლიანი წარმოდგენების მიღება, რომელსაც „გრძნობად კონკრეტული“, გაივლის რა თეორიულ გააზრებას, გადაიქცევა „აზრობრივ კონკრეტულად“. (იქვე გვ. 37)

მარქსი ჯერ კიდევ დიდ ხნით ადრე სტრუქტურული ფუნქციონალიზმის წარმოშობამდე აკეთებს პირველ ცდებს, კვლევის სტრუქტურულ-ფუნქციონალური მეთოდის გამოყენებაში, განიხილავს რა სხვადასხვა მოვლენებს განსაზღვრულ სოციალურ სისტემაში, მათი შეტანილი წვლილის თვალსაზრისით. გარდა ამისა, ჩვენ მის შრომებში ვპოულობთ ისტორიულ-გენეტიურ და შედარებით-ისტორიულ მეთოდებსაც.

მარქსი ასევე უთმობდა ყურადღებას, მათემატიკას, რომელსაც სწავლობდა თავისუფალ დროს. იგი თვლიდა, რომ მათემატიკის გამოყენება მეცნიერული დისციპლინის სიმწიფის ნიშანია. რაც შეეხება ანტიპოზიტივისტურ ტენდენციებს მარქსის შემოქმედებაში, იგი მჭიდროდ იყო დაკავშირებული მის პუბლიცისტურ და პოლიტიკურ-რევოლუციურ საქმიანობასთან. მეცნიერული საქმიანობისადმი, როგორც სოციალურ პრაქტიკაში ჩართული საქმიანობისადმი მიდგომამ, დიალექტიკაზე დაყრდნობამ, სოციალურმა კრიტიციზმმა და პოლიტიკურმა რადიკალიზმმა, მარქსი აქცია სხვადასხვა ანტიპოზიტივისტური და ანტიაკადემიური მიმდინარეობების წინამორბედად: ფენომენოლოგიურის, დიალექტიკურის, მემარცხენე რადიკალის, კერძოდ ფრანკფურტის სკოლის და ა.შ. ამავე ტენდენციამ მარქსი გაიყვანა არა მხოლოდ პოზიტივისტური ორიენტაციის საზღვრებიდან, არამედ მეცნიერების, როგორც საქმიანობის სპეციფიკური სახის საზღვრებიდანაც. ზოგიერთი შრომა შეიძლება თავისუფლად მივაკუთვნოთ პუბლიცისტური სოციოლოგიის ჟანრს. მათში მარქსი ფართოდ იყენებს თავის საყვარელ პოლემიკის მეთოდს, აგრეთვე მხილების, ირონიის, სარკაზმის მეთოდებსაც.

მარქსის სოციოლოგიაში წამყვანი ადგილი უჭირავს თეორიულ ანალიზს. იგი ამ დროს ეყრდნობოდა უზარმაზარ ემპირიულ მასალას, რომელიც ეხებოდა სოციალური ისტორიას, ეკონომიკას, სამართალს და ა.შ. იგი ფლობდა ცალკეულ საზოგადოებათა და ისტორიულ პერიოდთა სპეციფიკის ღრმა და ფაქიზი შეგრძნებით, რომელიც ხშირად მოდიოდა წინააღმდეგობაში მის ზოგად თეორიულ სქემებთან.

მარქსის შრომებში შეიძლება ასევე აღმოვაჩინოთ იმის ელემენტები, რამაც საბოლოოდ ემპირიული სოციალური გამოკვლევების სახელწოდება მიიღო. ჯერ კიდევ თავის ადრინდელ პუბლიცისტურ შრომებში 1842-43 წლებში, როდესაც იგი სწავლობდა მოზელის გლეხობის მდგომარეობას, იგი ეყრდნობოდა ოფიციალური დოკუმენტების, წერილების და გამოკითხვის შედეგების ანალიზს. სოციალ-ემპირიკოსის თვალსაზრისით, საინტერესოა მის მიერ დამუშავებული „ანკეტა მუშებისათვის“, რომელიც გამოქვეყნდა 1880 წლის აპრილში ფრანგულ ჟურნალ „Revue socialiste“. იგი ეხება მუშათა კლასის შრომის, ყოფისა და პოლიტიკური ბრძოლის პირობებს (ტ. 19, გვ.223-240).

7. სოციალურ სისტემათა თეორია

სოციოლოგიის ისტორიაში მარქსმა ერთ-ერთმა პირველმა დაამუშავა წარმოდგენა საზოგადოების, როგორც სისტემის შესახებ. ეს წარმოდგენა უწინარეს ყოვლისა, განხორციელებულია საზოგადოებრივი ფორმაციის მისეულ ცნებაში.

თავდაპირველად ტერმინი „ფორმაცია“ გამოიყენებოდა გეოლოგიაში /ძირითადად/ და ბოტანიკაში. სწორედ გეოლოგიიდან ისესხა მარქსმა ეს ტერმინი. შინაარსობრივი პლანით ამ ტერმინის არჩევა არ ყოფილა შემთხვევითი და გამოთქვამს სოციალურ სისტემათა მარქსისეული გაგების თეორიულ სიახლოვეს გეოლოგიურ სისტემებზე მაშინდელ წარმოდგენებთან. პირველად მარქსი ტერმინს „საზოგადოებრივი ფორმაცია“ იყენებს შრომაში „ლუი ბონაპარტის თვრამეტ ბრიუმერში“ (1852) XIX ს-ის საფრანგეთის საზოგადოების აღსანიშნავად.

მარქსის მიხედვით საზოგადოებრივი ფორმაცია – ესაა სოციალური სისტემა, რომელიც შედგება ურთიერთდაკავშირებულ ელემენტებისაგან და იმყოფება არამდგრადი წონასწორობის მდგომარეობაში. ამ სისტემის სტრუქტურას აქვს შემდეგი სახე. მის საფუძველში ძვეს მატერიალური დოვლათის წარმოების წესი, ე.ი. ეკონომიკური ქვესისტემა. მის აღსანიშნავად მარქსი ზოგჯერ იყენებს აგრეთვე ტერმინს „ეკონომიკური ფორმაცია“ და „ეკონომიკური საზოგადოებრივი ფორმულა“. წარმოების წესს ორი მხარე აქვს: საზოგადოების საწარმოო ძალები და წარმოებითი ურთიერთობანი.

საწარმოო ძალებს მიეკუთვნება საზოგადოების განკარგულებაში მყოფი ყველა რესურსი და საშუალება, რომლებიც უზრუნველყოფენ წარმოების პროცესს: წარმოებაში ჩართული ბუნებრივი და ადამიანური რესურსები, წარმოების საშუალებები, მეცნიერების დონე და მისი ტექნოლოგიური გამოყენება და ა.შ. განსაკუთრებით მნიშვნელოვან ადგილს საწარმოო ძალებში იგი სენ-სიმონის კვალად მრეწველობას უთმობს, ამტკიცებს რა, რომ მრეწველობის მხრივ განვითარებულ ქვეყანას მისი საკუთარი მომავლის სურათს უზენებებს.

წარმოების წესის მეორე მხარე, წარმოებითი ურთიერთობანი გამოიხატება მარქსის მიხედვით, ძირითადად წარმოების საშუალებებზე საკუთრების სხვადასხვა ფორმებში. დიდი მნიშვნელობა აქვს გვქონდეს მხედველობაში ის, რომ მარქსს ხშირად წარმოება გაგებული აქვს წარმოებული დოვლათის მოძრაობის (ზოგადი) საერო ციკლი, სადაც შედის საკუთრივ წარმოება, ანუ წარმოება ვიწრო აზრით, განაწილება, გაცვლა და მოხმარება. ამ ციკლის ყოველი ფაზა ასრულებს მნიშვნელოვან ფუნქციას, რომლის გარეშეც განვითარებულ სოციალურ სისტემებში წარმოების პროცესი შეუძლებელია. მარქსი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს ამ ციკლის დამასრულებელ ფაზას – მოხმარებას. „წარმოების გარეშე არაა მოხმარება, მაგრამ მოხმარების გარეშეც არ არის წარმოება, რადგან ასეთ შემთხვევაში წარმოება მიზნის გარეშე დარჩებოდა“ – აღნიშნავს იგი და შემდეგ იგი უფრო აძლიერებს აქცენტს ამ აზრზე: „... . მხოლოდ მოხმარებაში იქცევა პროდუქტი ნამდვილ პროდუქტად. მაგალითად, კაბა ნამდვილ კაბად იქცევა მაშინ, როდესაც მას ატარებენ; სახლი, რომელშიც არ ცხოვრობენ არ არის ნამდვილი სახლი“. /ტ. 46. გვ.27/. ეს დებულება ფრიად მნიშვნელოვანია სწორედ სოციოლოგიური თვალსაზრისით, რადგან იგი ეხება არა მატერიალური დოვლათის წარმოებასა და მოძრაობა-გადაადგილების, არამედ საზოგადოებაში კომუნიკაციური ურთიერთქმედების ყველა პროცესს.

წარმოების წესის ორივე მხარე იმყოფება შესაბამისობასა და ურთიერთქმედების მდგომარეობაში. ამავე დროს წამყვან როლს თამაშობს საწარმოო ძალები.

მარქსის მიხედვით, წარმოების წესი შეადგენს სოციალური სისტემის მასისტემატიზირებულ, სისტემის წარმომქმნელ კომპონენტს, რომელიც განსაზღვრავს მის დანარჩენ ელემენტებს, კომპონენტებს. სწორედ წარმოების წესი ქმნის

საზოგადოებრივი ფორმაციის თვისობრივ განსაზღვრულობას და ერთს განასხვავებს მეორისაგან. მაგრამ გარდა საწარმოო ძალებისა და წარმოებითი ურთიერთობებისა, რომლებიც შეადგენენ საზოგადოების „რეალურ ბაზისს“, სტრუქტურას, ფორმაცია ასევე შეიცავს ზედნაშენს ანუ სუპერსტრუქტურას. მასში მარქსი რთავს უწინარეს ყოვლისა, იურიდიულ და პოლიტიკურ ურთიერთობებსა და ინსტიტუტებს. (ისინი ყველაზე ახლოს იმყოფებიან ბაზისთან) და შემდეგ, უფრო ზუსტად „მაღლა“ – იმყოფებიან სოციალური ცხოვრების დანარჩენი სფეროები, რომლებიც, როგორც სამართალი და პოლიტიკა, განეკუთვნებიან „საზოგადოებრივი ცნობიერების“ ანუ „იდეოლოგიის“ სფეროებს: მორალი, მეცნიერება, რელიგია, ხელოვნება.

ის, რომ ზედნაშენი – ესაა ზედნაშენი ბაზისზე, ხოლო ბაზისი ზედნაშენის ბაზისია, აქცევს თეზისს ერთის მიერ მეორის განმსაზღვრელობის შესახებ ტავტოლოგიად და უაზრობად. მარქსს ესმოდა ზედნაშენის ბაზისთან მიმართებაში შედარებითი ავტონომიურობა (მაგ. ხელოვნებას საზოგადოდ განიხილავდა, როგორც სფეროს, რომელიც დამოუკიდებელია ეკონომიური ქვესისტემისაგან) და მისი უკუზემოქმედება ბაზისზე. მაგრამ მთლიანობაში იგი დარწმუნებული იყო იმაში, რომ ნამდვილ რეალობას უწინარეს ყოვლისა, ფლობს ეკონომიკა, ნაწილობრივ პოლიტიკა. დანარჩენი სფეროები ფლობენ მხოლოდ შეზღუდულ საკუთარ ყოფიერებას, მათ მარქსის მიხედვით, არ აქვთ საკუთარი ისტორია, რამეთუ ისინი წარმოადგენენ მხოლოდ „ნამდვილი“ ყოფიერების – წარმოებითი ურთიერთობების ასახვას, გაცნობიერებას.

სოციალური სისტემის განმარტებაში ასეთი პოზიცია მკვეთრად განასხვავებს მარქსს კონტისაგან, რომლისთვისაც მეცნიერება, მორალი და რელიგია – ესაა მოქმედი, პრაქტიკული ძალები, რომლებიც ფლობენ საკუთარ რეალობას და ეფექტურობას და გამოდიან მარქსის საწარმოო ძალების როლში.

გარდა ბაზისისა და ზედნაშენისა, ფორმაცია შეიცავს აგრეთვე სოციალურ კლასთა, ჯგუფთა და ფენათა განსაზღვრულ სტრუქტურას, რომელიც ისევე, როგორც ზედნაშენი გამოხატავს წარმოების წესს, ბაზისს და ბოლოს, საზოგადოებრივ ფორმაციაში შედიან ისეთი ელემენტები, კომპონენტები, როგორებიცაა ოჯახის განსაზღვრული ფორმები ადამიანთა ცხოვრების წესის და ყოველდღიური ცხოველსაქმიანობის განსაზღვრული ფორმები, კერძოდ მოხმარების ფორმები, რომლის შესახებაც უკვე გვქონდა საუბარი. როგორც ჩანს, მთელი ეს სფერო, მარქსის მიხედვით, უნდა მიეკუთვნებოდეს უფრო ბაზისს, ვიდრე ზედნაშენს, რადგან აქ ადგილი აქვს „ადამიანთა ცხოვრების რეალურ პროცესს“, ანუ ენგელსის გამოთქმით, „უშუალო ცხოვრების წარმოებასა და კვლავწარმოებას“.

კონკრეტულად როგორ საზოგადოებრივ ფორმაციებს გამოყოფს და იკვლევს მარქსი? ფართოდაა ცნობილი ფორმაციათა მისეული კლასიფიკაცია: პირველყოფილი მონათმფლობელური, ფეოდალური, ბურჟუაზიული და მომავალი კომუნისტური ფორმაციები: ამ კლასიფიკაციის საფუძველში ძევს წარმოების წესში არსებული განსხვავებანი. პირველყოფილი ფორმაცია დაფუძნებულია კოლექტიურ თემურ საკუთრებაზე და სისხლით ნათესაურ ურთიერთობებზე. შემდეგი სამი ფორმაცია ეყრდნობა წარმოების საშუალებებზე კერძო საკუთრებას, მათში ურთიერთობანი ატარებენ ანტაგონისტურ ხასიათს. ... . ბურჟუაზიული საზოგადოებრივი ფორმაციით სრულდება ადამიანთა საზოგადოების პრედისტორია“. მისი „ნამდვილი“ ისტორია უნდა დადგეს კომუნისტური ფორმაციის დამკვიდრებით, რომელიც ასრულებს, ჰეგელიანური აზრით, ტრიადას და ააღორძინებს ახალი ფორმით პირველყოფილ კომუნიზმს.

კომუნისტური ფორმაცია თავის განვითარებულ ფორმაში ფლობს ისეთ თვისებებსა და ნიშნებს, როგორებიცაა:

1. ადამიანის დამმონებელი შრომის დანაწილებიდან განთავისუფლება და მისადმი მორჩილების მოსპობა.
2. გონებრივი და ფიზიკური შრომის დაპირისპირების ერთდროული გაქრობა
3. შრომის გადაქცევა საშუალებებიდან ცხოვრების პირველ მოთხოვნილებად
4. ინდივიდთა ყოველმხრივი განვითარება
5. საწარმოო ძალებისა და საზოგადოებრივი სიმდიდრის არნახული ზრდა
6. „თითოეულისგან უნარის, ხოლო თითოეულს მოთხოვნილების მიხედვით“ პრინციპის რეალიზაცია“. (ესაა ლოზუნგი, რომელიც პირველად წამოაყენა ფრანგმა კომუნისტმა ე. კაბემ).

მარქსისათვის საზოგადოებრივი ფორმაციები – ესაა არა უბრალოდ სხვადასხვა, განსხვავებული მასშტაბისა და სირთულის მქონე სოციალური სისტემები. კონტის „სამი სტადიის“ მსგავსად ესაა მსოფლიო ისტორიის ერთმანეთის მომდევნო პერიოდები, საზოგადოებრივი პროგრესის ეტაპები, „საფეხურები“, რომელთაც მიუყვართ „პრედისტორიიდან“ კაცობრიობის „ნამდვილ“ ისტორიამდე, ე.ი. მიწიერ სამოთხემდე. სოციალური სისტემების ასეთი განმარტება გამომდინარეობდა მისთვის დამახასიათებელი პროგრესის რწმენისაგან და სოციალური ევოლუციის, როგორც პროცესის შესახებ წარმოდგენისაგან, რომელსაც გაივლის ნებისმიერი საზოგადოება და თანაც გაივლის აუცილებლად ერთსა და იმავე ფაზებს და რომ მთელი კაცობრიობა მოძრაობს ერთი მიმართულებით. მარქსი თვითონ აკრიტიკებდა ხოლმე თავისი დროის ამ თეორიულ-მეთოდოლოგიურ სტერეოტიპს. „ეგრეთ წოდებული ისტორიული განვითარება ეყრდნობა საზოგადოდ იმას, რომ უახლესი ფორმა განიხილავს წინამორბედ, როგორც მისი განვითარების საფეხურს და ყოველთვის იგებს მათ ცალმხრივად, ვინაიდან მხოლოდ ძალიან იშვიათად და მხოლოდ სავსებით განსაზღვრულ პირობებში იქცევა იგი „თვითკრიტიკის“ უნარის მქონედ. /ტ. 12 გვ.732/. ოქროს სიტყვებია! მაგრამ სამწუხაროდ მარქსმა ვერ შესძლო გამოეყენებინა ისინი საკუთარი თეორიის მიმართ, დარჩა რა მის მიერვე გაკრიტიკებული ცრურწმენის ტყვეობაში. არაა გასაკვირი, რომ საბოლოოდ ოფიციალურ საბჭოურ მარქსიზმში ფორმაციების შესახებ წარმოდგენამ შეიძინა ჰიპოსტაზირებული სახე და მეცნიერული ცნებისაგან იდეოლოგიურ დოგმად გადაიქცა.

8. სოციალური განვითარების თეორია. სოციალური რევოლუცია

სოციალური განვითარების დინამიკა, მარქსის მიხედვით, განპირობებულია მუდმივად წარმომქმნადი წინააღმდეგობით, კონფლიქტით, რომელიც წარმოიშობა განვითარებაში მყოფ საწარმოო ძალებსა ერთის მხრივ და წარმოებით ურთიერთობებს შორის, მეორეს მხრივ. თავის მხრივ წარმოებითი ურთიერთობანიც (ბაზისი) მუდმივ კონფლიქტშია ზედნაშენთან და საზოგადოებაში ამ ბაზისის გაცნობიერების სხვადასხვა ფორმებთან. მთლიანობაში, საწარმოო ძალათა განვითარება, მარქსის მიხედვით, წარმოადგენს გარდაუვალ კანონს. მათ არ შეუძლიათ, რომ არ განვითარდნენ. მისთვის ეს განვითარება თვით სიცოცხლის იგივეობრივია. „... ადამიანები თავიანთი საწარმოო ძალთა განვითარებისას, ე.ი. სიცოცხლისას ავითარებენ განსაზღვრულ ურთიერთობებს ერთმანეთთან და. . . ამ ურთიერთობათა ხასიათი აუცილებლად იცვლება ამ საწარმოო ძალათა გარდაქმნასა და ზრდასთან ერთად“ (ტ.46, გვ. 406).

როდესაც წარმოების წესის ორ მხარეს შორის არამყარი წონასწორობა ირღვევა და წარმოებითი ურთიერთობანი, საწარმოო ძალთა განვითარების საშუალებებიდან მათს დაბრკოლებად და მუხრუჭად იქცევა, ისინი რევოლუციური ცვლის საგანი ხდებიან. ერთდროულად ეს პროცესი გამოიხატება სოციალური სისტემის დანარჩენ კომპონენტთა შორის კოლიზიებსა და კონფლიქტებში: კლასობრივი, პოლიტიკური,

იდეოლოგიური და ა.შ. ბრძოლის გამწვავებაში. რის შედეგადაც ხდება საზოგადოებრივი ფორმაციების გლობალური მასშტაბით ცვლა, ე.ი. სოციალური რევოლუცია. მაგრამ სოციალური რევოლუციის შედეგადაც წინანდელი ფორმაციის ელემენტები აგრძელებენ ნაწილობრივ არსებობას თანდათანობით კვლამადი გადმონაშთის სახით.

სოციალური განვითარების მარქსისტული მიდგომის გასაგებად კარგი იქნება მისი კონტისეულ მიდგომასთან შედარება.

რა აერთიანებს მათ?

1. ორივეს სწამთ ადამიანური გვარის, მოდგმის უნივერსალური ევოლუცია. ისინი ორივენი ისტორიული ევოლუციონისტები არიან, რამეთუ თვლიან, რომ ყველა საზოგადოება ვითარდება ერთი და იგივე კანონების თანახმად და თავიანთი განვითარების პროცესში გადიან ერთსა და იმავე სტადიებს. კონტის მიხედვით ესაა თეოლოგიური, მეტაფიზიკური და პოზიტიური სტადიები. მარქსის მიხედვით კი, ერთი მეორის შემცვლელი საზოგადოებრივი ფორმაციები.
2. ორივეს სწამს პროგრესის, ე.ი. თვლიან, რომ სოციალური ევოლუცია – ესაა განვითარება დაბლიდან მაღლისაკენ, ნაკლებ სრულყოფილიდან უფრო სრულყოფილამდე. კონტის მიხედვით, პროგრესის საფუძვლებში ძევს ინტელექტუალური და მორალური სრულყოფილება. მარქსის მიხედვით კი საწარმოო ძალათა განვითარება.
3. პირველი ორი პუნქტიდან გამომდინარეობს, რომ მათ ორივეს სწამთ საბოლოო სრულყოფილი მდგომარეობის მიღწევა, ოქროს საუკუნის ხანის დადგმა. კონტის მიხედვით, ესაა კაცობრიობის პოზიტიური მდგომარეობა, მარქსის მიხედვით, კომუნიზმი.
4. წინა პუნქტებიდან გამომდინარეობს თავის მხრივ შემდეგი: ისინი ორივენი წინასწარმეტყველებენ, უფრო ზუსტად წინასწარმეტყველებებს წარმოთქვამენ მომავალი მდგომარეობის მიმართ.
5. ოქროს საუკუნის დადგომის წინასწარმეტყვეებისას ისინი უბრალოდ კი არ ელოდებიან მას, არამედ თავის მოწოდებად თვლიან ამავე დროს ხელი შეუწყონ მის დადგომას. კონტი ამას აკეთებს კაცობრიობის რელიგიის ქადაგების გზით. მარქსი კი, პოლიტიკურ-ორგანიზაციული და რევოლუციური საქმიანობით.

რაშია მათ შორის ძირითადი განსხვავება?

1. კონტისათვის „ნორმალური“ სოციალური მდგომარეობა-განვითარება გულისხმობს მემკვიდრეობითობას, ტრადიციებზე დაყრდნობას, მკვეთრი ნახტომებისა და ბიძგების არსებობას.

მარქსისთვის კი პირიქით, „ნორმალური“ სოციალური მდგომარეობა, განვითარება – ესაა წარსულთან მუდმივი განხეთქილება, მძლავრი ტრანსფორმაციები და ქრიშსლები.

კონტის მიხედვით, საზოგადოების ფუნდამენტური საფუძვლები პრინციპში უცვლელია, არსებითად იცვლება მხოლოდ სოციალური გარსაცმი. განვითარება მიდის თითქოსდა ფრანგული ანდაზის თანახმად, „რაც უფრო იცვლება, მით უფრო ნაკლებ რჩები საკუთარ თავთან.“

მარქსთან პირიქით, საზოგადოება განუწყვეტლივ იცვლება თვით მის საფუძველში, ხოლო უცვლელია ახასიათებს მხოლოდ გარეგან, სოციალური სისტემის ზედნაშენურ ფენებს, რომელიც ჩამორჩება ღრმა, საფუძველმდებელ ცვლილებებს.

თუმცა, მარქსი აღიარებს უძრავ, გაქვავებულ ისტორიულ ეპოქათა და რეგიონთა არსებობას და იმ თანდათანობით ცვლილებებს, რომელთაც არ მივყავართ ისეთ მკვეთრ ბიძგებთან, რომლებიც იწვევენ სოციალურ სისტემათა ცვლას. იგი ტრადიციების როლსაც კი აღიარებს საზოგადოების ცხოვრებაში, მაგრამ უძრაობა, თანდათანობითობა, ტრადიცია, ყველაფერი ეს მისთვის თავისებური ანომალია, ან მეტად თუ ნაკლებად ხანგრძლივი შესვენებებია ცვლილებათა განუხრეველ პროცესში, ან ბოლოს, იდეოლოგიური კამუფლაჟია, რომლის უკან ისევ და ისევ იმალებიან მღელვარე სოციალური ძვრები. კონტი კი ტრადიციას განიხილავდა, როგორც დიდ კეთილშობილურ ძალას, რომელიც აყალიბებს საზოგადოებას. მარქსი კი მათ როლს აფასებდა სავსებით სხვაგვარად: „ყველა მკვდარ თაობათა ტრადიციები აწევს ცოცხალ თაობათა გონიერებას, როგორც კოშმარი“. /ტ. 8 გვ.119/. შრომაში „ლუი ბონაპარტის თვრამეტი ბრიუმერი“ იგი აანალიზებს ტრადიციის იდეოლოგიურ ფუნქციას, განიხილავს მას, როგორც თავისებურ ენას, რომლის მეშვეობითაც ხორციელდება რევოლუციური გარდაქმნები. ამგვარად, თუმცა მარქსს კონტის მსგავსად არ გამოუყვია სოციალური დინამიკა, როგორც სოციალური მეცნიერების განსაკუთრებული დარგი, მიუხედავად ამისა, სწორედ იგი არის სოციალური დინამიკის შემქმნელი, რომელიც გაგებულება, როგორც სოციალურ ცვლილებათა, ინოვაციათა, რევოლუციურ გარდაქმნათა კვლევა.

2. კონტის მიხედვით, სოციალური პროგრესი ატარებს მშვიდობიან, არაწინააღმდეგობრივ ხასიათს. მართალია იგი აღიარებს კრიტიკულ ფაზებს სოციალურ განვითარებაში, როცა ხდება რევოლუციური ცვლილებები და სხვადასხვა სოციალურ ძალათა შეჯახება, მაგრამ ეს მისთვის მაინც უფრო პათოლოგიაა, ვიდრე ნორმა. მარქსისათვის პირიქით, სოციალური წინააღმდეგობები, კონფლიქტები, ყოველგვარი დაპირისპირება, ბრძოლა სოციალური განვითარების წყაროა. ეს წინააღმდეგობები და კონფლიქტები, მისი თვალსაზრისით, ატარებენ პრინციპში მუდმივ ხასიათს, რომელიც ზოგჯერ მწვავედება, ზოგჯერ კი ნელდება, მაგრამ არასდროს არ წყდება. ისინი არსებობენ, როგორც ამ ელემენტებს შორის, ისე მათ შორის, როგორც დიალექტიკის მომხრე მარქსი არა მხოლოდ კონსტატაციას უკეთებს სოციალური განვითარების წინააღმდეგობრივ და კონფლიქტურ ხასიათს, არამედ პოზიტიურადაც აფასებს მას. მსგავსად იმისა, როგორც კონტმა არა მხოლოდ კონსტატაცია გაუკეთა, არამედ უმდერა რა კიდევ თანხმობას, მარქსმა არა მხოლოდ გამოიკვლია, არამედ ხოტბაც კი შეასხა კონფლიქტებს.
3. მარქსის წარმოდგენები სოციალური ევოლუციის, პროგრესის ხასიათისა და გზების შესახებ უფრო რთული და ფაქიზი იყო, ვიდრე კონტის შეხედულებები სოციალურ-ისტორიული სინამდვილის ფაქტების შესახებ. მიუხედავად იმისა, რომ იგი პრინციპში ისტორიული ევოლუციონისტი და პროგრესის იდეის მომხრეა, მას მაინც ესმის სოციალური განვითარება, როგორც მრავალმხრივი პროცესი და იჭერს ცალკეულ საზოგადოებათა და კულტურულ-ისტორიულ არეალთა სპეციფიკას. მან აღნიშნა ხანგრძლივი რეგრესიული და უძრავი პერიოდების არსებობა, აგრეთვე სოციალური ევოლუციის განსხვავებული, სხვადასხვა სიჩქარე.

რევოლუციის პრობლემატიკას ცენტრალური ადგილი უკავია მარქსის სოციალური ცვლილებების თეორიაში. სოციალური რევოლუცია მის განმარტებაში – ესაა არა უბრალოდ გადასვლა ერთი ნაკლებად პროგრესული საზოგადოებრივი ფორმაციიდან

მეორე, უფრო პროგრესულზე, არა მხოლოდ საზოგადოებრივი ურთიერთობის დრმა თვისობრივი გარდაქმნა, არამედ ამგვარი გარდაქმნის განსაზღვრული წესი; ესაა სოციალურ ურთიერთობებში სწრაფი, მკვეთრი, კონფლიქტური და ტოტალური ძვრა. სოციალური ძვრების ასეთი წესს მარქსი ისტორიულად გარდაუვალ და სასურველ რამედ თვლის, რამეთუ იგი საშუალებას გვაძლევს დავანქაროთ საზოგადოებრივი პროგრესი. სწორედ ასეთია მისი ცნობილი თეზისის საზრისი: „რევოლუციები – ისტორიის ლოკომოტივებია“. ამ თეზისთან ახლოსაა არა ნაკლებ ცნობილი თეზისი: „ძალადობა ასრულებს ბებია-ქალის როლს ყველა ძველ საზოგადოებებში, როდესაც იგი ახლითაა ფეხმძიმედ“. /„კაპიტალი“ ტ.1. ტ.23. 761/.

სოციალურის გვერდით, მარქსი განიხილავს ეკონომიკურ, სამრეწველო და პოლიტიკურ რევოლუციებს, აახლოვებს სოციალურ რევოლუციას ხან პირველთან, ხან მეორესთან, ხან კი მესამესთან, მაგრამ განსაკუთრებით მჭიდროდ იგი სოციალურ რევოლუციას აკავშირებს პოლიტიკასთან, ე.ი. პროგრესული კლასის მიერ სახელმწიფოებრივი ძალაუფლების მოპოვებას და მის მიერ რევოლუციური დიქტატურის დამყარებას რეაქციული კლასების დასათრგუნავად.

მარქსი ნამდვილად განასხვავებდა ერთმანეთისაგან სოციალურ და პოლიტიკურ რევოლუციას. მაგრამ ამ უკანასკნელმა შეუმჩნეველად შეიძინა მის ცნობიერებაში თვითკმარი მნიშვნელობა, გადაიქცა რა სოციალური რევოლუციის აუცილებელი პირობისა და ელემენტის თვითმიზნად. პირიქით, სოციალური რევოლუცია, როგორც ობიექტურად მიმდინარე პროცესი უკვე მის შრომებში ინტერპრეტირდება, როგორც განსაზღვრულ ჯგუფთა ნებელობით მისწრაფებებზე დაფუძნებული პოლიტიკური რევოლუციის პირობად და საშუალებად. როდესაც მარქსი წერს უბრალოდ რევოლუციის შესახებ, მას ამ დროს მხედველობაში აქვს სწორედ პოლიტიკური რევოლუცია.

სოციალური და პოლიტიკური რეფორმები მარქსს წარმოუდგენია, როგორც ხელოვნური მუხრუჭი სოციალური განვითარებისა; გაბატონებული კლასების მხრიდან იძულებითი დათმობის და სიცრუის რეზულტატად ან დაჩაგრულ კლასთა სისუსტისა და გაუბედაობის შედეგად. საზოგადოების „წინაისტორიაში“, რომელიც აგებულია კერძო საკუთრებაზე და ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლუატაციაზე, სოციალური განვითარების მისეული იდეალი – ესაა, „უწყვეტი – პერმანენტული რევოლუცია“, საზოგადოების მუდმივი გარევოლუციონიზირება, „ნამდვილი“ ისტორიის – კომუნიზმის სწრაფად დასამყარებლად. ამ ოქროს საუკუნეში, პოლიტიკური რევოლუციები, მარქსის ერთ-ერთი წინასწარმეტყველების მიხედვით, უკვე აღარ იქნება „ნივთთა მხოლოდ ისეთი წესრიგის არსებობისას, როდესაც არ იქნება მეტად კლასები და კლასობრივი ანტაგონიზმი, სოციალური რევოლუციები აღარ იქნებიან პოლიტიკური რევოლუციები. მანამდე კი, საზოგადოების ყოველი საყოველთაო გარდაქმნის დასაწყისში სოციალური მეცნიერების უკანასკნელი სიტყვა მუდამ იქნება: „ბრძოლა ან სიკვდილი. სისხლიანი ბრძოლა ან არყოფნა ასეთია შეუბრალებელი დრამა“. (ჟორჟ სანდი). აქ კარგად ჩანს, რომ მარქსში მისმა რევოლუციურმა და მებრძოლმა მხარეება აშკარად დაჯაბნეს მარქსი-მეცნიერი და „სოციალური მეცნიერების უკანასკნელი სიტყვა“ მჭიდროდ გადაენასკვა მესიანიზმსა და უტოპიას. მაგრამ მარქსს ჰქონდა კიდევ ერთი ძალიან მნიშვნელოვანი თეორია, რომელშიც ასევე იდგა საქმე. ესაა, კლასებისა და კლასობრივი ბრძოლის თეორია.

9. კლასებისა და კლასობრივი ბრძოლის თეორია

კლასებისა და კლასობრივი ბრძოლის თემა – ცენტრალურია მარქსთან. მისი როლი მის დოქტრინაში იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ მარქსისტები ხშირად აიგივებენ „მარქსისტულ თვალსაზრისს“ „კლასობრივ თვალსაზრისთან“.

საზოგადოების კლასებად დაყოფა და კლასთა შორის ბრძოლის თვალსაზრისით სოციალური განვითარების განხილვა მარქსამდეც არსებობდა. ჯერ კიდევ ტიურგო განასხვავებდა „მიწადმოქმედი კლასისა“ და „ხელოსანთა“ კლასის შიგნით მეწარმეებსა და დაქირავებულ მუშებს წარმოების საშუალებებზე საკუთარი ნიშნის მიხედვით. ადამ სმიტი თავის თანამედროვე საზოგადოებაში გამოყოფდა სამ კლასს: დაქირავებულ მუშებს, კაპიტალისტებს და მიწათმფლობელებს და პირველ კლასს უპირისპირებდა დანარჩენ ორს. ასევე რიკარდოც განასხვავებდა კლასებს ეკონომიკური ინტერესების დაპირისპირების მიხედვით. ფრანგი ისტორიკოსი-რომანტიკოსები (ფ. გიზო, ფ. მინე, ა. ტიერი, ო.ტერრი), განიხილავდნენ კლასობრივ ბრძოლას, როგორც ისტორიის მთავარ მამოძრავებელ ძალად. საზოგადოების კლასობრივ დაყოფას სერიოზულ მნიშვნელობას ანიჭებდა სენ-სიმონიც.

თვითონ მარქსი აღიარებდა, რომ კლასების არსებობა თანამედროვე საზოგადოებაში მას არ აღმოუჩენია, არც კლასობრივი ბრძოლა და არც ამ ბრძოლის ისტორიული განვითარება და „კლასთა ეკონომიკური ანატომია“. მარქსი ამბობდა: „ის რაც მე ახალი გავაკეთე, შემდგომში მდგომარეობს: 1. რომ კლასების არსებობა დაკავშირებულია მხოლოდ წარმოების განვითარების განსაზღვრულ ისტორიულ ფაზებთან; 2. რომ კლასობრივ ბრძოლას აუცილებლად მიყვავართ პროლეტარიატის დიქტატურასთან, და 3. რომ ეს დიქტატურა მოასწავებს ყოველგვარ კლასთა გაქრობას და უკლასო საზოგადოებაზე გადასვლას“. /ტ.28. გვ.427/

მართალია, კლასის ცნებას ცენტრალური ადგილი უკავია მარქსის დოქტრინაში, მაგრამ არსად არ იძლევა მის ზოგად განმარტებას. როგორც ჩანს, ეს ცნება მას იმდენად ცხადად და ფუნდამენტურად ჰქონდა წარმოდგენილი, რომ არც კი თვლიდა მის განმარტებას აუცილებელ რამედ. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ მას სურდა ამ ცნების განსაზღვრა „კაპიტალის“ მესამე ტომში. მაგრამ ხელნაწერის დამადასტურებელი თავი, რომელიც იწოდება „კლასებად“, სწორედ იქ წყდება სადაც კითხვაა დასმული: „უახლოესი საკითხი, რომელზეც ჩვენ უნდა გავცეთ პასუხი, ასეთია: რა ქმნის კლასს?“. /ტ.25. გვ.458/.

მიუხედავად ამისა, კლასების შესახებ მარქსის წარმოდგენა შეიძლება აღვადგინოთ მისი შრომებისა და ამ საგნის შესახებ მრავალი გამონათქვამის ანალიზის საფუძველზე. მისი თვალსაზრისით, კლასობრივი დაყოფა არარსებობს პირველყოფილ საზოგადოებებში, რომლებშიც არსებობ წარმოების საშუალებებზე კოლექტიური საკუთრება. იგი წარმოიშობა მხოლოდ ე.წ. ანტაგონისტურ ფორმაციებში, შრომის დანაწილებისა და წარმოების საშუალებებზე კერძო საკუთრების განვითარების შედეგად. რა არის კლასები მისი განმარტებით?

ფართო აზრით, კლასები მარქსის მიხედვით, ესაა ნებისმიერი სოციალური ჯგუფები, რომლებიც არათანაბარ ურთიერთობაში იმყოფებიან ერთმანეთთან და იბრძვიან ერთმანეთს შორის. ამ აზრით, კლასები მოიცავენ წოდებებს და ნებისმიერ მეტად თუ ნაკლებად მნიშვნელოვან სოციალურ კატეგორიებს, რომლებიც განლაგებულია სოციალური კიბის სხვადასხვა საფეხურებზე. სწორედ ამ აზრით გამოიყენება კლასების ცნება „კომუნისტური პარტიის მანიფესტში“. „თავისუფალი და მონა, პატრიციები და პლებეები, მემამულე და ყმა, ხელოსანი და შევირდი, მოკლედ მჩაგვრელი და ჩაგვრული იმყოფებიან ერთმანეთთან მუდმივ ანტაგონიზმში, აწარმოებდნენ ერთმანეთთან განუწყვეტელ, ხან ფარულ, ხან აშკარა ბრძოლას,

რომელიც ყოველთვის სრულდებოდა მთელი საზოგადოებრივი შენობის რეკონსტრუქციური გარდაქმნით ან მებრძოლ კლასთა საერთო განადგურებით“.

წინამორბედ ისტორიულ ეპოქებში ჩვენ ვპოულობთ თითქმის ყველგან საზოგადოების სხვადასხვა ფენებად სრულ დანაწევრებას, სხვადასხვა საზოგადოებრივ მდგომარეობათა მთელ კიბეს. ამავე დროს ამ კლასებს შიგნით კიდევ განსაკუთრებული დანაყოფებია.

„ჩვენი ეპოქა, ბურჟუაზიის ეპოქა იმით განსხვავდება, რომ მან გაამარტივა კლასობრივი წინააღმდეგობანი: საზოგადოება, სულ უფრო და უფრო იხლიჩება ორ დიდ მტრულ ბანაკად, ორ დიდ, ერთმანეთოს დაპირისპირებულ კლასად – ბურჟუაზიად და პროლეტარიატად“. /ტ.4. გვ. 424-25/.

უფრო ვიწრო აზრით, მარქსს კლასების ქვეშ ესმის ისეთი სოციალური ჯგუფები, რომლებიც ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან წარმოების საშუალებებზე დამოკიდებულებით. რამდენადაც იგი საზოგადოების კლასობრივი დაყოფის საფუძველს წარმოებით ურთიერთობებში ხედავს, ამდენად კლასები გვევლინებიან ამ ურთიერთობათა გამოსატყულებად, წარმოების საშუალებებზე საკუთრების ფორმა, და რაც მთავარია, ამ საკუთრების არსებობა ან არაარსებობა გამოდის, როგორც კლასთა წარმოქმნის მთავარ კრიტერიუმად.

მაგრამ ეს კრიტერიუმები ჯერ კიდევ არასაკმარისია იმისათვის, რათა ვილაპარაკოთ კლასზე, როგორც ასეთზე ამ სიტყვის სრული აზრით. ესაა, ჯერ კიდევ „კლასი თავისთავად“. კლასი კი ამ სიტყვის სრული მნიშვნელობით, მარქსის აზრით, ესაა – „კლასთა თავისთვის“, ე.ი. კლასი, რომელსაც გაცნობიერებული აქვს საკუთარი თავი, როგორც განსაკუთრებულ სოციალურ ჯგუფად თავისი საკუთარი ინტერესებით, და როგორც სხვა კლასებისადმი დაპირისპირებული. ისეთ ნიშნებთან ერთად, როგორებიცაა წარმოების საშუალებებისადმი დამოკიდებულება, ეკონომიკური მდგომარეობა და ა.შ. კლასობრივი თვითცნობიერებაც დიდ როლს ასრულებს კლასის, როგორც ასეთის გაგებაში, „რამდენადაც მილიონობით ოჯახი ცხოვრობს ეკონომიკურ პირობებში, რომლებიც განსხვავებულია და მტრულად უპირისპირებს მათ ცხოვრების წესს, ინტერესებსა და განათლებას სხვა კლასთა ცხოვრების წესს, ინტერესებსა და განათლებას. ამდენად ისინი ქმნიან კლასს. რამდენადაც პარალელურ (დაქუცმაცებული მეურნეობა) გლეხებს შორის არსებობს მხოლოდ ადგილობრივი კავშირი, რამდენადაც მათი ინტერესების იგივეობა არ ქმნის მათ შორის არავითარ ერთიანობას, არავითარ ეროვნულ კავშირებს, არავითარ პოლიტიკურ ორგანიზაციებს – ისინი არ ქმნიან კლასს“, – წერს მარქსი. /ტ.8. გვ.208/. მისი თვალსაზრისით, კლასობრივი თვითცნობიერების გამოთქმის ყველაზე ადაკვადური ფორმა პოლიტიკური პარტიაა.

მარქსის მიხედვით, მოცემული სოციალური ჯგუფის განსაზღვრული, მეორე, სხვა ჯგუფისადმი დაპირისპირება, ერთი უმნიშვნელოვანესი ნიშანია კლასისა. „გერმანულ იდეოლოგიაში“ ვკითხულობთ: „ცალკეული ინდივიდები მხოლოდ იმდენად ქმნიან კლასს, რამდენადაც მათ უხდებათ ბრძოლა, რომელიმე სხვა კლასთან; დანარჩენ მიმართებებში ისინი მტრულ დაპირისპირებაში იმყოფებიან ერთმანეთთან კონკურენტთა სახით“. /ტ.3. გვ.54/. ამგვარად, კლასების მარქსისტული კონცეფცია განუყოფელია კლასობრივი ბატონობისა და კლასობრივი ბრძოლის მისეული კონცეფციისაგან.

პრინციპში, მარქსი ამოდის საზოგადოების კლასებად დიხოტომიური დაყოფისაგან. კლასობრივი დიხოტომია მასთან გვევლინება ორი ფორმით:

პირველი ესაა, გამჭოლი დაპირისპირება, რომელიც დამახასიათებელია ყველა „ანტაგონისტური“ ფორმაციებისათვის, სადაც ერთ პოლუსზე განლაგებულია არამწარმოებელი, გაბატონებული, მჩაგვრელი, ექსპლოატატორული კლასები, რომელიც იღებს ზედმეტ პროდუქტს სხვა კლასის ექსპლუატაციისაგან, ხოლო მეორე

პოლუსზე კი შესაბამისად განლაგებულია მწარმოებელი, დაქვემდებარებული, დანაგრული, ექსპლოატირებული კლასები.

მეორე, ამ ფორმაციებიდან თითოეულში არსებობენ მისთვის სპეციფიკური კლასთა წყვილები, რომლებიც გამოხატავენ წარმოების განსაზღვრულ წესს. თითოეული კლასი პრინციპში გულიხმობს თავის ანტიპოდს, რომელთანაც იგი ბრძოლის მდგომარეობაში იმყოფება: აშკარად ან დაფარულად; გაცნობიერებულად ან გაუცნობიერებლად; რეალურად ან პოტენციალურად, წარსულში, აწმყოში ან მომავალში.

აი მაგალითები, ამგვარი წყვილებია: თავისუფლები-მონები, პატრიცები-პლებები, მემამულენი-ყმა გლეხები, ოსტატები-შევირდები, ბურჟუები-პროლეტარები და ა.შ.

ბრძოლა კლასებს შორის მარქსის მიხედვით, ესაა – საბოლოო ჯამში განვითარებად საწარმოო ძალებსა და მათგან ჩამორჩენილ წარმოებით ურთიერთობებს შორის ბრძოლის გამოხატულება. განსაზღვრულ ისტორიულ პერიოდში ერთი კლასი („რეაქციული“) ახორციელებს მოძველებულ წარმოებით ურთიერთობებს, მეორე („პროგრესული“), ახალ ჩასახულ წარმოებით ურთიერთობებს რომლებიც შეესაბამებიან განვითარებად საწარმოო ძალებს ერთი და იგივე კლასი საზოგადოებრივი ფორმაციის განვითარების სხვადასხვა ეტაზე გვევლინება ჯერ პროგრესულად, ხოლო შემდეგ რეაქციულად; მაგ. ბურჟუაზია, რომელიც კაპიტალისტური ფორმაციის ადრეულ სტადიაზე პროგრესული კლასი იყო, დამასრულებელ სტადიაზე რეაქციულ კლასად იქცევა.

პროლეტარიატი და ბურჟუაზია, მარქსის მიხედვით, უკანასკნელი ანტაგონისტური კლასებია. მომავალი კომუნისტური ფორმაცია, ესაა – უკლასო საზოგადოება. მისი დადგენისათვის, პროლეტარიატმა, რომლის ისტორიული მისიაა გაინთავისუფლოს თავი ბურჟუაზიული ექსპლოატაციისაგან და იმავდროულად გაანთავისუფლოს მთელი საზოგადოება (კაცობრიობა), უნდა მოიპოვოს პოლიტიკური ძალაუფლება და დაამყაროს თავისი რევოლუციური დიქტატურა. ამგვარად, მარქსი არამხოლოდ სენ-სიმონთან, სენ-სიმონისტებთან და კონტთან ერთად წინასწარმეტყველებს ოქროს საუკუნის დადგომას, არა მხოლოდ აღმოაჩენს პროლეტარიატში ახალ მესიას, არამედ „მეცნიერულად“ ასაბუთებს, რაც ამ მესიამ უნდა გააკეთოს, რათა შესრულოს თავისი მსოფლიო-ისტორიული დანიშნულება.

მაგრამ მარქსი ხომ ფრიად სერიოზული მეცნიერი იყო, რათა თავისი უტოპიური მესიანობის უკან ვერ დაენახა კალსობრივი სტრუქტურის უფრო რთული რეალობა. ამ სტრუქტურის დიხტომიურ ხედვას იგი უმატებდა სხვა კლასების, ფენებისა და ჯგუფების არსებობასაც. უფრო მეტიც, თავისი გამარტივებული კლასთა ბრძოლის კონცეფციის გარდა, მან მოგვცა იმ სოციალურ ჯგუფთა ურთიერთდამოკიდებულებების ანალიზის ბრწყინვალე ნიმუშები, რომლებიც ამ კლასებს, ანტაგონისტებს შიგნით და გარეთ იმყოფებიან. კერძოდ, მსგავს ნიმუშებს ჩვენ ვპოულობთ მის ისეთ ცნობილ შრომებში, როგორებიცაა „კლასობრივი ბრძოლა საფრანგეთში და 1848-50 წწ-ში“ და „ლუი ბონაპარტის თვრამეტი ბრიუმერი“.

მის თანამედროვე ბურჟუაზიულ საზოგადოებაში, გარდა პროლეტარიატის და ბურჟუაზიისა, მარქსი, კერძოდ განიხილავს კლასების სახით მიწათმფლობელებს და წვრილ ბურჟუაზიას („ესაა გარდამავალი კლასი, რომელშიც ორივე კლასის ინტერესები ურთიერთს ამდაბლებენ, აბლაგვებენ, ამცრობენ“). იგი იყენებს ისეთ ცნებებს დიდ და ფართო კლასებს შიგნით არსებული „ფრაქციების“ აღსანიშნავად, რომელთაც თავისი ინტერესები გაცნობიერებული აქვთ, როგორებიცაა „ფენა“, „შუალედური ფენა“, „შუალედური წოდება“, „შუალედური კლასები“, „საშუალო კლასები“, „ლიბერალური საშუალო კლასი“ და ა. შ.

აუცილებელია აღვნიშნოთ „კლასის“ მარქსისტული ტერმინის მრავალმნიშვნელობა. ერთი და იგივე კატეგორიები მასთან ხშირად გვევლინებიან ხან როგორც კლასი, ხან

როგორც კლასის ნაწილი, ხან როგორც წოდება. მიწის მესაკუთრეთა კლასს იგი ხან განიხილავს, როგორც ბურჟუაზიული კლასის ნაწილად, ზოგჯერ კი როგორც დამოუკიდებელ კლასად. ზოგჯერ კი დალატობს თავის საყვარელ დიხოტომიას და სამ ძირითად საზოგადოებრივ კლასს გამოყოფს: დაქირავებულ მუშებს, კაპიტალისტებს და მიწის მესაკუთრეებს. (ტ.25. გვ.458)/

და მაინც, დიხოტომიური კლასობრივი დაყოფა იყო მასთან წამყვანი. ამაში გამოიხატა, როგორც ჰეგელის დიალექტიკის, ისე მისი რევოლუციური ტემპერამენტის გავლენა. მაგრამ კლასობრივი სტრუქტურის ასეთი ხედვა დაკავშირებული იყო ამ საგანზე მარქსის საკუთრივ სოციოლოგიურ წარმოდგენებთანაც. პირველი, მან კლასების დიხოტომიური დაყოფა გაიგო არა მხოლოდ როგორც რეალური, არამედ როგორც იდეალურ-ტიპობრივად, რასაც ადასტურებენ შიდაკლასობრივი, გარეკლასობრივი და კლასთაშორისი სოციალური კატეგორიების მისეული ანალიზი. მეორეც, კლასთა დიხოტომიური სურათი დაკავშირებული იყო მათი განვითარების ბაზისური ტენდენციის, პოლარიზაციის ტენდენციის მარქსისეულ გაგებასთან.

მარქსი თვლიდა, რომ გარდა პროლეტარიატისა და ბურჟუაზიისა, ყველა სხვა საშუალო ფენა თუ კლასი გაქრებოდა და კლასებს, ანტაგონისტებს შორის გაითქვიფებოდა. მაგრამ მარქსის ეს წინასწარმეტყველება არ გამართლდა, არც პროლეტარიატის გადატაკების თეზისი აღმოჩნდა სწორი. წარმოდგენა იმაზე, რომ სოციალური განვითარება, ესაა კლასთა შეუწყვეტელი ბრძოლა, რომელიც ამ განვითარების მამოძრავებელი ძალების სახით გვევლინება, რასაკვირველია იყო ცალმხრივი და გამარტივებული. იგი ყურადღების ფიქსაციას ახდენდა მხოლოდ კლასობრივ კონფლიქტზე, უყურადღებოდ ტოვებდა, პირველი, გარეკლასობრივ სოციალურ კონფლიქტებს, მეორე, კლასებს შორის თანამშრომლობას, რომელსაც ხაზს უსვამდა კონტი. მარქსის შრომებში კლასების სოციოლოგიურ შესწავლისათვის მნიშვნელობა ჰქონდა არა იმდენად მის კლასობრივ დიხოტომიებსა და პროგნოზებს, რამდენადაც თვით აქცენტს /ზოგჯერ მეტისმეტს/ სოციალური კონფლიქტის როლზე, ამ კონფლიქტების ეკონომიკური ფაქტორების ანალიზს, კონკრეტულ საზოგადოებაში და სოციალურ სიტუაციებში სხვადასხვა კლასებისა და ჯგუფების მდგომარეობის და ურთიერთქმედების კვლევას.

10. შემეცნების სოციოლოგია

მარქსმა პირველად დაამუშავა პრობლემური სფერო, ანუ სოციოლოგიური დისციპლინა, რომელიც სწავლობს შემეცნებით პროცესთა სოციალურ ფაქტორებს, სოციალურ მექანიზმებს და სოციალურ შედეგებს. საბოლოოდ, ამ დისციპლინამ მიიღო სახელწოდება „შემეცნების სოციოლოგია“. მარქსი თვლიდა, რომ მსგავსად იმისა, როგორც ადამიანის შესახებ არ შეიძლება ვიმსჯელოთ იმის საფუძველზე, რასაც იგი თავის თავზე ფიქრობს, ასევე საზოგადოებისა და სოციალური ჯგუფების შესახებ შეუძლებელია ვიმსჯელოთ იმ წარმოდგენების საფუძველზე, რომელთაც ისინი საკუთარ თავზე ქმნიან. ამიტომ სოციალური მეცნიერების ამოცანაა – აღმოაჩინოს ფარული, სიღრმისეული სოციალური რეალობა, რომელიც ძვეს მრავალგვარ იდეათა, წარმოდგენათა, ცოდნათა და რწმენათა საფუძველში. მარქსმა ერთ-ერთმა პირველმა დაამუშავა ეს დებულება, რომელსაც ეყრდნობა არა მხოლოდ შემეცნების სოციოლოგია, არამედ მთელი სოციოლოგიაც.

შემეცნებისადმი სოციოლოგიურმა მიდგომამ ყველაზე კონცენტრირებული გამოხატულება ჰპოვა იდეოლოგიის მარქსისტულ კონცეფციაში. იდეოლოგიის ქვეშ მარქსს ესმის ცნობიერი და არაცნობიერი მითოსური შემოქმედება, რომელიც მოწოდებულია, შეცვალოს ნამდვილი სოციალური პრაქტიკა, მეორე, შენიღბოს თავისი

კავშირი ამ პრაქტიკასთან. საზოგადოება და უწინარეს ყოვლისა, გაბატონებული კლასები მას წარმოედგინა თავისებური სახის გიგანტურ ფაბრიკად, რომლებიც ილუზიებს აწარმოებენ: პოლიტიკურს, იურიდიულს, მეცნიერულს და მით უფრო რელიგიურს, მორალურს და მხატვრულს. ნამდვილმა მეცნიერებამ კი, რომელიც არაა დაკავშირებული სოციალურ სტატუსის შენარჩუნებასთან და „გამოიცილო“ ამ ილუზორულ ქმნილებათა კავშირი ურთიერთდაპირისპირებულ სოციალურ ძალთა ეკონომიკურისა და პოლიტიკურ ინტერესებთან, მარქსის მიხედვით, არის იდეოლოგიის ანტიპოდი. მხოლოდ მომავალ კომუნისტურ ფორმაციაში სოციალური ურთიერთობანი გახდებიან იმდენად მარტივნი, ნათელი და გამჭვირვალენი, რომ იდეოლოგიები გაქრებიან, რადგან გაქრება ამ ზედნაშენური კამუფლიაჟის მოთხოვნილება..

მრავალ განსხვავებულ იდეოლოგიურ კონსტრუქციათა ანალიზის პროცესში მარქსმა მიაღწია მრავალნიშვნელოვან წარმატებებს. მისმა მიდგომამ აღმოაჩინა სოციალურ და შემეცნებით პროცესთა ურთიერთკავშირის შესწავლის ნაყოფიერი გზები და ჩაუყარა საფუძველი მნიშვნელოვანი სოციოლოგიური დისციპლინის არსებობას. მაგრამ სამწუხაროდ, მარქსი ისე გაიტაცა იდეოლოგიის მხილებამ, რომ ილუზიებად აღიქვამს არარადიკალური ხასიათის ნებისმიერ იდეას ან მისი საკუთარი შეხედულებებიდან განსხვავებულ იდეებს, როგორც კლასობრივი ინტერესების შენიღბვას.

„შემეცნების სოციოლოგია“ ასეთი გაგებით გადაიქცა თავისებური სახის, „ნიღბის ჩამომსხნელად“, „მამხილებელად“ ნამდვილი თუ მოჩვენებითი ჭუჭყის „გამწმენდად“, ამავე დროს, სხვადასხვა მოაზროვნეთა კლასობრივი ილუზიების მხილებისას, მარქსი ივიწყებს გამოიყენოს „შემეცნების სოციოლოგია“ თავისი საკუთარი დოქტრინის მიმართ.

დაირწმუნა რა თავი იმაში, რომ მისი კავშირი ყველაზე „პროგრესული“ კლასის პროლეტარიატის ინტერესებთან წარმოადგენ იდეოლოგიისაგან თავისუფლების გარანტიას, იგი სერიოზულად არ დაფიქრებულა იმაზე, თუ მისი მოძღვრება რეალურად როგორ იფუნქციონირებს სხვადასხვა სოციალურ გარემოში, როგორ იქნება გაგებული და გამოყენებული. ყოველივე ეს მას ცხადად და გარკვეულად წარმოედგინა: საკმარისია თეორიული გამარჯვება მოვიპოვოთ ოპონენტზე, რომ მოძღვრება გაგებულ და გამოყენებულ იქნეს ისე, როგორც მას წარმოუდგენია. მაშინ როდესაც, მისი მოძღვრება იყო მრავალნიშვნელოვანი, წინააღმდეგობრივი და დაუხრულებელი. ამიტომ აღმოჩნდა რა საბოლოოდ სხვა სოციალურ ნიადაგზე, სხვადასხვა საზოგადოებაში, სოციალურ კლასებსა და ფენებში, იგი განიმარტებოდა და ფუნქციონირებდა სხვანაირად, სრულებითაც არაა ისე, როგორც ეს მარქსს წარმოედგინა.

11. დასკვნა

მარქსის შემოქმედებაში მეცნიერული და პოლიტიკურ-პრაქტიკული ასპექტები მჭიდროდაა ერთმანეთთან შერწყმული. თუმცა იგი თავის თავს მეცნიერად თვლიდა და სინამდვილეში ასე იყო, მაინც მის თვალში მეცნიერება უწინარეს ყოვლისა იყო არა მიზანი, არამედ საზოგადოების რევოლუციური გარდაქმნის საშუალება. ამიტომ მისი შემოქმედების მეცნიერულ და არამეცნიერულ მხარეებს, რომელთა ურთიერთგავლენა ძალიან დიდია. მთლიანობაში მარქსის მოძღვრება მრავალნიშვნელოვანი და წინააღმდეგობრივი, დაუსრულებელი ხასიათისაა, რამაც გამოიწვია კიდევ მისი მრავალგვარი ინტერპრეტაცია. მიუხედავად ამისა, მისმა მოძღვრებამ მასტიმულიზირებელი ზეგავლენა იქონია სოციოლოგიის განვითარებაზე. მართალია, მარქსს არ გამოუყენებია ტერმინი „სოციოლოგია“, მაგრამ მან დაამუშავა საზოგადოების საზოგადოების შესახებ სინთეზური მეცნიერება, რომელიც ინამდვილეში შეესაბამება სოციოლოგიის, როგორც მეცნიერების ნიშნებს.

ონტოლოგიური ასპექტით, მარქსმა მნიშვნელობანი წვლილი შეიტანა სოციალური რეალობის აღმოჩენაში, განიხილა რა საზოგადოება, როგორც ადამიანთა შრომითი საქმიანობის ფაქტორი და შედეგი, რომლებიც ერთდროულად აყალიბებენ სოციალურ სისტემებს და სოციალური სისტემების მიერ ყალიბდებიან.

მართალია, ისტორიის მატერიალისტური გაგების მთავარი პოსტულატები დაუსაბუთებელი და ამავე დროს უარყოფილიც /ე.ი. ვერც დავამტკიცებთ და ვერც უარყოფთ/ არ არის და ატარებენ მეტაფორულ ხასიათს, მაინც მასში იყო ძალიან მნიშვნელოვანი განწყობა სოციოლოგიისათვის, როგორც მეცნიერებისათვის, რომელიც მდგომარეობს სიღრმისეული სოციალური სტრუქტურების შესწავლაში, რომლებიც დაფარულნი არიან იმ წარმოდგენებით, რომელთაც საზოგადოება და კლასები ქმნიან საკუთარ თავზე. მარქსი საზოგადოების შესწავლას უდგებოდა, როგორც სისტემას. საზოგადოების სისტემური ხედვა მასთან განხორციელდა უწინარეს ყოვლისა, „საზოგადოების ფორმაციის“ ცნებაში. მის თეორიაში იყო ეკონომიკური რედუქციონიზმის ტენდენცია, მაგრამ ამასთან ერთად იგი ეკონომიკას განიხილავდა, როგორც სოციალური სისტემის ქვესისტემას და გამოიკვლია ამ ქვესისტემის სხვებთან ურთიერთქმედება.

მარქსმა ასევე მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა სოციალური ცვლილებების, სოციალური და პოლიტიკური რევოლუციების შესწავლაში. ასევე სოციალური კლასებისა და სოციალური კონფლიქტების მისეული განმარტება გახდა პარადიგმული. საზოგადოების კონტისეული „კონსენსუსი“ პარადიგმის საწინააღმდეგოდ საფუძველი ჩაუყარა სოციალური განვითარების „კონფლიქტურ“ პარადიგმას. მარქსიდან იწყება სოციოლოგიაში სოციალური კონფლიქტის პოზიტიური ფუნქციების კვლევის ტრადიცია.

მეცნიერება მარქსისათვის იყო უფრო სამყაროს შეცვლის, ვიდრე მისი ახნის საშუალება. იგი შეუწყნარებელი იყო თავის მეცნიერული ოპონენტების მიმართ, ამიტომ პოლიტიკური რევოლუციონერის ეთიკა მასში ხშირად იმარჯვებდა მეცნიერის ეთიკაზე.

კარლ მარქსის სოციალური თეორიის ძირითადი პრინციპები

1. კ. მარქსი: პიროვნება, მეცნიერი და რევოლუციონერი
2. მარქსიზმი, მარქსიზმები და მარქსის სოციოლოგია
3. იდეურ-თეორიული წყაროები
4. ფილოსოფიური ანთროპოლოგია. ადამიანი და საზოგადოება
5. ისტორიის მატერიალისტური გაგება
6. მეთოდოლოგია
7. სოციალურ სისტემათა თეორია
8. სოციალური განვითარების თეორია. სოციალური რევოლუცია
9. კლასებისა და კლასობრივი ბრძოლის თეორია
10. შემეცნების სოციოლოგია
11. დასკვნა

კ. მარქსი: პიროვნება, მეცნიერი და რევოლუციონერი

კარლ მარქსი XIX ს-ის ყველაზე ცნობილი და გავლენიანი სოციალური მოაზროვნეა. მის იდეებს თითქმის საუკუნე ნახევარი იყენებდნენ და ახლაც იყენებენ ყველაზე განსხვავებულ სოციალურ მოძრაობათა პროგრამებში დედამიწის სხვადასხვა რაიონებში. ზოგიერთმა ტოტალიტარულმა რეჟიმმა მარქსიზმი აქცია ერთადერთ იდეოლოგიად, რომელსაც არსებობის უფლება აქვს, გადააქციეს რა იგი სახელმწიფოებრივი რელიგიის სახესხვაობად.

მარქსის ცხოვრებისეული კრედი

„არ შემიძლია სიცოცხლე სიმშვიდეში,
თუ მთელი სული ცეცხლით იწვის,
არ შემიძლია სიცოცხლე ბრძოლისა
და ქარიშხლის გარეშე ძილ-ღვიძილში.
ჩემი ხვედრია ბრძოლისადმი სწრაფვა,
ჩემში დუღს მარადიული სიცხე და ცეცხლი,
ჩემი სიცოცხლის საზღვრები ვიწროა და
ხელს მიშლის მდინარების მიხედვით ცურვაში“.

მარქსიზმი, მარქსიზმები და მარქსის სოციოლოგია

მრავალი იმათაგანი, ვინც იცნობდა მარქსს, აღნიშნავდნენ მის გენიალურობას, კოლოსალურ ერუდიციას, მისი ცოდნის სიღრმეს ყველაზე განსხვავებულ სფეროებში და აგრეთვე მეცნიერულ საკითხებში საკუთრი თავისადმი მეტისმეტ მომთხოვნელობას. მისი მეცნიერული

„სპეციალობის“ განსაზღვრა არც თუ ისე ადვილია. ასევე ძნელია მისი მეცნიერული საქმიანობის გამოცალკეება პუბლიცისტური და პოლიტიკურ-პრაქტიკულისაგან.

ამის შედეგად „მარქსიზმი“ გამოეყო თავის შემქმნელს და დაიწყო საკუთარი სიცოცხლით ცხოვრება. ეს დაიწყო ჯერ კიდევ მარქსის სიცოცხლეში. მაგ. თავისი ფრანგი მიმდევრების მიმართ 70-იანი წლების დასასრულს იგი ამბობდა: „მე ვიცი მხოლოდ ერთი, რომ მე მარქსისტი არა ვარ“. მისი სიკვდილის შემდეგ ეს პროცესი მნიშვნელოვნად გაძლიერდა. ამის შედეგად დღეს არსებობს მისი მოძღვრების იმდენად განსხვავებული ინტერპრეტაციები და განმარტებები, რომ უფრო უპრიანია და სწორი, თუ ვილაპარაკებთ არა მარქსიზმის, არამედ მარქსიზმების შესახებ.

იდეურ-თეორიული წყაროები

- გერმანული კლასიკური ფილოსოფია (ი. კანტი, ი. ფიხტე, გ. ჰეგელი, ფ. შელინგი და ლ. ფოიერბახი)
ჰეგელის იდეა პროგრესული განვითარების, როგორც წინააღმდეგობრივი პროცესის შესახებ, რომელი წინააღმდეგობაც იჭრება დიალექტიკურ სინთეზში (ჰეგელიანური ტრიადის „თეზისი-ანტითეზისი-სინთეზი“ თანახმად).
- ინგლისური პოლიტიკური ეკონომია (ადამ სმიტი, დევიდ რიკარდო)
- ფრანგული უტოპიური სოციალიზმი (კლოდ სენ-სიმონი, რობერტ ოუენი, შარლ ფურიე)

აღსანიშნავია სენ-სიმონი. სოციოლოგიური ასპექტით მან დიდი გავლენა მოახდინა მარქსის მიერ

1. „ინდუსტრიის“ (ე.ი. სენ-სიმონის მიხედვით წარმოება ფართო აზრით) როლის შეფასებაზე;
2. საკუთრების ფორმისა და კლასების, განსაკუთრებით პროლეტარიატის მნიშვნელობის შეფასებაზე;
3. რევოლუციურ მოძრაობათა („კრიტიკული ეპოქების“ – სენ-სიმონი) მნიშვნელობათა შეფასებაზე. ჯერ კიდევ მარქსამდე დაამუშავა სენ-სიმონმა იდეა იმის შესახებ, რომ თანამედროვე სახელმწიფო მთავარი დაბრკოლებაა ინდუსტრიალური საზოგადოების განვითარების გზაზე.

კრიტიკა და ურთიერთგავლენები

საერთოდ სოციოლოგიის ისტორიაში არსებობს ერთი მოაზროვნის მეორეზე გავლენის ორი სახე:

პოზიტიური - მდგომარეობს იმაში, რომ ერთი მოაზროვნის იდეები კვლავ იწარმოებიან, გრძელდებიან, ვითარდებიან ან გამოიყენებიან მეორის გამოკვლევებში. ამ დროს გავლენა შეიძლება აღიარებულ იქნას „მიმდევრის“ მიერ ან არა. ასეთი გავლენები საკმარისად ნათელია.

ნეგატიური - გავლენების შემჩნევა ძნელია, თუმცა ისინი უფრო ხშირად გვხვდებიან. ეს გავლენები ერთი მოაზროვნის მეორეს მიმართ სისტემატურ ოპოზიციაში ყოფნაში, ერთი შეხედულებების მეორისადმი დაპირისპირებაში. „ნეგატიური“ გავლენის დროს „წინამორბედის“ განსაზღვრული თეზისები იწვევენ „მიმდევრის“ განსაზღვრულ კონტრთეზისებს, ასე, რომ ეს

უკანასკნელი აღმოჩნდებიან სპეციფიკური, მაგრამ ზოგჯერ პირველთა ძალიან ზუსტი ასახვაც კი შეიძლება აღმოჩნდნენ. უკვე თვით პოლემიკის ობიექტის არჩევას აქვს დიდი მნიშვნელობა და ადასტურებს იმას, რომ „მიმდევარი“ არაა გულგრილი გარკვეული „წინამორბედის“ მიმართ და მასთან ერთად ჩართულია ერთი და იგივე პრობლემების განხილვაში. ამ განხილვის პროცესში პირველი ხშირად გაცილებით მეტს სესხულობს უკანასკნელისაგან, ვიდრე ეს თვითონ მას ჰგონია. „ნეგატიური“ გავლენანი სოციოლოგიის ისტორიაში ხშირად უფრო ძლიერია, ვიდრე „პოზიტიური“, და შეიძლება მით უფრო ძლიერი იყოს, რაც უფრო ენერგიულია დაპირისპირება.

ფილოსოფიური ანთროპოლოგია. ადამიანი და საზოგადოება

ყოველი რამდენადმე მასშტაბური მოძღვრება საზოგადოებაზე მუდამ გულისხმობს ადამიანის არსებისა და სამყაროში მისი ადგილის შესახებ თეორიას. სხვა სიტყვებით თეორიულ სოციოლოგიას ყოველთვის ემეზობლება განსაზღვრული ფილოსოფიური ანთროპოლოგია. ასე იყო მარქსთანაც. ადამიანის მისეული ხედვა ჩამოყალიბდა განმანათლებელთა, ჰეგელის, ფოიერბახის, აგრეთვე ჰესის გავლენით. მართალია, მარქსს ამოცანად არ დაუსახავს შეექმნა განსაკუთრებული ფილოსოფიური ანთროპოლოგია, მთლიანობაში გამოირჩეოდა ღრმა ორიგინალობით.

ადამიანი აღმოჩნდება გაუცხოებული თავისი შრომის შედეგებისგან, შრომის პროცესისაგან, საზოგადოებისა და საკუთარი თავისგანაც კი. მხოლოდ მომავალ კომუნისტურ საზოგადოებაში, როდესაც დასრულდება კაცობრიობის „წინაისტორია–პრეისტორია“ და დაიწყება მისი „ნამდვილი“ ისტორია, როდესაც კაცობრიობა „აუცილებლობის სამეფოდან“ გადავა „თავისუფლების სამეფოში“. ადამიანი დაუბრუნდება საკუთარ თავს და გაუცხოებაც გადაილახება.

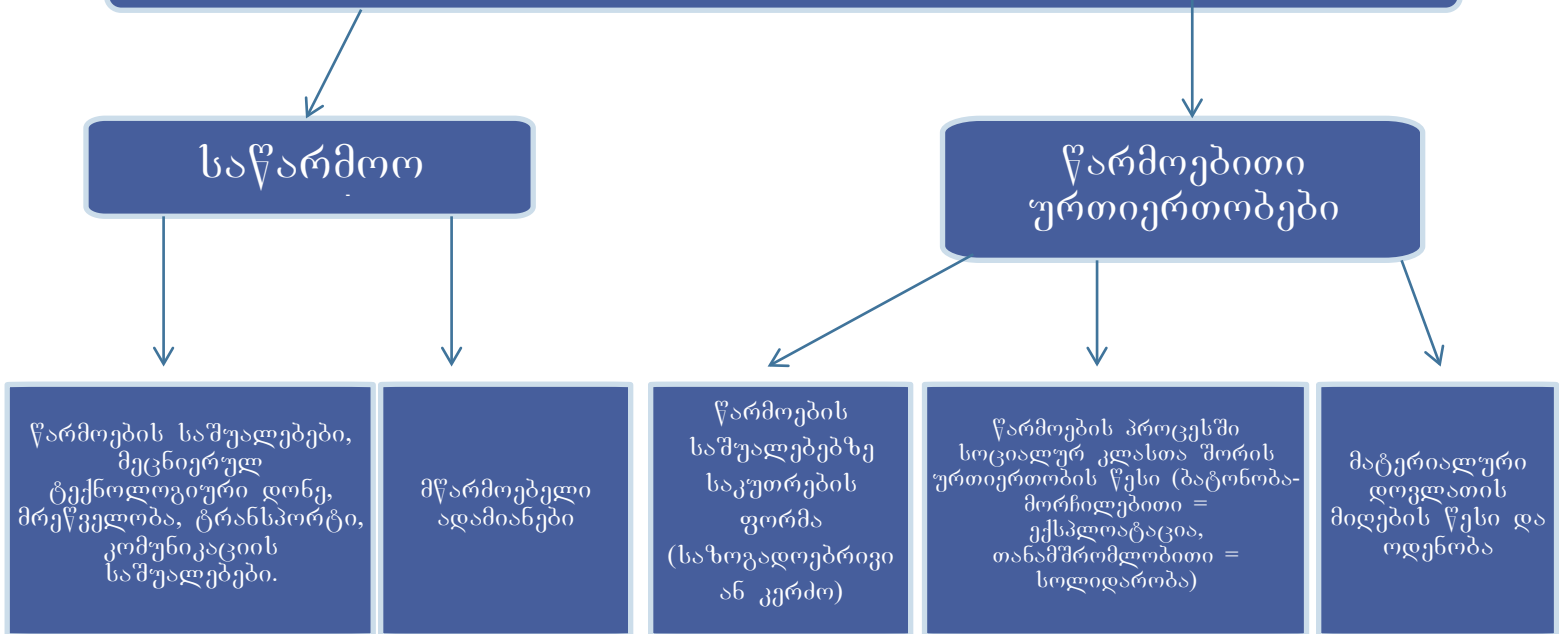
ერთ-ერთი ცნობილი თეზისი მისი „თეზისებიდან ფოიერბახის შესახებ“ გვაუწყებს: „... ადამიანის არსება არ არის აბსტრაქტი, რომელიც ცალკეულ ადამიანს ახასიათებს. სინამდვილეში იგი არის ყველა საზოგადოებრივ ურთიერთობათა ერთობლიობა“.

როგორც ესქილესა და შექსპირის თაყვანისმცემელს, მარქსს ისტორიული პროცესი წარმოდგენილი ჰქონდა დრამის სახით, რომელშიც ადამიანები ერთდროულად არიან, როგორც ამ დრამის ავტორები, ისე შემსრულებლები – მსახიობები. ადამიანები, პრაქტიკულად მოქმედი არსებებია, ამიტომ სწორედ ისინი ქმნიან სოციალურ სისტემებს. მაგრამ ქმნიან ისინი ამ სისტემებს განსაზღვრულ სოციალურ და ბუნებრივ პირობებში, რომლებიც მათ გარეშე წარმოიშვნენ, მათი მონაწილეობის გარეშე წარმოიქმნენ: „ადამიანები თვითონ ქმნიან თავიანთ ისტორიას, მაგრამ ისინი ამას აკეთებენ არა ისე, როგორც მათ მოესურვებათ, არამედ პირობებში, რომლებიც თვითონ მათ არ აურჩევიათ, რომლებიც უშუალოდ და რეალურად არსებობენ, მოცემულია მათთვის და წარსულიდანაა გადმოსულნი“

სოციალურ სისტემათა თეორია

მარქსის მიხედვით საზოგადოებრივი ფორმაცია – ესაა სოციალური სისტემა, რომელიც შედგება ურთიერთდაკავშირებულ ელემენტებისაგან და იმყოფება არამდგრადი წონასწორობის მდგომარეობაში. ამ სისტემის სტრუქტურას აქვს შემდეგი სახე.

მატერიალური დოვლათის წარმოების წესი – ანუ ეკონომიკური ქვესისტემა

მეთოდოლოგია

მარქსი ევოლუციონისტი. იგი თვლის, რომ ყველა საზოგადოება ადრე თუ გვიან თავიანთი განვითარების მანძილზე ერთსა და იმავე სტადიებს გადიან. სოციალური მეცნიერების ამოცანაა, გამოიკვლიოს საზოგადოება მისი პროგრესული განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზე.

მარქსის მიხედვით, ისტორიული განვითარების კანონების ცოდნა, გვაძლევს არა მხოლოდ წარსულისა და თანამედროვეობის გაგებას, არამედ მომავლის წინასწარმეტყველების შესაძლებლობასაც. ამიტომ, რომ მის შრომებში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს წინასწარმეტყველებას.

მის მეთოდოლოგიაში უჭირავს ყოველგვარი წინააღმდეგობების, დაძაბულობების, კონფლიქტების გამოვლენას. ეს ეხება სოციალური ცხოვრების, საზოგადოების სხვადასხვა სფეროთა შორის ურთიერთდამოკიდებულებების კვლევას და ა.შ. მარქსი თვლის, რომ დაპირისპირებულ ძალებსა და ტენდენციებს შორის წინააღმდეგობა, ბრძოლა არის განვითარების წყარო და მამოძრავებელი ძალა.

ამიტომ არაა გასაკვირი, რომ XIX-ის სოციოლოგიური აზრის ორი დაპირისპირებული ტრადიცია: „ბუნებისმეცნიერული“ და „ჰუმანისტური“, „ამსხნელი“ და „გაგებითი“ – ორივენი მიმართავენ მარქსს, როგორც ერთ-ერთ მათ დამწვებთაგანს.

ადამიანის ანატომია – მაიმუნის ანატომიის გასაღებია; დაბალი სახეობის ცხოველებში მინიშნებანი უფრო მაღალზე შეიძლება გავიგოთ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ თვით ეს უფრო მაღალი უკვე ცნობილია. ამგვარად, ბურჟუაზიული ეკონომიკა გვაძლევს ჩვენ ანტიკური, ფეოდალურის და ა.შ. გაგების გასაღებს.

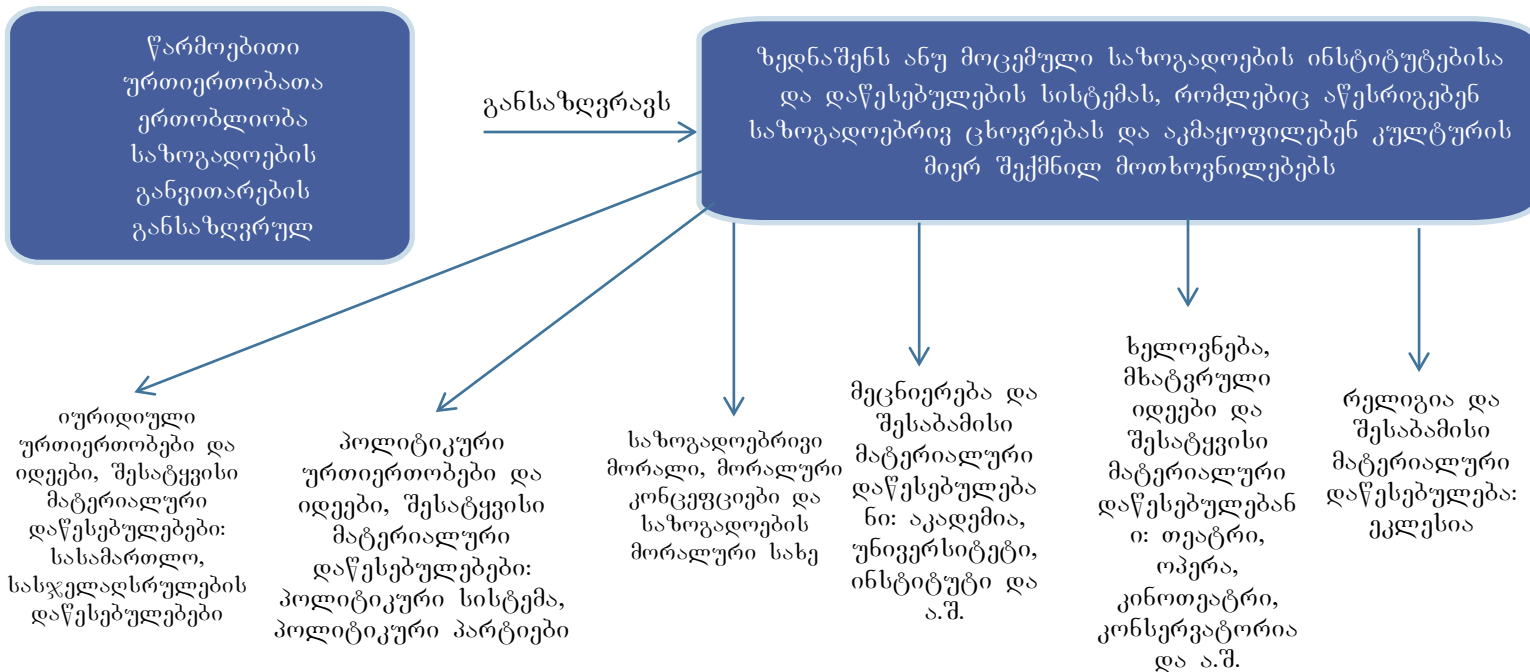

ზოგადმეცნიერული მეთოდის სახით მარქსი იყენებს აბსტრაქტულიდან კონკრეტულსაკენ აღმასვლის მეთოდს. ეს მეთოდი შედგება შემეცნების სამსაფეხურიანი წესისაგან:

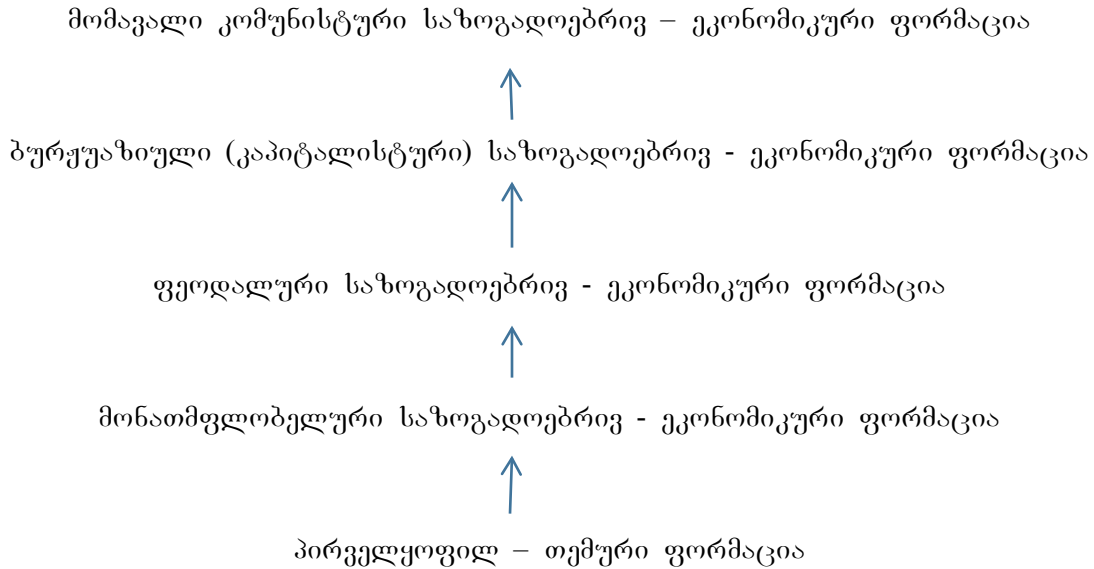
- 1) ობიექტის ემპირიული გამოკვლევა, რომელიც „გრძნობად კონკრეტულს“ წარმოადგენს;
- 2) „გრძნობად კონკრეტულს“ საფუძველზე ობიექტის შესახებ აბსტრაქტული წარმოდგენების შექმნა /თეორიული დონე/;
- 3) ობიექტის შესახებ სრული, მთლიანი წარმოდგენების მიღება, რომელსაც „გრძნობად კონკრეტული“, გაივლის რა თეორიულ გააზრებას, გადაიქცევა „აზრობრივ კონკრეტულად“.

მარქსი ჯერ კიდევ დიდ ხნით ადრე სტრუქტურული ფუნქციონალიზმის წარმოშობამდე აკეთებს პირველ ცდებს, კვლევის სტრუქტურულ-ფუნქციონალური მეთოდის გამოყენებაში, განიხილავს რა სხვადასხვა მოვლენებს განსაზღვრულ სოციალურ სისტემაში, მათი შეტანილი წვლილის თვალსაზრისით. გარდა ამისა, ჩვენ მის შრომებში ვპოულობთ ისტორიულ-გენეტიკურ და შედარებით-ისტორიულ მეთოდებსაც.

ბაზისი და ზედნაშენი

მარქსი გამოყოფს ხუთ საზოგადოებრივ ეკონომიკურ ფორმაციას, რომლებიც პროგრესული მიმართულებით ვითარდებიან:

კომუნისტური ფორმაციის ნიშნები

- ადამიანის დამმონებელი შრომის დანაწილებიდან განთავისუფლება და მისადმი მორჩილების მოსპობა.
- გონებრივი და ფიზიკური შრომის დაპირისპირების ერთდროული გაქრობა
- შრომის გადაქცევა საშუალებებიდან ცხოვრების პირველ მოთხოვნილებად
- ინდივიდთა ყოველმხრივი განვითარება
- საწარმოო ძალებისა და საზოგადოებრივი სიმდიდრის არნახული ზრდა
- თითოეულისგან უნარის, ხოლო თითოეულს მოთხოვნილების მიხედვით“ პრინციპის რეალიზაცია“. (ესაა ლოზუნგი, რომელიც პირველად წამოაყენა ფრანგმა კომუნისტმა ე. კაბემ).

სოციალური განვითარების თეორია. სოციალური რევოლუცია

სოციალური განვითარების დინამიკა, მარქსის მიხედვით, განპირობებულია მუდმივად წარმოქმნილი წინააღმდეგობით, კონფლიქტით, რომელიც წარმოიშობა განვითარებაში მყოფ საწარმოო ძალებსა ერთის მხრივ და წარმოებით ურთიერთობებს შორის, მეორეს მხრივ. თავის მხრივ წარმოებითი ურთიერთობანიც (ბაზისი) მუდმივ კონფლიქტშია ზედნაშენთან და საზოგადოებაში ამ ბაზისის გაცნობიერების სხვადასხვა ფორმებთან. მთლიანობაში, საწარმოო ძალათა განვითარება, მარქსის მიხედვით, წარმოადგენს გარდაუვალ კანონს. მათ არ შეუძლიათ, რომ არ განვითარდნენ. მისთვის ეს განვითარება თვით სიცოცხლის იგივეობრივია. „ . . . ადამიანები თავიანთი საწარმოო ძალთა განვითარებისას, ე.ი. სიცოცხლისას ავითარებენ განსაზღვრულ ურთიერთობებს ერთმანეთთან და . . . ამ ურთიერთობათა ხასიათი აუცილებლად იცვლება ამ საწარმოო ძალათა გარდაქმნასა და ზრდასთან ერთად“.

როდესაც წარმოების წესის ორ მხარეს შორის არამყარი წონასწორობა ირღვევა და წარმოებითი ურთიერთობანი, საწარმოო ძალთა განვითარების საშუალებებიდან მათს დაბრკოლებად და მუხრუჭად იქცევა, ისინი რევოლუციური ცვლის საგანი ხდებიან.

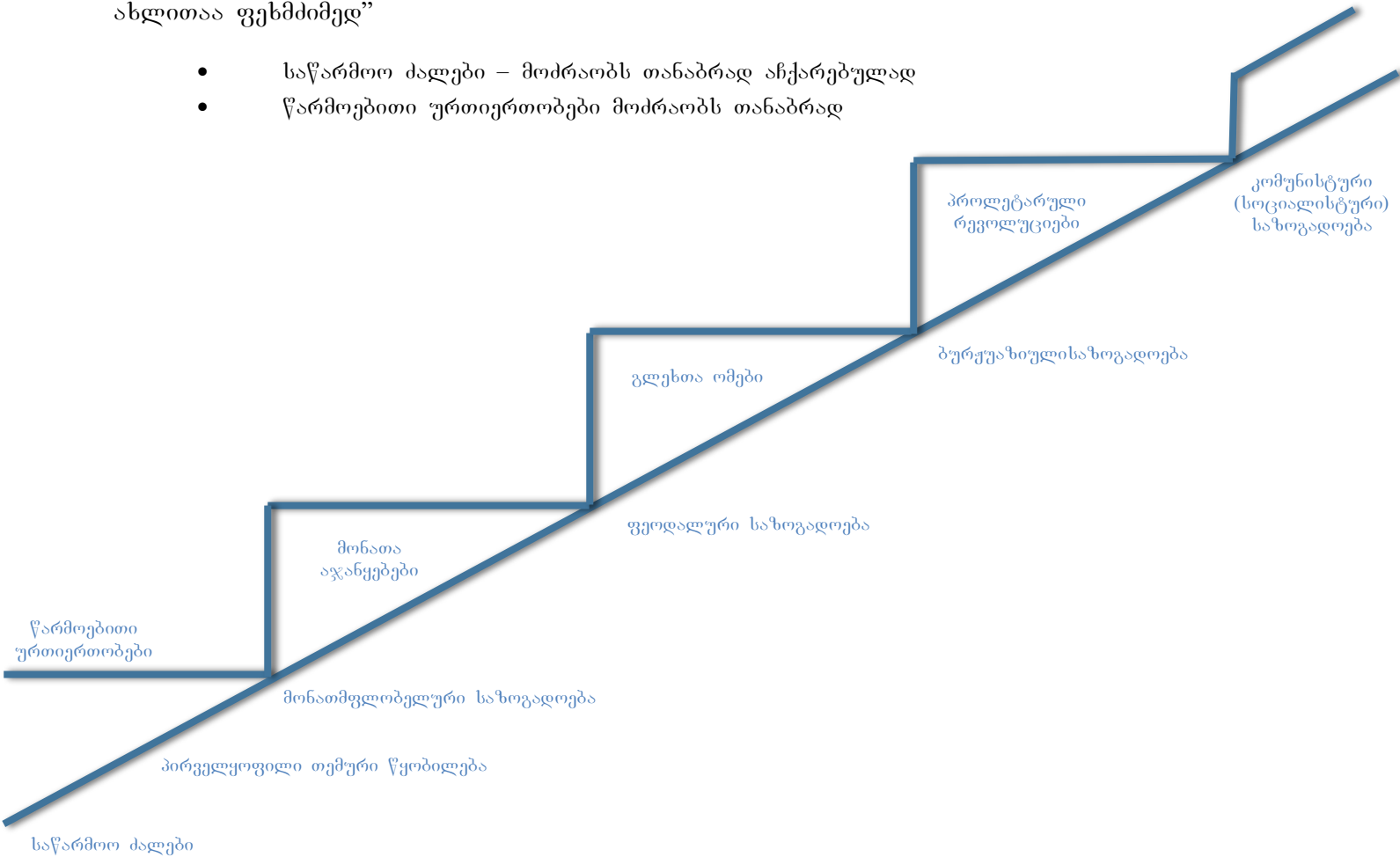
ერთდროულად ეს პროცესი გამოიხატება სოციალური სისტემის დანარჩენ კომპონენტთა შორის კოლიზიებსა და კონფლიქტებში: კლასობრივი, პოლიტიკური, იდეოლოგიური და ა.შ. ბრძოლის გამწვავებაში. რის შედეგადაც ხდება საზოგადოებრივი ფორმაციების გლობალური მასშტაბით ცვლა, ე.ი. სოციალური რევოლუცია. მაგრამ სოციალური რევოლუციის შედეგადაც წინანდელი ფორმაციის ელემენტები აგრძელებენ ნაწილობრივ არსებობას თანდათანობით კვლამადი გადმონაშთის სახით.

სოციალური განვითარების თეორია. სოციალური რევოლუცია

„რევოლუციები – ისტორიის ლოკომოტივებია”

„ძალადობა ასრულებს ბებია-ქალის როლს ყველა ძველ საზოგადოებაში, როდესაც იგი ახლითაა ფესხმძიმედ”

- საწარმოო ძალები – მოძრაობს თანაბრად აჩქარებულად
- წარმოებითი ურთიერთობები მოძრაობს თანაბრად

კლასებისა და კლასობრივი ბრძოლის თეორია

მარქსი ამბობდა: „ის რაც მე ახალი გავაკეთე, შემდგომში მდგომარეობს:

1. რომ კლასების არსებობა დაკავშირებულია მხოლოდ წარმოების განვითარების განსაზღვრულ ისტორიულ ფაზებთან;
2. რომ კლასობრივ ბრძოლას აუცილებლად მიყვავართ პროლეტარიატის დიქტატურასთან, და

3. რომ ეს დიქტატურა მოასწავებს ყოველგვარ კლასთა გაქრობას და უკლასო საზოგადოებაზე გადასვლას“.

„თავისუფალი და მონა, პატრიციები და პლებეები, მემამულე და ყმა, ხელოსანი და შეგირდი, მოკლედ მხაგვრელი და ჩაგრული იმყოფებიან ერთმანეთთან მუდმივ ანტაგონიზმში, აწარმოებდნენ ერთმანეთთან განუწყვეტელ, ხან ფარულ, ხან აშკარა ბრძოლას, რომელიც ყოველთვის სრულდებოდა მთელი საზოგადოებრივი შენობის რევოლუციური გარდაქმნით ან მებრძოლ კლასთა საერთო განადგურებით“.

კლასის ნიშნები

კლასები ეწოდება ადამიანთა დიდ ჯგუფებს რომლებიც ერთმანეთისგან განსხვავდება:

1. თავიანთი ადგილით წარმოების ისტორიულად განსაზღვრულ სისტემაში
2. თავიანთი დამოკიდებულებით წარმოების საშუალებებისადმი (მფლობელი, არამფლობელი)
3. თავიანთი როლით წარმოებით ორგანიზაციაში (კაპიტალისტი – მუშა, მენეჯერი – შემსრულებელი)
4. მატერიალური დოვლათის მიღების წესითა და ოდენობით, რომელიც მათ ხელთ აქვთ (მოგება – ხელფასი)

ყოველ საზოგადოებრივ ეკონომიკურ ფორმაციაში არსებობს მისთვის სპეციფიკური კლასთა წყვილები

შემეცნების (ცოდნის) სოციოლოგია

ეს არის სოციოლოგიური დისციპლინა, რომელიც სწავლობს შემეცნებით პროცესთა სოციალურ ფაქტორებს, სოციალურ მექანიზმებს და სოციალურ შედეგებს. საბოლოოდ, ამ დისციპლინამ მიიღო სახელწოდება „შემეცნების სოციოლოგია“.

მარქსი თვლიდა, რომ მსგავსად იმისა, როგორც ადამიანის შესახებ არ შეიძლება ვიმსჯელოთ იმის საფუძველზე, რასაც იგი თავის თავზე ფიქრობს, ასევე საზოგადოებისა და სოციალური ჯგუფების შესახებ შეუძლებელია ვიმსჯელოთ იმ წარმოდგენების საფუძველზე, რომელთაც ისინი საკუთარ თავზე ქმნიან.

ამიტომ სოციალური მეცნიერების ამოცანაა – აღმოაჩინოს ფარული, სიღრმისეული სოციალური რეალობა, რომელიც ძვეს მრავალგვარ იდეათა, წარმოდგენათა, ცოდნათა და რწმენათა საფუძველში. მარქსმა ერთ-ერთმა პირველმა დაამუშავა ეს დებულება, რომელსაც ეყრდნობა არა მხოლოდ შემეცნების სოციოლოგია, არამედ მთელი სოციოლოგიაც.

შემეცნების (ცოდნის) სოციოლოგია (იდეოლოგია)

იდეოლოგიის ქვეშ მარქსს ესმის:

1. ცნობიერი და არაცნობიერი მითოსური შემოქმედება, რომელიც მოწოდებულია, შეცვალოს ნამდვილი სოციალური პრაქტიკა,
2. მეორე, შენიღბოს თავისი კავშირი ამ პრაქტიკასთან. საზოგადოება და უწინარეს ყოვლისა, გაბატონებული კლასები მას წარმოედგინა თავისებური სახის გიგანტურ ფაბრიკად, რომლებიც ილუზიებს აწარმოებენ: პოლიტიკურს, იურიდიულს, მეცნიერულს და მით უფრო რელიგიურს, მორალურს და მხატვრულს.
3. ნამდვილმა მეცნიერებამ კი, რომელიც არაა დაკავშირებული სოციალურ სტატუსის შენარჩუნებასთან და „გამოიცნო“ ამ ილუზორულ ქმნილებათა კავშირი ურთიერთდაპირისპირებულ სოციალურ ძალთა ეკონომიკურისა და პოლიტიკურ ინტერესებთან, მარქსის მიხედვით, არის იდეოლოგიის ანტიპოდი.

4. მხოლოდ მომავალ კომუნისტურ ფორმაციაში სოციალური ურთიერთობანი გახდებიან იმდენად მარტივი, ნათელი და გამჭვირვალე, რომ იდეოლოგიები გაქრებიან, რადგან გაქრება ამ ზედნაშენური კამუფლიაჟის მოთხოვნილება.

„შემეცნების სოციოლოგია“ ასეთი გაგებით გადაიქცა თავისებური სახის, „ნიღბის ჩამომხსნელად“, „მამხილებელად“ ნამდვილი თუ მოჩვენებითი ჭუჭყის „გამწმენდად“, ამავე დროს, სხვადასხვა მოაზროვნეთა კლასობრივი ილუზიების მხილებისას, მარქსი ივიწყებს გამოიყენოს „შემეცნების სოციოლოგია“ თავისი საკუთარი დოქტრინის მიმართ.

დაირწმუნა რა თავი იმაში, რომ მისი კავშირი ყველაზე „პროგრესული“ კლასის პროლეტარიატის ინტერესებთან წარმოადგენ იდეოლოგიისაგან თავისუფლების გარანტიას. იგი სერიოზულად არ დაფიქრებულა იმაზე, თუ მისი მოძღვრება რეალურად როგორ იფუნქციონირებს სხვადასხვა სოციალურ გარემოში, როგორ იქნება გაგებულ და გამოყენებული.

ყოველივე ეს მას ცხადად და გარკვეულად წარმოედგინა: საკმარისია თეორიული გამარჯვება მოვიპოვოთ ოპონენტზე, რომ მოძღვრება გაგებულ და გამოყენებულ იქნეს ისე, როგორც მას წარმოუდგენია.

დასკვნა

მარქსის შემოქმედებაში მეცნიერული და პოლიტიკურ-პრაქტიკული ასპექტები მჭიდროდაა ერთმანეთთან შერწყმული. თუმცა იგი თავის თავს მეცნიერად თვლიდა და სინამდვილეში ასე იყო, მაინც მის თვალში მეცნიერება უწინარეს ყოველისა იყო არა მიზანი, არამედ საზოგადოების რევოლუციური გარდაქმნის საშუალება.

ამიტომ მისი შემოქმედების მეცნიერულ და არამეცნიერულ მხარეებს, რომელთა ურთიერთგავლენა ძალიან დიდია. მთლიანობაში მარქსის მოძღვრება მრავალმნიშვნელოვანი და წინააღმდეგობრივი, დაუსრულებელი ხასიათისაა, რამაც გამოიწვია კიდევ მისი მრავალგვარი ინტერპრეტაცია.

მიუხედავად ამისა, მისმა მოძღვრებამ მასტიმულიზირებელი ზეგავლენა იქონია სოციოლოგიის განვითარებაზე. მართალია, მარქსს არ გამოუყენებია ტერმინი „სოციოლოგია“, მაგრამ მან დაამუშავა საზოგადოების საზოგადოების შესახებ სინთეზური მეცნიერება, რომელიც სინამდვილეში შეესაბამება სოციოლოგიის, როგორც მეცნიერების ნიშნებს.

მარქსმა მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა სოციალური რეალობის აღმოჩენაში, განიხილა რა საზოგადოება, როგორც ადამიანთა შრომითი საქმიანობის ფაქტორი და შედეგი, რომლებიც ერთდროულად აყალიბებენ სოციალურ სისტემებს და სოციალური სისტემების მიერ ყალიბდებიან.

მარქსი საზოგადოების შესწავლას უდგებოდა, როგორც სისტემას. საზოგადოების სისტემური ხედვა მასთან განხორციელდა უწინარეს ყოველისა, „საზოგადოების ფორმაციის“ ცნებაში. მის თეორიაში იყო ეკონომიკური რედუქციონიზმის ტენდენცია, მაგრამ ამასთან ერთად იგი ეკონომიკას განიხილავდა, როგორც სოციალური სისტემის ქვესისტემას და გამოიკვლია ამ ქვესისტემის სხვებთან ურთიერთქმედება.

მარქსმა ასევე მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა სოციალური ცვლილებების, სოციალური და პოლიტიკური რევოლუციების შესწავლაში. ასევე სოციალური კლასებისა და სოციალური კონფლიქტების მისეული განმარტება გახდა პარადიგმული. საზოგადოების კონტისეული „კონსენსუსი“ პარადიგმის საწინააღმდეგოდ საფუძველი ჩაუყარა სოციალური განვითარების „კონფლიქტურ“ პარადიგმას. მარქსიდან იწყება სოციოლოგიაში სოციალური კონფლიქტის პოზიტიური ფუნქციების კვლევის ტრადიცია.

მეცნიერება მარქსისათვის იყო უფრო სამყაროს შეცვლის, ვიდრე მისი ახნის საშუალება. იგი შეუწყნარებელი იყო თავის მეცნიერული ოპონენტების მიმართ, ამიტომ პოლიტიკური რევოლუციონერის ეთიკა მასში ხშირად იმარჯვებდა მეცნიერის ეთიკაზე

პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის

წინასიტყვაობა¹

ბურჟუაზიული ეკონომიის სისტემას მე განვიხილავ შემდეგი თანმიმდევრობით: კაპიტალი, მიწის საკუთრება, დაქირავებული შრომა; სახელმწიფო, საგარეო ვაჭრობა, მსოფლიო ბაზარი. პირველ სამ ნაწილში მე ვიკვლევ ეკონომიური ცხოვრების პირობებს იმ სამი დიდი კლასისას, რომლებადაც ნაწილდება თანამედროვე ბურჟუაზიული საზოგადოება; დანარჩენი სამი ნაწილის ურთიერთკავშირი სავსებით ნათელია. პირველი წიგნის პირველი განყოფილება, რომელიც კაპიტალს განიხილავს, შემდეგი თავებისაგან შედგება: 1) საქონელი, 2) ფული, ანუ მარტივი მიმოქცევა, 3) კაპიტალი საერთოდ. პირველი ორი თავი შეადგენს ამ ნაკვეთის შინაარსს. მთელი მასალა ჩემს წინაა მონოგრაფიების სახით, რომლებიც სხვადასხვა, ერთმანეთისაგან ძალიან დაშორებულ, პერიოდებში იყო დაწერილი, – დაწერილი არა დასაბუქდად, არამედ ჩემთვის საკითხების გასარკვევად; ამ მონოგრაფიათა სისტემატური დამუშავება ზემოაღნიშნული გეგმის მიხედვით დამოკიდებული იქნება გარეშე გარემოებებზე.

ზოგადი შესავალი, რომელიც მე მოვხაზე, აქ აღარ შემაქვს, რადგან გულდასმითი მოფიქრების შემდეგ ისე მეჩვენება, რომ ყოველგვარი წინასწარი გამოტანა დასკვნებისა, რომლებიც ჯერ კიდევ დასამტკიცებელია, ხელშემშლელი იქნება; მკითხველმა, რომელიც საერთოდ მოისურვებს კვალდაკვალ მომყვეს, უნდა გაბედოს კვერძოდან ზოგადზე გადასვლა. მაგრამ მაინც არ მგონია აქ უადგილო იყოს ზოგიერთი შენიშვნა ჩემი საკუთარი პოლიტიკურ-ეკონომიური მეცადინეობის მსვლელობის შესახებ.

ჩემი სპეციალური სასწავლო საგანი იურისპრუდენცია იყო, მაგრამ მე მას ვსწავლობდი მხოლოდ როგორც მეორეხარისხოვან დისციპლინას ფილოსოფიასა და ისტორიასთან ერთად. 1842-43 წელს მე, როგორც „რაინის გაზეთის“² რედაქტორი, პირველად ჩავევარდი გასაჭირში იმის გამო, რომ აზრი უნდა გამომეთქვა ეგრეთწოდებული მატერიალური ინტერესების შესახებ. ხე-ტყის ქურდობისა და მიწის საკუთრების პარცელებად დაყოფის საკითხებზე რაინის ლანდტაგში გამართულმა ბჭობამ, ოფიციალურმა პოლემიკამ, რომელიც რაინის პროვინციის მაშინდელმა ობერპრეზიდენტმა ბ-ნმა ფონ შაპერმა დაიწყო „რაინის გაზეთთან“ მოხელის გლეხების მდგომარეობის შესახებ, დასასრულ, კამათმა თავისუფალი ვაჭრობისა და მფარველობითი ბაჟების შესახებ, – პირველი ბიძგი მომცა ხელი მიმეყო ეკონომიური საკითხების შესწავლისათვის. მეორე მხრივ, ამ ხანაში, როცა „წინსვლის“ კეთილი სურვილი ბევრად აღემატებოდა საგნის ცოდნას, „რაინის გაზეთში“ გაისმა

¹ კ. მარქსის წიგნი „პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის“ პირველად გამოიცა ბერლინში 1859 წ. რედ.

² „Rheinische Zeitung“ – ყოველდღიური რადიკალური გაზეთი, 1843 წ.წ. გამოდიოდა კელნში. 1842 წ. 15 ოქტომბრიდან 1843 წ. 18 მარტამდე მისი რედაქტორი იყო მარქსი. რედ.

საფრანგეთის სოციალიზმისა და კომუნიზმის ოდნავ ფილოსოფიურად შეფერადებული გამოძახილი. მე გამოვედი ამ დილექტანტობის წინააღმდეგ, მაგრამ ამასთანავე „Allgemeine Augsburger Zeitung“¹-თან გამართულ პოლემიკაში გულახდილად ვაღიარე, რომ საგნის ის ცოდნა, რომელიც მე მაშინ მქონდა, ნებას არ მაძლევდა რაიმე მსჯელობა გამებედნა თვით ფრანგულ მიმართულებათა შინაარსის შესახებ. მით უფრო დიდი სიამოვნებით გამოვიყენე ილუზია „რაინის გაზეთის“ ხელმძღვანელებისა, რომელნიც

იმედოვნებდნენ, რომ რომ გაზეთის უფრო ზომიერი მოქმედებით მის მიმართ გამოტანილი სასიკვდილო განაჩენის გაუქმებას შეძლებდნენ და საზოგადოებრივი ასპარეზიდან სასწავლო კაბინეტში გადავიბარგე.

პირველი შრომა, რომელსაც მე ხელი მოვკიდე ჩემი მომცველი ეჭვების გასაფანტავად, იყო ჰეგელის სიმართლის ფილოსოფიის კრიტიკული გადასინჯვა, – შრომა, რომლის შესავალი 1844 წელს პარიზში გამოცემულ „გერმანულ-ფრანგულ ყოველწლიურ კრებულში“² გამოქვეყნდა. ჩემმა გამოკვლევამ იმ დასკვნამდე მიმიყვანა, რომ სამართლებრივი ურთიერთობანი, ისევე როგორც სახელმწიფოს ფორმები, ვერც თვით მათგან გაიგებიან, ვერც ადამიანის გონების ეგრეთწოდებული საერთო განვითარებიდან, რომ, პირიქით, ფესვგადგმულნი არიან ცხოვრების მატერიალურ პირობებში, რომელთა ერთობლიობას ჰეგელი, ინგლისელებისა და XVIII საუკუნის ფრანგების მაგალითის მიხედვით, „სამოქალაქო საზოგადოებას“ უწოდებს, და რომ სამოქალაქო საზოგადოების ანატომია პოლიტიკურ ეკონომიაში უნდა ვეძიოთ. ამ უკანასკნელის შესწავლას, რაც პარიზში დავიწყე, მე განვაგრძობდი ბრიუსელში, სადაც გადავსახლდი იმ ბრძანების გამო, რომელიც ბ-ნმა გიზომ გამოსცა პარიზიდან ჩემი გასახლების შესახებ. იმ საერთო შედეგს, რომელსაც მე მივაღწიე და რომელიც, რაკი ერთხელ მოვიპოვე, სახელმძღვანელო ძაფი გახდა ყველა ჩემს შემდგომ გამოკვლევაში, შეიძლება მოკლედ ასეთი ფორმულირება მიეცეს: თავიანთი ცხოვრების საზოგადოებრივი წარმოებისას ადამიანები ერთმანეთთან ამყარებენ განსაზღვრულ, აუცილებელ, მათი ნებისაგან დამოუკიდებელ ურთიერთობას, წარმოებით ურთიერთობას, რომელიც მათ მატერიალურ მწარმოებლურ ძალთა განვითარების განსაზღვრულ საფეხურს შეესაბამება. ამ წარმოებით ურთიერთობათა ერთობლიობა შეადგენს საზოგადოების ეკონომიურ სტრუქტურას, რეალურ ბაზისს, რომელზედაც იურიდიული და პოლიტიკური ზედნაშენი აღიმართება და რომელსაც საზოგადოებრივი ცნობიერების განსაზღვრული ფორმები შეესაბამება. მატერიალური ცხოვრების წარმოების წესი განაპირობებს საერთოდ ცხოვრების სოციალურ, პოლიტიკურ და გონებრივ პროცესს. ადამიანთა ცნობიერება კი არ განსაზღვრავს მათ ყოფიერებას, არამედ, პირიქით, მათი საზოგადოებრივი ყოფიერება განსაზღვრავს მათ ცნობიერებას. თავიანთი განვითარების გარკვეულ საფეხურზე საზოგადოების მატერიალური მწარმოებლური ძალები ვარდებიან წინააღმდეგობაში არსებულ

¹ მარქსს მხედველობაში აქვს თავისი სტატია „კომუნიზმი და „საყოველთაო აუგსბურგის გაზეთი“. იხ. კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, თხზ., ტ. I, გვ. 217-220 {რუს. გამოც.} რედ.

² Deitsch – Französische Jahrbucher ~ _ revoluciuri da komunisturi propagandis organo; gamodioda marqsis redaqtorobiT parizSi 1844 wels. red.

წამოებით ურთიერთობასთან, ანუ – რაც ამის მხოლოდ იურიდიულ გამოსახულებას წარმოადგენს – საკუთრების ურთიერთობასთან, რომლის შიგნითაც ისინი აქამდე ვითარდებოდნენ. მწარმოებლურ ძალთა განვითარების ფორმიდან ეს ურთიერთობანი მათ ბორკილად იქცევა. მაშინ დგება სოციალური რევოლუციის ეპოქა. ეკონომიური საფუძვლის ცვლილებასთან ერთად მეტი თუ ნაკლები სისწრაფით ხდება გადატრიალება მთელ უზარმაზარ ზედნაშენში. ამგვარ გადატრიალებათა განხილვისას წარმოების ეკონომიურ პირობებში მომხდარი მატერიალური გადატრიალება, რომლის დადგენაც ბუნებისმეტყველებით სიზუსტით არის შესაძლებელი, ყოველთვის უნდა განვასხვაოთ იმ იურიდიული, პოლიტიკური, რელიგიური, ხელოვნებითი ან ფილოსოფიური, მოკლედ: იდეოლოგიური ფორმებისაგან, რომლებითაც ადამიანები შეიცნობენ ამ კონფლიქტს და

იბრძვიან მის გადასაწყვეტად. როგორც არ შეიძლება ამა თუ იმ ინდივიდის შესახებ ვიმსჯელოთ იმის მიხედვით, თუ რას ფიქრობს თვითონ იგი თავის თავზე, ისევე არ შეიძლება ვიმსჯელოთ ამგვარი გადატრიალების ეპოქის შესახებ მისი ცნობიერების მიხედვით; პირიქით, ეს ცნობიერება უნდა ავსნათ მატერიალური ცხოვრების წინააღმდეგობებით, საზოგადოებრივ მწარმოებლურ ძალთა და წარმოებით ურთიერთობათა შორის არსებული კონფლიქტებით. არც ერთი საზოგადოებრივი ფორმაცია არ ისპობა მანამდე, ვიდრე არ განვითარებულა ყველა მწარმოებლური ძალა, რომელთათვის იგი საკმაო გასაქანს იძლევა, და ახალი უმაღლესი წარმოებითი ურთიერთობანი არასოდეს არ ჩნდებიან მანამდე, ვიდრე მათი არსებობის მატერიალური პირობები თვით ძველი საზოგადოების წიაღში არ მომწიფებულან. ამიტომ კაცობრიობა ყოველთვის მხოლოდ ისეთ ამოცანებს ისახავს, რომელთა გადაწყვეტაც მას შეუძლია, რადგან ზუსტი განხილვისას ყოველთვის აღნმონჩდება ხოლმე, რომ თვით ამოცანა მხოლოდ მაშინ ჩნდება, როცა მატერიალური პირობები მისი გადაწყვეტისათვის უკვე არსებობენ ან, ყოველ შემთხვევაში, წარმოშობის პროცესში იმყოფებიან. თუ ზოგადად ავირებთ, წარმოების აზიურ, ანტიკურ, ფეოდალურ და თანამედროვე, ურჟუაზიულ, წესებს შეიძლება ეკონომიური საზოგადოებრივი ფორმაციის პროგრესული ეპოქები ეწოდოს. ბურჟუაზიული წარმოებითი ურთიერთობანი წარმოების საზოგადოებრივი პროცესის უკანასკნელი ანტაგონისტური ფორმაა, ანტაგონისტური არა ინდივიდუალური ანტაგონიზმის აზრით, არამედ – ინდივიდთა საზოგადოებრივი ცხოვრების პირობებიდან აღმოცენებული ანტაგონიზმის აზრით; მაგრამ ის მწარმოებლური ძალები, რომლებიც ბურჟუაზიული საზოგადოების წიაღში ვითარდებიან, ქმნიან ამასთანავე ერთად მატერიალურ პირობებს ამ ანტაგონიზმის გადასაწყვეტად. ამიტომ ამ საზოგადოებრივი ფორმაციით მთავრდება ადამიანთა საზოგადოების წინაისტორია.

ფრიდრიხ ენგელსმა, რომელთანაც მე, – მას შემდეგ, რაც ეკონომიური კატეგორიების კრიტიკის მისი გენიალური ნარკვევი გამოქვეყნდა („გერმანულ-ფრანგულ ყოველწლიურ კრებულში“), – მუდმივი წერილობითი აზრთა გაზიარება მქონდა, ჩემსავით ამავე შედეგს მიაღწია სხვა გზით (შეადარე მისი „მუშათა კლასის მდგომარეობა ინგლისში“); და როცა 1845 წლის გაზაფხულს ისიც ბრიუსელში დაბინავდა, გადააწყვიტეთ ერთად შეგვემუშავებინა ჩვენი შეხედულებანი საწინა-

აღმდგომად გერმანული ფილოსოფიის იდეოლოგიური შეხედულებებისა, ნამდვილად კი ანგარიში გაგვესწორებინა ჩვენს წინანდელ ფილოსოფიურ სინდისთან. ეს განზრახვა შესრულებულ იქნა ჰეგელის შემდგომდროინდელი ფილოსოფიის კრიტიკის ფორმით. ხელნაწერი, ორი სქელი ტომი, უკვე დიდი ხანია მისული იყო გამოცემის ადგილას ვესტფალიაში, როცა ცნობა მივიღეთ, – შეცვლილი გარემოებანი მისი დაბეჭდვის ნებას არ იძლევიანო. ჩვენ მით უფრო სიამოვნებით დაუტოვეთ ხელნაწერი თავგების მღრღნელ კრიტიკას, რომ ჩვენი მთავარი მიზანი – ჩვენთვის საკითხის გამორკვევა – მიღწეული იყო. იმ ცალკეულ ნაშრომთაგან, რომლებშიც მაშინ ჩვენი შეხედულებანი ამა თუ იმ მხრივ საზოგადოებას გაეუზიარეთ,, ავლნიშნავ მხოლოდ ენგელსის და ჩემ მიერ ერთად დაწერილ „კომუნისტური პარტიის მანიფესტს“ და ჩემ მიერ გამოქვეყნებულ „სიტყვას თავისუფალი ვაჭრობის შესახებ“. ჩვენი შეხედულების გადამწვევტი პუნქტები პირველად იყო მეცნიერულად გადმოცემული, თუმცა მხოლოდ პოლემიკურად, ჩემს შრომაში „ფილოსოფიის სილატაკე“, რომელიც 1847 წელს გამოიცა და მიმართული იყო პრუდონის წინააღმდეგ. ერთი გერმანულად დაწერილი გამოკვლევა „დაქირავებული შრომის“ შესახებ, სადაც მე თავი მოუყარე ამ საკითხზე ჩემ მიერ გერმანულ მუშათა ბრიუსელის კავშირში წაკითხულ ლექციებს, ველარ დაიბეჭდა, – ბეჭდვა შეწყდა თებერვლის რევოლუციისა და მასთან დაკავშირებით ბელგიიდან ჩემი ძალად განდევნის გამო.

„ახალი რაინის გაზეთის“ გამოცემამ 1848 და 1849 წლებში და შემდგომ მომხდარმა ამბებმა შემაწყვეტინა ეკონომიურ საკითხებზე მუშაობა, რომლის განახლებაც ჩემთვის შესაძლებელი გახდა მხოლოდ 1850 წელს ლონდონში. პოლიტიკური ეკონომიის ისტორიის იმ უამრავმა მასალამ, რომელიც ბრიტანეთის მუზეუმშია დაგროვილი, იმ გარემოებამ, რომ ლონდონი ხელსაყრელ ადგილს წაერმოადგენს ბურჟუაზიულ საზოგადოებაზე დაკვირვების საწარმოებლად, დასასრულ, განვითარების იმ ახალმა სტადიამ, რომელშიც, ეტყობოდა, ეს საზოგადოება შევიდა კალიფორნიისა და ავსტრალიის ოქროს აღმოჩენასთან დაკავშირებით, – აღმიძრა სურვილი კვლავ თავიდან დამეწყო საგნის შესწავლა და კრიტიკულად გადამემუშავებინა ახალი მასალა. ამ შესწავლას ნაწილობრივ თავისთავად გადავყავდი გარეგნულად თითქოს სრულიად გარემდებარე დისციპლინებზე, რომლებზედაც მე მეტნაკლებ დიდხანს შეჩერება მიხდებოდა. მაგრამ ჩემს განკარგულებაში არსებულ დროს განსაკუთრებით ამცირებდა თავის რჩენისათვის მუშაობის კატეგორიული აუცილებლობა. ჩემმა ამჟამად უკვე რვა წლის თანამშრომლობამ „ნიუ-იორკის ტრიბუნაში“¹. პირველ ინგლისურ-ამერიკულ გაზეთში, – რადგან მე საგაზეთო კორესპონდენციებს ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით მხოლოდ გამონაკლისის სახით ვწერ, – ჩემი მეცნიერული მუშაობის მეტისმეტი დაქსაქსულობა გამოიწვია. მაგრამ სტატიები ინგლისისა და კონტინენტის საყურადღებო ეკონომიური მოვლენების შესახებ იმდენად მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენდნენ ჩემს საგაზეთო მუშაობაში, რომ იძულებული ვიყავი უფრო ახლოს

¹ „New-York Daily tribune“ – ყოველდღიური დემოკრატიული გაზეთი; გამოდიოდა ნიუ-იორკში 1841 წლიდან 1924 წლამდე; მარქსი თანამშრომლობდა ამ გაზეთში 1851 წლიდან 1862 წლამდე. რედ.

გავცნობოდი პრაქტიკულ დეტალებს, რომლებიც საკუთრივ პოლიტიკური ეკონომიის მეცნიერების ფარგალს გარეშე მდებარეობენ.

პოლიტიკური ეკონომიის დარგში ჩემი მუშაობის მსვლელობის ეს მოკლე მიმოხილვა მხოლოდ იმის მაჩვენებელი უნდა იყოს, რომ ჩემი შეხედულებანი, როგორც უნდა იმსჯელონ მათზე და რაგინდ ნაკლებ ეთანხმებოდნენ ისინი გაბატონებულ კლასთა ეგოისტურ ცრურწმენებს, კეთილსინდისიერი და მრავალწლოვანი კვლევა-ძიების შედეგს წარმოადგენენ. მეცნიერების შესასვლელთან, ისევე როგორც ჯოჯოხეთის კარებთან, შემდეგი მოთხოვნა უნდა იყოს გამოკრული:

Qui si convien Lasciare ogni sospetto,
ogni vilta convien che qui sia morta.¹

ლონდონი, იანვარი, 1859 წ.

კარლ მარქსი

პოლიტიკური ეკონომიის მეთოდი

როდესაც ამა თუ იმ ქვეყანას პოლიტიკურ-ეკონომიურად განვიხილავთ, ჩვენ ვიწყებთ მისი მოსახლეობიდან, ამ მოსახლეობის კლასებად დაყოფიდან, მისი განაწილებიდან ქალაქსა, სოფელსა, ზღვის სანაპიროებსა და წარმოების სხვადასხვა დარგებს შორის, გაზიდვა-შემოზიდვიდან, წლიური წარმოებიდან და მოხმარებიდან, საქონლის ფასებიდან და სხვა.

თითქოს უფრო სწორი იქნებოდა დაგვეწყო რეალურიდან და კონკრეტულიდან, ნამდვილი წანამძღვრებიდან, მაშასადამე, მაგალითად, პოლიტიკურ ეკონომიაში მოსახლეობიდან რომელიც წარმოების მთელი საზოგადოებრივი პროცესის საფუძველი და სუბიექტია. მაგრამ ახლო განხილვისას ირკვევა, რომ ეს მცდარია. მოსახლეობა აბსტრაქციაა, თუ მე, მაგალითად, იმ კლასებს, რომლებისგანაც იგი შედგება, განზე ვტოვებ. ეს კლასებიც კვლავ ცარიელი სიტყვაა, თუ მე არ ვიცი ის ელემენტები, რომლებსაც ისინი ემყარებიან, მაგალითად, დაქირავებული შრომა, კაპიტალი და სხვა. ეს უკანასკნელი გულისხმობენ გაცვლას, შრომის დანაწილებას, ფასებს და სხვა. კაპიტალი, მაგალითად, არაფერია დაქირავებული შრომის, ღირებულების, ფულის, ფასის და სხვ. გარეშე. ამიტომ, თუ მე მოსახლეობიდან დავიწყებდი, ეს იქნებოდა ქაოსური წარმოდგენა მთელზე, და მხოლოდ უფრო დაახლოებული განსაზღვრის გზით მივალწვევდი ანალიტიკურად უფრო და უფრო მარტივ ცნებებს. წარმოდგენაში მოცემული კონკრეტულობიდან უფრო და უფრო მკვლე აბსტრაქციებზე გადავიდოდი,

¹ „შენ აქ უთუოდ უნდა დასთმო ყოველი შიში, არ უნდა ექნეს აქ ადგილი სრულიად ყოყმანს“.
(დანტე, ღვთაებრივი კომედია). რედ.

ვიდრე უმარტივეს განსაზღვრებებს არ მივალწევდი. აქედან კი ისევ უკუსვლა უნდა დამეწყო, ვიდრე, ბოლოს, კვლავ არ მივალწევდი მოსახლეობას, მაგრამ ამ შემთხვევაში უკვე არა როგორც ქაოსურ წარმოდგენას მთელზე, არამედ – როგორც მრავალი განსაზღვრისა და მიმართების შემცველ მდიდარ ერთობლიობას. პირველი გზა არის ის გზა, რომელსაც პოლიტიკური ეკონომია ისტორიულად გაჰყვა თავის წარმოშობისას. მეჩვიდმეტე საუკუნის ეკონომისტები, მაგალითად, ყოველთვის იწყებენ ცოცხალი მთელიდან, მოსახლეობიდან, ერიდან, სახელმწიფოდან, მრავალ სახელმწიფოდან და სხვა; მაგრამ ისინი ყოველთვის იმით ათავებენ, რომ ანალიზის საშუალებით გამოჰყოფენ ზოგიერთ განმსაზღვრელ, აბსტრაქტულ საყოველთაო ურთიერთობას, როგორცაა შრომა, შრომის დანაწილება, მოთხოვნილება, საცვლელიღირებულება, ადიან ზევით სახელმწიფომდე, საერთაშორისო გაცვლამდე და მსოფლიო ბაზრამდე. უკანასკნელი მეთოდი, ცხადია, მეცნიერულად სწორი მეთოდია. კონკრეტული იმიტომაა კონკრეტული, რომ იგი მრავალ განსაზღვრათა შეერთებაა, მაშასადამე, მრავალსახეობის ერთიანობაა. ამიტომ აზროვნებაში იგი გვევლინება როგორც ამოსავალი პუნქტი, თუმცა იგი სინამდვილეში ამოსავალი პუნქტია და, მაშასადამე, ჭვრეტისა და წარმოდგენის ამოსავალი პუნქტიც. როდესაც პირველი გზა არჩეული, სრული წარმოდგენა აბსტრაქტულ განსაზღვრად ორთქლდება; როდესაც მეორეა არჩეული, აბსტრაქტული განსაზღვრებანი იძლევიან კონკრეტულის კვლავწარმოქმნას აზროვნების გზით. ამიტომ ჰეგელი ილუზიაში ვარდება, როდესაც მას რეალური ესმის როგორც შედეგი აზროვნებისა, რომელიც თავისში მოიცავს თავის თავს (დეს სიცჰ ინ ზუსამმენფასსენდენ), თავისში ღრმავდება და თავის თავიდან ვითარდება. მაშინ როდესაც აბსტრაქტულიდან კონკრეტულზე ასვლის მეთოდი მხოლოდ წესია, რომლითაც აზროვნება კონკრეტულს შეითვისებს, კვლავ წარმოქმნის მას გონებრივად როგორც კონკრეტულს. მაგრამ იგი არავითარ შემთხვევაში არაა თვით კონკრეტულის წარმოშობის პროცესი. უმარტივესი ეკონომიკური კატეგორია, ვთქვათ, მაგალითად, საცვლელი ღირებულება, გულისხმობს მოსახლეობას, მოსახლეობას, რომელიც, გარკვეულ პირობებში აწარმოებს, გულისხმობს აგრეთვე ოჯახის, თემის, სახელმწიფოსა და სხვათა გარკვეულ ფორმებს. მას არასოდეს არ შეუძლია არსებობა სხვაგვარად, თუ არა უკვე მოცემული კონკრეტული და ცოცხალი მთლიანობის აბსტრაქტული ცალმხრივი მიმართების სახით.

პირიქით, საცვლელ ღირებულებას, როგორც კატეგორიას, წინაღილუვიალური არსებობა აქვს. ამიტომ ცნობიერებისთვის, – ფილოსოფიური ცნობიერება კი იმით განსხვავდება, რომ მისთვის ლოგიკური აზროვნება – ეს ნამდვილი ადამიანია, ხოლო ლოგიკურად შეცნობილი სამყარო როგორც ასეთი – ნამდვილი სამყაროა, – ცნობიერებისთვის კატეგორიების მოძრაობა წარმოადგენს წარმოების ნამდვილ აქტს, რომელიც, სამწუხაროდ, მხოლოდ ბიძგს ღებულობს გარედან და რომლის შედეგიც სამყაროა; და ეს იმდენად არის მართებული, – აქ ჩვენ კვლავ ტავტოლოგია გვაქვს, – რამდენადაც კონკრეტული ერთობლიობა როგორც აზროვნებითი ერთობლიობა, როგორც აზროვნებითი ერთობლიობა, მართლაც აზროვნების, გაგების პროდუქტია; მაგრამ ეს არავითარ შემთხვევაში არაა პროდუქტი ცნებისა, რომელიც თვალსაჩინო ჭვრეტისა და წარმოდგენის გარეშე აზროვნებს და თავის თავს თვითონ წარმოშობს,

არამედ ეს ჭკრეტისა და წარმოდგენათა ცნებებად გადამუშავებაა. მთლიანობა, როგორც იგი გონებაში გვევლინება აზროვნებითი მთლიანობის სახით, პროდუქტია მოაზროვნე გონებისა, რომელიც სამყაროს ათვისებს მისთვის ერთადერთი შესაძლებელი წესით, წესით, რომელიც განსხვავდება ამ სამყაროს ხელოვნებით-რელიგიურ-პრაქტიკულ-გონებრივი ათვისებისაგან. რეალური სუბიექტი უწინდებურად გონების გარეშე რცება და თავისი დამოუკიდებელი სახით განაგრძობს არსებობას სწორედ მანამდე, ვიდრე გონებას მხოლოდ სპეკულაციურად, მხოლოდ თეორიულად უჭირავს თავი. მის მიმართ ამიტომ [პოლიტიკური ეკონომიის]თეორიული მეთოდის მომარჯვების დროსაც სუბიექტი, ე.ი. საზოგადოება, ჩვენს წარმოდგენას მუდამ თვალწინ უნდა ედგას როგორც წინამძღვარი.

მაგრამ ამ მარტივ კატეგორიებს ხომ არა აქვთ აგრეთვე დამოუკიდებელი ისტორიული ანუ ბუნებრივი არსებობა უფრო კონკრეტულ კატეგორიებზე ადრე? Ca depend¹. მაგალითად, ჰეგელი სამართლის ფილოსოფიას მართებულად იწყებს მფლობელობიდან, როგორც სუბიექტის უმარტივესი სამართლებრივი ურთიერთობიდან. მაგრამ არავითარი მფლობელობა არ არსებობს ოჯახამდე ანდა ბატონობისა და დამორჩილების ურთიერთობამდე, რომელიც გაცილებით უფრო კონკრეტული ურთიერთობაა. პირიქით, უფრო მართებული იქნებოდა გვეთქვა, რომ არსებობენ ოჯახები, გვარებუი, რომელნიც ჯერ მხოლოდ ფლობენ, მაგრამ რომელთაც საკუთრება არ გააჩნიათ. მაშასადამე, უფრო მარტივი კატეგორია გვევლინება როგორც პირველადი ოჯახური და გვაროვნული კავშირების დამოკიდებულება საკუთრებისადმი. უფრო განვითარებულ საზოგადოებაში იგი ჩნდება

განვითარებული ორგანიზმის უფრო მარტივი ურთიერთობის სახით, მაგრამ უფრო კონკრეტული სუბსტრატის, რომლის მიმართებაც მფლობელობას წარმოადგენს, მუდამ იგულისხმება. შეიძლება რომელიმე ცალკეული ველური მფლობელად წარმოვიდგინოთ. მაგრამ ამ შემთხვევაში მფლობელობა არ იქნება სამართლებრივი ურთიერთობა. არაა სწორი, თითქოს მფლობელობა ისტორიულად ოჯახად განვითარებულიყოს. მფლობელობა, პირიქით, გულისხმობს ამ „უფრო კონკრეტულ სამართლებრივ კატეგორიას“. მაგრამ აქ მაინც რცება ნაწილი ჭეშმარიტებისა, სახელდობრ ის, რომ მარტივი კატეგორიები წარმოადგენენ იმ ურთიერთობათა გამოსახულებას, რომლებშიაც შესაძლებელია განხორციელდეს განუვითარებელი კონკრეტულობა, და განხორციელდეს მანამდე, ვიდრე დამყარდებოდეს ის მრავალმხრივი კავშირი, რომელიც უფრო კონკრეტული კატეგორიით გონებრივად გამოისახება, მაშინ როდესაც უფრო განვითარებული კონკრეტულობა ინარჩუნებს ამავე კატეგორიას როგორც დაქვემდებარებულ ურთიერთობას.

რადგან, შემდეგ, თვით ბურჟუაზიული საზოგადოება განვითარების მხოლოდ ანტაგონისტური ფორმაა, ამიტომ ჩვენ მასში ვხსნებით ადრინდელ ფორმაციათა ურთიერთობას ხშირად სრულიად დაკნინებული, ანდა გაშარებული სახითაც კი, მაგალითად, სათემო საკუთრებას. ამიტომ, თუ მართალია, რომ ბურჟუაზიული ეკონომიის კატეგორიები ყველა სხვა საზოგადოებრივი ფორმისათვის ჭეშმარიტებას

¹ გააჩნია გარემოებებს. რედ.

შეიცავენ, ეს ჩვენ უნდა გავიგოთ მხოლოდ *eun grano salis*¹. ეს კატეგორიები შეიძლება ამ ურთიერთობას შეიცავდნენ განვითარებული, დამახინჯებული, გაკაროკატურებული და სხვ. სახით, მაგრამ – ყოველ-თვის არსებითად შეცვლილი სახით. ეგრეთწოდებული ისტორიული განვითარება იმაზეა საერთოდ დამყარებული, რომ მერმინდელი ფორმა ადრინდელ ფორმებს თავის საფეხურებად განიხილავს და ისინი ყოველთვის ცალმხრივად ესმის, ვინაიდან მას ძალიან იშვიათად და მხოლოდ სრულიად გარკვეულ პირობებში შესწევს თვითკრიტიკის უნარი; რა თქმა უნდა, აქ ლაპარაკია არა ისეთ ისტორიულ პერიოდებზე, რომლებიც თვითონ დაშლის ხანას წარმოადგენენ. ქრისტიანულ სარწმუნოებას მხოლოდ მაშინ აღმოაჩნდა უნარი ხელი შეეწყო წინადელი მითოლოგიის ობიექტური გაგებისათვის, როცა მისი თვითკრიტიკა რამდენადმე მზად იყო, ასე ვთქვათ, დუნამეი. ასევე ბურჟუაზიულმა ეკონომიამ მხოლოდ მაშინ მიაღწია ფეოდალური, ანტიკური, აღმოსავლური საზოგადოების გაგებას, როცა ბურჟუაზიული საზოგადოების თვითკრიტიკა დაიწყო. რამდენადაც ბურჟუაზიული ეკონომია, მითოლოგიაში გადავარდნილი, თავის თავს პირწმინდად არ აიგივებდა წარსულთან, – მისი კრიტიკა წინანდელი, სახელდობრ ფეოდალური [საზოგადოებისა], რომლის წინააღმდეგ მას უშუალოდ ბრძოლა უხდებოდა, იმ კრიტიკას ჰგავდა, რომელსაც ქრისტიანობა წარმართობის მიმართ ანდა პროტესტანტიზმი კათოლიციზმის მიმართ ეწეოდა.

როგორც საერთოდ ყოველ ისტორიულ, სოციალურ მეცნიერებაში, ეკონომიური კატეგორიების განვითარების დროს მუდამ უნდა გვახსოვდეს, რომ სინამდვილეშიც და გონებაშიც მოცემულია სუბიექტი, – ამ შემთხვევაში თანამდგროვე ბურჟუაზიული საზოგადოება, – და რომ კატეგორიები, მაშასადამე. ამ გარკვეული საზოგადოების, ამ სუბიექტის

მყოფობის ფორმებს, არსებობის პირობებს, ხშირად მხოლოდ ცალკეულ მხარეებს გამოხატავენ, და რომ [პოლიტიკური ეკონომია], მაშასადამე, მეცნიერულადაც არავითარ შემთხვევაში არ იწყება მხოლოდ იქ, სადაც მასზე როგორც ასეთზე ლაპარაკია. ეს მოსაზრება მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რადგან იგი ერთბაშად იძლევა გადამწყვეტ მითითებებს [საგნის] დანაწილების შესახებ.

მაგალითად, ისე გვეჩვენება, თითქოს ყველაზე ბუნებრივია დავიწყოთ მიწის რენტით, მიწის საკუთრებით, რადგან ეს უკანასკნელი დაკავშირებულია მიწასთან, ყოველი წარმოებისა და ყოველი მყოფობის წყაროსთან, და მიწათმოქმედებასთან, რომელიც წარმოების თავდაპირველი ფორმაა ყველა რამდენადმე მტკიცედ ჩამოყალიბებულ საზოგადოებაში. მაგრამ ამაზე უფრო მცდარი არა იქნებოდა რა. საზოგადოების ყველა ფორმას აქვს გარკვეული წარმოება, რომელიც ყველა დანარჩენს სჭარბობს და რომლის პირობებიც ამიტომ, ყველა დანარჩენის ადგილსა და გავლენას განსაზღვრავს. ეს არის საერთო გაშუქება, რომელშიც სხვა ფერები შთაინთქება და რომელიც მათ მათსავე თავისებურებაში სახეს შეუცვლის. ეს არის თავისებური ეთერი, რომელიც ყველა მასში არსებული მყოფობის სპეციფიკურ წონას განსაზღვრავს.

¹ სიტყვასიტყვით: ერთი წება მარილით. ნიშნავს: გარკვეული შეზღუდულობით, არა სრული აზრით.

ერთი სიყვარულის ისტორია

კარლი და ჟენი მარქსი

ლოდინი, იმედი, მოთმინება და ტანჯვა...

1830 წელს, როდესაც მათ ერთმანეთი გაიცნეს, ჟენი, ბარონესა ფონ ვესტფალენი, 16 წლის, ხოლო კარლი, მონათლული ებრაელის ჰენრიხ მარქსის შვილი, 12 წლის იყო. პრუსიის პატარა ქალაქ ტრირში ყველა შეძლებული ადამიანი ერთმანეთს იცნობდა. კარლის მამა, ადვოკატი ჰენრიხ მარქსი, ბარონ ლუდვიგ ფონ ვესტფალენთან, ჟენის მამასთან, მეგობრობდა, კარლი კი - ჟენის უმცროს ძმასთან, ედგართან. კარლ მარქსი ხშირად მიდიოდა ვესტფალენების დიდ ბაღში ედგართან სათამაშოდ, თუმცა თამაშზე მეტად, ედგარისაგან განსხვავებით, მას მათი ვრცელი ბიბლიოთეკა უფრო იზიდავდა.

თავისი დროისათვის ძალზე განათლებული ადამიანი ლუდვიგ ფონ ვესტფალენი, რომელიც თავისუფლად ლაპარაკობდა ექვს ენაზე, ანტიკური დრამისა და შექსპირის მცოდნე, მარქსსაც დიდი სიამოვნებით აზიარებდა წიგნებს. ბიჭი ბრწყინვალედ სწავლობდა, ბევრს კითხულობდა და იმ დროისთვის უკვე შეეძლო უფროსებთან ლიტერატურის, ისტორიისა და იურისპრუდენციის (მამა მას მომავალი ადვოკატობისათვის ამზადებდა) შესახებ მსჯელობისას დისკუსიაში ჩაბმულიყო. ლუდვიგ ფონ ვესტფალენი მოხიბლული იყო კარლის გონებითა და მჭერმეტყველებით და სურდა დახმარებოდა მას ცხოვრების გზაზე. იგი ვერც კი წარმოიდგენდა, რომ მის შვილს ეს პატარა ბიჭუნა შეუყვარდებოდა. ჟენი უკვე დიდი ქალიშვილი, ტრირის პირველი ლამაზმანი იყო, დადიოდა ბაღებზე, თავგზას უბნევდა ოფიცრებსა და ბანკირებს...

კარლი სწრაფად იზრდებოდა, 13 წლისა - ის მოზარდს კი არა, უკვე ყმაწვილს გავდა. იგი ისევ ხშირად დადიოდა ვესტფალენებთან, მაგრამ უკვე არა ედგართან სათამაშოდ, არამედ ბარონთან სასაუბროდ. ეს მისთვის ბევრად უფრო საინტერესო იყო, ვიდრე თავის თანატოლებთან ურთიერთობა. იყო მეორე, საიდუმლო მიზეზიც - კარლს ჟენი შეუყვარდა.

მას არ ჰქონდა საკასუხო გრძნობის იმედი. ამის მიზეზი მხოლოდ ის კი არ იყო, რომ ჟენი უძველესი გვარის შთამომავალი იყო, კარლი უბრალოდ გვიან დაიბადა. ჟენი უკვე დანიშნული იყო ლეიტენანტ კარლ ფონ პანნიციზე, რომელსაც მალე ცოლად უნდა გაჰყოლოდა. მაგრამ კარლის ბუნებაში არ იყო უმოქმედობა და ჩუმად ტანჯვა, ის ცდილობდა ხშირად შეხვედროდა ჟენის. თანდათან ჟენის უფრო და უფრო მოსწონდა კარლთან საუბარი - ამ ყმაწვილში საოცრად იყო შერწყმული მოზრდილის გონება და რომანტიკული მეოცნებე ბუნება. კარლმა ჟენის გადასცა რვეული, სადაც მისდამი მიძღვნილი ლექსები იყო დაწერილი, ბოლო გვერდზე კი - იგი სიყვარულში

უტყდებოდა მას. უენიმ, როგორც შემდეგ იხსენებდა, როცა რვეული წაიკითხა მიხვდა, რომ შეუყვარდა ეს ბიჭი. ეს გრძნობა იმდენად ძლიერი აღმოჩნდა, რომ უენი დაპირდა კარლს - დაუცდიდა სანამ ის არ გაიზდებოდა და ცოლად არ მოიყვანდა.

უენიმ უარი უთხრა თავის დანიშნულს ფონ პანნიციუსს. მშობლები შეწუხებულნი იყვნენ, მაგრამ იმედოვნებდნენ, რომ ლამაზი ქალიშვილი მალე იპოვიდა სხვა საქმროს. კარლის სიყვარულის შესახებ უენი არავისთან არ საუბრობდა - მას ყველა სულელად ჩასთვლიდა. ის ისევ ისე დადიოდა ბალებზე, თეატრში, ხიბლადა მამაკაცებს და ისმენდა კომპლიმენტებს. თუმცა მისი გული თრთოდა მხოლოდ მაშინ, როცა მათთან კარლი მიდიოდა. ის ჩუმად შედიოდა ბიბლიოთეკაში, რომ მოესმინა ბარონისა და კარლის საუბრები, ყოფილიყო მის სიახლოვეს, შემდეგ კი ცდილობდა მარტო დარჩენილიყო მასთან. უენი დაუმეგობრდა კარლის დას სოფის - ის ერთადერთი ადამიანი იყო, ვინც იცოდა მათი სიყვარულის შესახებ. უენი, რომელსაც კარლმა წიგნების კითხვა შეაყვარა, ნაკითხ ქალიშვილად იქცა, რაც მისი მშობლების შემფოთებას იწვევდა - იმ დროისათვის განათლებული საპატარძლოები არ მოსწონდათ, თანაც, რაც უფრო ემატებოდა უენის წლები, მისი გათხოვების შანსები - უფრო მცირდებოდა.

17 წლის ასაკში კარლმა ბონის უნივერსიტეტის იურიდიულ ფაკულტეტზე ჩააბარა. ის დიდი მონდომებით სწავლობდა. მას ორი დიდი მიზანი ჰქონდა - გამხდარიყო კარგი იურისტი და ცოლად მოეყვანა უენი ფონ ვესტფალენი.

როგორც კი კარლს 19 წელი შეუსრულდა, ის ჩავიდა ტრირში და ოფიციალურად ითხოვა უენის ხელი. და რა თქმა უნდა, უარი მიიღო მისი მშობლებისაგან. ამ წინადადებას შოკში ჩააგდო არა მარტო უენის მშობლები, არამედ თვით კარლის ოჯახიც. ჰენრიხ მარქსი კარგად ხვდებოდა მათ ოჯახებს შორის განსხვავებას, მან ოფიციალური ბოდიში მოუხადა ბარონის ოჯახს. ბოდიში მიღებულ იქნა, თუმცა კარლს

ვესტფალენების ოჯახში მისვლა აკრძალა.

ბონში წასვლის წინ კარლმა და უენიმ ჩუმად დაიწერეს ჯვარი, რის შესახებაც მხოლოდ სოფიმ იცოდა. სწორედ მისი დახმარებით წერდნენ ისინი ერთმანეთს, შეხვედრები მათ სასტიკად ჰქონდათ აკრძალული. ზოგჯერ კარლი ჩამოდიოდა ტრიტრში, რათა ჩუმად, რამდენიმე წუთით მაინც ენახა უენი. ამ შეხვედრების შემდეგ უენი წერდა კარლს: „ყოველი უენი წასვლის შემდეგ, სულ მინდა რომ მოგაბრუნო, რომ კიდევ ერთხელ გითხრა თუ როგორ ძლიერ მიყვარხარ... ნეტა შემეძლოს უენი გზიდან ყველა წინააღმდეგობის მოცილება... მაგრამ ჩვენი ბედია - ლოდინი, იმედი, მოთმინება და ტანჯვა...“

1938 წელს გარდაიცვალა ჰენრიხ მარქსი. მისი ქვრივი თვლიდა, რომ სწორედ კარლისა და უენის სიყვარულმა მოუკლა მის ქმარს გული. იგი დაემუქრა კარლს, რომ ჩამოართმევდა მემკვიდრეობას, თუკი ის უენის მოიყვანდა ცოლად.

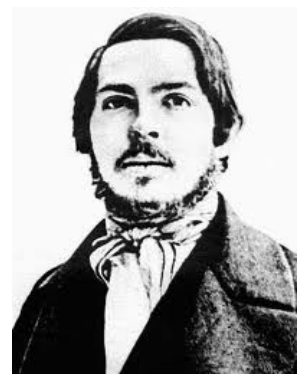
ჟენიმ იმდენად მძიმედ გადაიტანა ეს ამბავი, რომ მას გაუგებარი ტკივილის შეტევები დაეწყო. ექიმებმა ამ ტკივილებს „ნევროლოგიური“ უწოდეს. ეს ტკივილები მას სიცოცხლის ბოლომდე გაჰყვა, რომელიც მძიმე სტრესების დროს უმძაფრდებოდა.

ლუდვიგ ფონ ვესტფალენი გარდაიცვალა ჰენრის მარქსის გარდაცვალებიდან 4 წლის შემდეგ. მხოლოდ ამის შემდეგ გამოუტყდა ჟენი დედას, რომ კარლზე იყო დანიშნული. ჰენრიეტა მარქსისგან განსხვავებით, ბარონესამ, თუმცა არ მოუწონა ქალიშვილს არჩევანი, უთხრა, რომ არ შეუშლიდა ხელს მის ქორწინებას საყვარელ ადამიანთან.

ამ დროისათვის, კარლ მარქსმა დაამთავრა უნივერსიტეტი და გახდა ფილოსოფიის დოქტორი, თუმცა მასწავლებლის ადგილი, რომლის იმედიც ჰქონდა, ვერ მიიღო. მას იცნობდნენ, როგორც ფილოსოფოსსა და რევოლუციური წრეების დამფუძნებელს. ასეთი „ბუნტისთვის“ სამსახურში მიღება არც ერთ იურიდიულ ფირმას არ სურდა. სამსახურისა და მემკვიდრეობის მიღების იმედის გარეშე დარჩენილი კარლი, მაინც ჩამოვიდა ტრირში ჟენის ხელის სათხოვნელად. ჟენი ბედნიერი იყო იმით, რომ მისი ლოდინი დამთავრდა. მოგვიანებით კარლი იხსენებდა: „ჩემმა საცოლემ გაუძლო ყველაზე მძიმე, ჯანმრთელობისთვის საშიშ ბრძოლებს ჩემს გამო. ნაწილობრივ თავის არისტოკრატ ნათესავებთან და ნაწილობრივ - ჩემს საკუთარ ოჯახთან“.

1843 წლის 19 ივნისს კარლ მარქსი და ჟენი ფონ ვესტფალენი დაქორწინდნენ. თავლობის თვე მათ რეინის ნაპირებზე გაატარეს. ისინი ჟენის მზითვის ფულის ხარჯზე ცხოვრობდნენ. როცა იმავე წლის ოქტომბრის თვეში მეუღლეები პარიზში გაემგზავრნენ საცხოვრებლად, ჟენი უკვე ფესმძიმედ იყო. გამომშვიდობებისას ჟენის დედამისმა საჩუქარი გაუკეთა - მათთან გაუშვა თავისი მოსამსახურე ელენა დემური: ფრეილენ დემური - ოჯახში მას ლენის, ხან ლენხენს ეძახდნენ - მათთან 11 წლიდან მსახურობდა, იყო იდეალური მოსამსახურე, მზარეული და მნე. ლამაზსა და ჭკვიან ქალიშვილს უყვარდა კითხვა და ჭადრაკის თამაში. ძალიან მაღლე ჟენი და ელენა ახლო მეგობრები გახდნენ.

საფრანგეთში, 1844 წლის თებერვალში, მარქსმა გამოსცა „გერმანულ-ფრანგული ყოველწლიური“ ჟურნალის პირველი ნომერი, ის - უკანასკნელიც აღმოჩნდა. ხელისუფლებამ ჟურნალი აკრძალა. მარქსი ისევ უმუშევარი დარჩა, ჟენის მზითვის ფული კი - ილეოდა.

1844 წლის 1 მაისს გაჩნდა მარქსის პირველი ქალიშვილი - ჟენი-კაროლინა. კარლის მოთხოვნით, ყველა მისი ქალიშვილი პირველ სახელად დედის სახელს იღებდა.

ფრიდრიხ ენგელსი, რომელიც პარიზში მანჩესტერიდან, სადაც მას საფეიქრო ფაბრიკა ჰქონდა, ჩამოვიდა რამდენიმე დღით კარლთან გაჩერდა. ისინი ნამდვილი მეგობრები გახდნენ, მათ ორივეს კომუნიზმის იდეები იტაცებდა. ენგელსი ცოტაოდენი თანხით დაეხმარა მარქსს. თუმცა ეს ფულიც ცოტა ხანში აღარ ჰქონდათ. პონორარების იმედზე ყოფნა არ შეიძლებოდა, მარქსის მძაფრი სტატიების დაბეჭდვას ბევრი გამომცემლობა ერიდებოდა. ერთ-ერთი გამომცემლობა, რომელიც სხვებზე მეტ

სიამაღაცეს იხენდა და აქვეყნებდა მის სტატიებს, იყო ემიგრანტული ჟურნალი „ფორვერტსი“. მასში გამოქვეყნებულ სტატიაში, მარქსმა აღფრთოვანება გამოთქვა პრუსიის მონარქზე თავდასხმის გამო, რის გამოც პრუსიის მთავრობამ მოითხოვა მინისტრისგან - ფრანსუა გიზოსგან - სტატიის ავტორის საფრანგეთიდან გასახლება.

მარქსის ოჯახი ბრიუსელში გადასახლდა, სადაც 1845 წელს ჟენიმ მეორე ქალიშვილი - ჟენი-ლაურა გააჩინა, ხოლო ერთი წლის შემდეგ - ვაჟი ედგარ-ჰენრიხი. ფული გამოეღიათ და იძულებული გახდნენ ფონ ვესტფალენების მონოგრაფიანი ვერცხლის კოვზები და ჩანგლები გაეყიდათ. როცა მარქსი ლომბარდში მივიდა ვერცხლეულის გასაყიდად, იგი ისე ცუდად იყო ჩაცმული, ჩათვალეს რომ ნაქურდალ ნივთებს ყიდდა და დააკავეს. როცა გასაყიდი არაფერი აღარ ჰქონდათ, დააგირავეს თეთრეული, კარლის პალტო და ჟენის ფეხსაცმელებიც კი. ოჯახი შიმშილის პირას იყო მისული. მხსნელად ლენი დემური ევლინებოდათ: მას ხელფასს ჟენის დედა უხდიდა, ურიცხავდა ფულს ბანკის მეშვეობით იმ ქალაქებში, რომლებშიც მარქსის ოჯახი ხეტიალობდა. ლენი მთელ ხელფასს თავისი „პატრონების“ სარჩენად ხარჯავდა.

1848 წლის 3 მარტს მარქსი ბრიუსელიდან გაასახლეს. ერთი წლის შემდეგ, 1849 წლის მაისში, გერმანიაში რევოლუციის დამხობის შემდეგ, ის საკუთარ ქვეყანაშიც პერსონა ნონ-გრანტად გამოცხადდა იმიტომ, რომ რედაქტირება გაუკეთა რევოლუციურ გაზეთს „ახალი რეინის გაზეთი“ და წერდა სტატიებს, რომლებიც აჯანყებისკენ მოუწოდებდა ხალხს. 1849 წლის ზაფხულში, როცა ჟენი მეოთხე ბავშვზე იყო ფეხმძიმედ, კარლი იძულებული გახდა ინგლისში გადასულიყო. ჟენი, რომელიც ბელგიაში ფაქტიურად უფულოდ დარჩა, ცდილობდა კარლისთვის სამწუხარო არაფერი მიეწერა. მარქსი ბრაზობდა: „შენ... არ უნდა გრცხვენოდეს შემატყობინო ამის შესახებ მე. თუკი შენ, საცოდავს, სინამდვილეში ყველაფერ ამის გადატანა გიხდება, სამართლიანობა მოითხოვს, რომ მე აზრებში მაინც გადავიტანო ყველა ეს ტანჯვა შენთან ერთად...“

ბოლოს და ბოლოს, ჟენიმ დარჩენილი ავეჯი და ჭურჭელი როგორღაც გაყიდა და ლონდონში ჩასასვლელი ბილეთი იყიდა. ლონდონში მათ შეეძინათ ვაჟი, რომელსაც იტალიური სახელი გვიდო დაარქვეს. ისინი ღარიბულ ბინებში ცხოვრობდნენ,

Karl Marx and Frederick Engels with Jenny, Eleanor and Laura Marx.

სიბრაღულის გამო მაღაზიაში პურსა და პროდუქტებს მათ ვალად აძლევდნენ. პატარა გვიდომ მხოლოდ ერთი წელი იცოცხლა: იგი გაცივდა და ფილტვების ანთებით გარდაიცვალა, მათ წამლების საყიდელი ფულიც არ ჰქონდათ. კარლმა გადაწყვიტა დედისთვის სასამართლოში ეჩივლა მამამისის ქონებიდან წილის მისაღებად. საქმე დიდხანს გაგრძელდა, მაგრამ მან მოიგო სასამართლო, თუმცა მთელი მემკვიდრეობა ვალებში დაიხარჯა.

მატერიალურად მათ ენგელსი ეხმარებოდათ: ის არა მარტო უხდიდა მარქსს „სტიპენდიებს“, არამედ ისტუმრებდა მის მნიშვნელოვან ვალებსაც. შობის

დღესასწაულზე ის აუცილებლად ჩადიოდა მათთან სტუმრად საჩუქრებითა და სანოვაგით, ბავშვები მას „ძია ანგელს“ ეძახდნენ.

ჟენი ცდილობდა არ შეემჩნია მეუღლისთვის, რომ სიღარიბისაგან უიმედობის ზღვრამდე იყო მისული. თვითონ მარქსი ყველაფერს ამას მსუბუქად და იუმორით იტანდა.

თავის მეგობარს, ერნესტინე ლიბკნეხტს, ის სწერდა, რომ გადაიღალა მუდმივი გაჭირვებისაგან, შიმშილისაგან და მშობიარობებისაგან და ოცნებობს, რომ ამოისუნთქოს მშობიარობებს შორის, მაგრამ დაუღალავი ტემპერატმენტის კარლს ამაზე არაფრის გაგონება არ სურს.

1851 წელს კარლის ტემპერამენტმა კინაღამ მისი ოჯახი დაანგრია. მას ადრეც ჰქონდა პატარა გატაცებები 1950 წელს ჟენის ხანგრძლივი ავადმყოფობის დროს იგი დაუახლოვდა ლენი დემურს, ეს ხანმოკლე და მშფოთვარე რომანი იყო, რომლის შედეგადაც 1851 წლის გაზაფხულზე ლენის ბიჭი შეეძინა. კარლ მარქსის ოჯახური ცხოვრება არასდროს არ ყოფილა კრახთან ასე ახლოს. სიტუაცია გადაარჩინა ფრიდრიხ ენგელსმა: მან ლენი დემურის ბავშვი თავისად სცნო. ენგელსმა მოძებნა ბავშვისთვის ლუისების უშილო ოჯახი, რომლებსაც მთელი ცხოვრების მანძილზე უხდიდა ალიმენტს ბიჭის სწავლისა და აღზრდისათვის. მადლობის ნიშნად ლენიმ ბავშვს ფრედერიკი დაარქვა, ენგელსის სახელი, ოღონდ ინგლისურ მანერაზე. ლუისები კეთილი ხალხი აღმოჩნდნენ, ისინი ლენის ბავშვთან შეხვედრას არ უშლიდნენ. ენგელსს კი, როგორც ნამდვილ „კეთილ ანგელსს“, რეგულარულად დაჰყავდა ლენი სასეირნოდ, რათა გაემართლებინა მათი სიყვარულის შესახებ ლეგენდა.

ჟენი ყველას თავს ისე აჩვენებდა, თითქოს სჯეროდა ენგელსის, თუმცა მან სიმართლე იცოდა. „1951 წლის გაზაფხულზე მოხდა კიდევ ერთი ამბავი, რომელსაც მე სიამოვნებით არ შევეხებოდი, მაგრამ მან მნიშვნელოვნად გაზარდა ჩვენი შინაგანი და გარეგანი სიძნელეები“ - წერდა ის თავის დღიურში.

ამ დროს ჟენი ისევ ბავშვს ელოდებოდა. მას შეეძინა გოგონა - ჟენი-ფრანცისკა, რომელიც დაბადებიდანვე ავადმყოფობდა და ერთ წლამდეც ვერ იცოცხლა. ოჯახს არ ჰქონდა ფული არც ექიმის მოსაყვანად და არც სათანადოდ მის დასამარხად. ბავშვი იმაზე გვიან დაასაფლავეს, ვიდრე ეს ქრისტიანული წესით იყო

საჭირო. ბოლოს მათ იშოვეს სასაფლაოსა და მესაფლავის ფული. სასაფლაომდე ბავშვის სხეული კარლს ხელით მიჰქონდა, მას ჟენი მიჰყვებოდა. მოგვიანებით ჟენი თავის დღიურში წერდა: „როცა ფრანცისკა გაჩნდა, მას აკვანი არ ჰქონდა. მას დიდხანს უარს ეუბნებოდნენ უკანასკნელ სავანეზეც კი. რა დღეში ვიქნებოდით ჩვენ, როცა ჩვენი გოგონა ხელით მიგყავდა უკანასკნელ განსასვენებლამდე.“

თანამედროვე ისტორიკოსებმა დაითვალეს, რომ ის შემოსავლებიც კი, რომლებიც მხოლოდ წერილებშია დოკუმენტების სახით დაფიქსირებული, საკმარისი იყო იმისთვის, რომ მარქსის ოჯახს არაფერში არ გასჭირვებოდა. მაგრამ კარლი ჟენის ოჯახის გაძლიერების მინიმალურ თანხას აძლევდა. სად ქრებოდა დანარჩენი ფული, უცნობია. თუმცა ბიოგრაფები ფიქრობენ, რომ კარლი თამაშობდა ბირჟაზე და მას რეგულარულად არ უმართლებდა.

1854 წელს მთელმა ოჯახმა ქოლერის ავადმყოფობა გადაიტანა, ამ ავადმყოფობამ მთელ ვეროპას გადაუარა. დაიღუპა ერთადერთი ვაჟი, მთელი ოჯახისთვის საყვარელი, რვა წლის ედგარი. ამ სიკვდილმა დაბინდა მათი მომავალი ქალიშვილის, ჟენი-იულია-ელეონორას, დაბადების სიხარული.

ჟენისა და კარლის ერთობლივი ცხოვრება ტანჯვის უწყვეტ რიგს წარმოადგენდა - სიხარულის იშვიათი გამობრწყინებებით. თუმცა ამ ჯოჯოხეთიდან თავის დაღწევა ჟენიმ არ მოისურვა. მას შეეძლო მიემართა თავისი ნათესავებისთვის, დაბრუნებულიყო გერმანიაში - დედამისი თანახმა იყო ის მიეღო. ახლობლებიდანაც არავინ არ გაკიცხავდა მას ქმართან გაშორების გამო: მარქსი ხომ განდევნილი, რევოლუციონერი, არსებული წყობის მტერი იყო, ის კი - დაბადებით ბარონესა ფონ ვესტფალენი. მას ხშირად საყვედურობდნენ იმის გამო, რომ იგი ისევ კარლთან რჩებოდა. ყველაფრის მიუხედავად ჟენიმ თავის სიყვარულთან ყოფნა არჩია. მას კარლი უანგაროდ უყვარდა და იცოდა, რომ მიუხედავად მრავალი დალატისა, ისიც ძლიერ უყვარდა კარლს...

1856 წელს, 38 წლის კარლმა თავის 42 წლის მეუღლეს, 6 შვილის დედას, მიწერა წერილი, რომელიც ისტორიაში სიყვარულის აღიარების ერთ-ერთ მხურვალე ნიმუშად შეიძლება ჩაითვალოს. წერილის დაწერის მიზეზი ხანმოკლე განშორება გახდა - ჟენი ტრირში გაემგზავრა მძიმედ ავადმყოფი დედის სანახავად:

„გწერ ისევ შენ იმიტომ, რომ მარტოობაში ვიმყოფები და იმიტომ, რომ ძნელია ჩემთვის გონებაში მუდმივად შენთან საუბარი იმ დროს, როცა შენ ამის შესახებ არაფერი არ იცი, არ გესმის და არ შეგიძლია მიპასუხო. როგორი უხარისხოც არ უნდა იყოს შენი სურათი, მე ის ბრწყინვალედ მემსახურება. მე ეხლა ვხვდები, თვით „შავ მადონებს“, დეთისმშობლის ყველაზე უშნო გამოსახულებებს, როგორ შეეძლოთ მოექებნათ უფრო მეტი თაყვანისმცემლები, ვიდრე მის კარგ გამოსახულებებს. ყველა შემთხვევაში, არცერთი ამ „შავ მადონათაგანი“ არ დაუკოცნიათ, არც ერთს ისე არ ეთაყვანებოდნენ, როგორც მე შენს ამ ფოტოსურათს, მართალია არა შავს, მაგრამ მოღუშულს, რომელიც სრულებითაც არ გამოხატავს შენს კეთილ, მომხიბვლელ და ტკბილ, თითქოს კოცნისთვის შექმნილ სახეს. მე ვხვდები, რომ ჩემს თვალებს, დამის ლამფისა და თამბაქოს ბოლისაგან გაფუჭებულს, მაინც შესწევთ უნარი დახატონ შენი სახე არა მარტო ძილში, არამედ ცხადშიც.

შენ ცოცხალივით ხარ ჩემს წინაშე, მე ვიღებ შენს ხელებს, ვკოცნი თავიდან თითის წვერებამდე, ვეცემი შენს წინაშე მუხლებზე და აღმომხდება: „მე თქვენ მიყვარხართ,

მადამ“. და ნამდვილად, მე შენ უფრო ძლიერ მიყვარხარ, ვიდრე ერთ დროს კენეციულ მავრს უყვარდა...

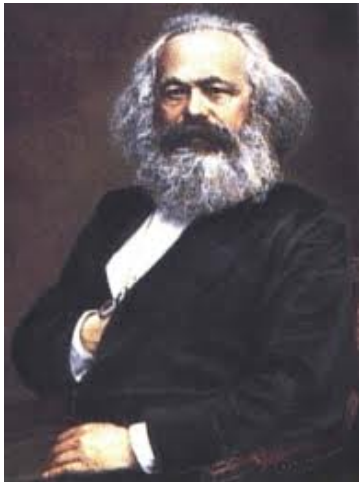
დროებითი განშორება სასარგებლოა იმდენად, რამდენადაც მუდმივი ურთიერთობა ერთფეროვნების შეგრძნებას ბადებს, რომლის დროსაც საგნებს შორის განსხვავება იშლება. კოშკებიც კი, როცა ისინი ახლოს არიან, არ ჩანან ისეთი მადლები. ასევეა ცხოვრებისეული წვრილმანებიც: როცა მათ ახლოდან ეჯახები, ისინი უზომოდ იზრდებიან... ასეა ჩემი სიყვარულიც...

უდავოა, ქვეყანაზე ბევრი ქალია, და ზოგიერთი მათგანი მშვენიერიცაა. მაგრამ მე სად ვიპოვი კიდევ ისეთ სახეს, რომლის ყოველი ნაკვთი გამიღვიძებს ჩემი ცხოვრების ყველაზე ძლიერ და მშვენიერ მოგონებებს...

მშვიდობით ჩემო გულო. გკოცნით ათასჯერ შენ და ბავშვებს...”

კარლ მარქსი არ ცრუობდა, როცა ამ მგზნებარე სტრიქონებს წერდა. ის ცდილობდა, რამდენადაც შეეძლო, კარგი ქმარი და მამა ყოფილიყო. ის აღშფოთებას ვერ მაღავდა, როდესაც ქალებზე ძალადობის ფაქტებს იგებდა. თუმცა მისი უსაზღვრო ტემპარამენტი ისევ და ისევ ხდებოდა გარშემო მყოფთათვის, განსაკუთრებით უნისთვის, ტანჯვის წყარო.

1862 წლის ზაფხულში ლონდონში, მარქსის სახლში ჩამოვიდა ლენი დემურის ნათესავი - ახალგაზრდა მარიანა. ის კარგი სამსახურის შოვნაზე ოცნებობდა, ინგლისში მსახურებს უფრო მეტ ხელფასს უხდიდნენ, ვიდრე - გერმანიაში. იგი რამდენიმე თვე გაჩერდა დეიდასთან: ლენის სურდა მას ყველაფერი ესწავლა, რაც უნდა სცოდნოდა კარგ ოჯახში მომუშავე მოახლეს. კარლს ძალიან მოეწონა აზრიანი და ნორჩი გოგონა, რომელიც ძალიან გავდა ლენის ახალგაზრდობაში. იმ დროს, როცა უნი ტრირში გაემგზავრა, იქიდან კი ბრიუსელში, სადაც მარქსის ნაშრომები უნდა ჩაეტანა, კარლმა მარიანა შეაცდინა. ყველაფერი ტრაგიკულად დამთავრდა: დეკემბრის დასაწყისში ახალგაზრდა გოგონა იღუმალებით მოცულ ვითარებაში გარდაიცვალა. მან რამოდენიმე დღე იწვალა და თუმცა საშუალება ჰქონდათ, მასთან ექიმი არ მოუყვანიათ, ლენი ცდილობდა თვითონ დახმარებოდა მარიანას. მარქსის ბიოგრაფები თვლიან, რომ მარიანამ ან აბორტი გაიკეთა წარუმატებლად ან თავის მოკვლას შეეცადა. XIX საუკუნის ინგლისის კანონებით ორივე ქმედება დანაშაულოდ ითვლებოდა და ჩამოხრჩობით ისჯებოდა. მარიანასთან ექიმი რომ გამოეძახათ, ის აუცილებლად შეატყობინებდა პოლიციას და თუ გოგონა გადარჩებოდა - მას გაასამართლებდნენ და სიკვდილით დასჯიდნენ. სწორედ ამიტომ თქვეს ექიმის დახმარებაზე უარი.

უნი ლონდონში 1863 წლის დასაწყისში დაბრუნდა. უცნობია ვისგან გაიგო მან ამ ტრაგედიის შესახებ, რამაც იგი ნახევარი წელი თითქმის საწოლს მიაჯახა.

ოქტომბერში ის ერნესტინე ლიბკნეხტს სწერდა: „მთელი ამ ხნის განმავლობაში ისე ვიტანჯებოდი და ისე დაეუძღურდი ფიზიკურად, რომ ნებისმიერი გონებრივი საქმე ძლიერ მიჭირს, პატარა წერილის შედგენაც კი. ძლიერ, ნერვულ თავის ტკივილებთან ერთად თითქმის დავერუვდი; ამ საშინელი მდგომარეობის აღწერაც კი შეუძლებელია“. ამასთან ის ისევ ფეხმძიმედ იყო. მაგრამ ავადმყოფობის გამო მისი მეშვიდე შვილი, სასურველი ბიჭი, მკვდარი დაიბადა.

მარიანა დემურის ამბის შემდეგ კარლისა და ჟენის ურთიერთობებში რაღაც შეიცვალა. სიყვარული არ გამქრალა, მაგრამ ნდობა და ურთიერთაღფრთოვანება სამუდამოდ წავიდა. ჟენიმ ვერ აპატია კარლს არა იმდენად მორიგი დალატი, რამდენადაც გოგონას სიკვდილი. კარლი კი ვერ პატიობდა ჟენის იმას, რომ იგი ასე დიდხანს ბრაზობდა მასზე, მიუხედავად იმისა, რომ კარლი ასე განიცდიდა მომხდარს.

1862 წელს კარლს შემოქმედებითი კრიზისი დაეწყო - ნაშრომი „კაპიტალი“, რომელსაც მან მთელი ცხოვრება მიუძღვნა, ბოლომდე დაუმუშავებელი დარჩა.

ცხოვრების ბოლომდე ჟენის ბედი მკაცრი დედინაცვალივით ექცეოდა. მისი ცხოვრების ბოლო წლები საშინელი იყო, მას კიბო აღმოაჩნდა. ავადმყოფობა ნელა და ტანჯვით უღებდა ბოლოს. ის ცდილობდა არ შეემჩნია ტკივილები, მაგრამ მძიმე შეტევებისას ხშირად ყვიროდა. მარქსი მის ტკივილებს ისე გრძნობდა, როგორც თავისას. „როცა მე ვხედავ ჩემი მეუღლის ტანჯვას და ამასთან ვგრძნობ ჩემს სრულ უძღურებას, მე მზად ვარ ეშმაკს პირდაპირ ხახაში ჩაუვარდე“ - წერდა ის ენგელსს. ჟენი 1881 წლის 2 დეკემბერს გარდაიცვალა, მან სული კარლის მკლავებში დალია, მისი ბოლო სიტყვები მიმართული იყო მისკენ: „კარლ, მეტი ძალა აღარ მაქვს“.

ჟენი ლონდონის პრესტიჟულ, ჰაიგეტსის სასაფლაოზე დაკრძალეს. სიკვდილის წინ მან ითხოვა, რომ მის გვერდით, მისთვის უსაყვარლესი ორი ადამიანი დაესაფლავებინათ: მეუღლე და ერთგული მსახური ლენი დემური. ენგელსმა იყიდა სამი ადამიანის საფლავისათვის სამყოფი ადგილი სასაფლაოზე. მან თავის თავზე აიღო დაკრძალვისათვის საჭირო ხარჯები, მანვე გააცილა ჟენი უკანასკნელ გზაზე და წარმოთქვა გამოსამშვიდობებელი სიტყვა მის საფლავზე. კარლ მარქსი დასაფლავებაზე არ წასულა. მას ბევრი კიცხავდა ამ უცნაური საქციელის გამო, დადიოდა ხმები

იმის შესახებაც, რომ მარქსმა ჟენის გარდაცვალებიდან ცოტა ხნით ადრე ფილტვების მძიმე ანთება გადაიტანა და ექიმები მას არ ურჩევდნენ ნესტიან ჰაერზე გასვლას. მარქსი ყოველთვის უფროთხილდებოდა თავის ჯანმრთელობას, მაგრამ დასაფლავებაზე მისი წაუსვლელობის მიზეზი სულ სხვა იყო - მას არ სურდა ჟენისთან გამომშვიდობება. იმქვეყნიური ცხოვრებისა და სიკვდილის შემდეგ ერთმანეთთან შეხედრისა მას არ სჯეროდა.

ჟენის გარდაცვალების შემდეგ ლენი დემურმა გადაწყვიტა დაეტოვებინა მარქსის სახლი. მაგრამ კარლის ქალიშვილებმა გადაათქმვეინეს წასვლა - უფროს ქალიშვილს, ჟენი-კაროლინას, რომელიც ტუბერკულოზით ნელ-ნელა ქრებოდა, მისი მოვლა სჭირდებოდა. ლენიმ მათ ოჯახში კიდევ ორი წელი იცხოვრა. ამ პერიოდში გარდაიცვალა ჟენი-კაროლინა, 1883 წლის 14 მარტს კი - კარლ მარქსი. ბოლო 2 წელი მარქსი ცდილობდა, რაც შეიძლება ნაკლებად ყოფილიყო თავის ლონდონის სახლში, რომელიც ჟენის გარეშე მისთვის დაცარიელდა. ის ბევრს მოგზაურობდა, ხშირად, ყოველგვარი მიზეზის გარეშე. მარტო სიცოცხლის ბოლო წელს ის იყო ალჟირში, არჟანტეში, ვევეში, ვენტნორში, ლოზანაში, მონტე-კარლოში, ენგინეში. როცა სახლში ბრუნდებოდა იგი ბიბლიოთეკაში იკეტებოდა. მარქსი გაუბოდა შეხვედრებს არა მარტო თავის რევოლუციონერ მეგობრებთან, არამედ ოჯახის წევრებთანაც. მან ბიბლიოთეკაში, წიგნით ხელში დაღია სული. იმის დასაფლავებას, ვისაც XX საუკუნეში უწოდებენ „ყველაზე პოპულარულს იესო ქრისტეს შემდეგ“, სულ 11 ადამიანი ესწრებოდა. კარლი მეუღლის გვერდით დაკრძალეს.

იმავე სასაფლაოზე, როგორც ითხოვა ჟენიმ, დასაფლავებულია ლენი დემური. მან კარლის გარდაცვალებიდან კიდევ 7 წელი იცოცხლა და როგორც თვითონ ამბობდა, ეს წლები ყველაზე ბედნიერი იყო მის ცხოვრებაში. იგი საცხოვრებლად გადავიდა ენგელსის სახლში და ბოლოსდაბოლოს, თავისუფლად ნახულობდა თავის შვილს, რომელიც წარმატებული ავტომემკეთებელი გახდა. სიკვდილამდე ცოტა ხნით ადრე, როგორც ფიქრობენ, ლენიმ უთხრა შვილსაც და მარქსის ქალიშვილებსაც სიმართლე იმ იმედით, რომ ბავშვები დამეგობრდებოდნენ.

თუმცა რაღა ბავშვები, ისინი უკვე ზრდასრული ადამიანები იყვნენ. ისინი ცდილობდნენ ცხოვრებაში ეპოვათ ნამდვილი სიყვარული, ისეთი, როგორიც მათ მშობლებს ჰქონდათ. ელენორა მარქსის ოჯახური ცხოვრება, რომელიც ცოლად გაჰყვა ინგლისელ სოციალისტს ედუარდ ეველინგს, ნამდვილი ჯოჯოხეთი იყო. იგი ამის შესახებ მხოლოდ თავის ნახევარძმას ფრედერიკს გამოუტყდა, რომელიც მასზე უიმედოდ იყო შეყვარებული. 1898 წელს მან თავი მოიწამლა. ჟენი მარქსისა და შარლ ლონგეს ოჯახური ცხოვრება წამება იყო ორივესათვის. ერთობლივი თვითმკვლელობით დასრულდა ლაურა მარქსისა და პოლ ლაფარგის ოჯახური ცხოვრება.

„ჩვენ ყველანი ძალიან კარგი ადამიანები ვართ - წერდა სიკვდილამდე ცოტა ხნით ადრე ელენორა ფრედერიკს - თუმცა მე მგონია, რომ ჩვენ რაღაცის გამო ვისჯებით“.